

IV. FEJEZET

A magyarországi románság közművelődési helyzete

A népek sajátos jellege az anyanyelv mellett leginkább a műveltségben nyer kifejezést. Ezért minden nép eleinte ösztönszerűen, később tudatosan ragaszkodik művelődésbeli örökségéhez, mert érzi, hogy különálló népi jellege azzal a legszorosabban összefüggésben van. A nemzeti öntudatra ébredt nép nemzeti műveltségét, anyanyelvét, hagyományait, történetét és szokásait stb. nemcsak megtartani, hanem fejleszteni is akarja. Sőt egyik legfőbb gondja mindig a nemzeti műveltségnek az ifjúság számára való átadása. A népek erre való igyekezete lényegében a nemzeti önfenntartással egyenlő, mert mikor valamely nép nemzeti műveltségét az ifjúságnak továbbadja, ezzel saját népi jellegét akarja biztosítani a jövő számára. Innen az iskolák döntő közművelődési szerepe a népek életében.

De a műveltség közlése nemcsak az iskolákban történik. Az iskolákon kívüli művelődési szerveknek, az egyesületeknek, a sajtónak és a színháznak szintén fontos szerepe van a nép közművelődésében. Mindezek együttes munkájából alakul ki a népek közművelődési helyzete.

A magyar királyságbeli románok közművelődési helyzetét tehát az iskolák, a román egyesületek, a sajtó és a színházak tevékenysége határozta meg. Csak ezek munkájának áttekintése után lehet tiszta képet alkotni a hazai románok közművelődési helyzetéről.

Az elemi oktatásügy

Az iskolák jellege és száma

Mint a legtöbb országban, így Magyarországon is, az egész közép- és újkor folyamán az egyházak szervezték meg a közoktatást. 1867 előtt az országban egyetlen állami elemi iskola sem volt, mert az összes elemi iskolát az egyházak tartották fenn.

Mivel az iskolák alapítása, az egyházi oktatásügy fejlődése a hitbéli meggyőződés mellett elsősorban anyagi kérdés volt, az anyagi erőkből gazdagabb egyházak iskolai szervezetüket hamarabb kiépítették, mint a szegény egyházak. Így a román görög katolikus és görögkeleti egyházak a római katolikus és a protestáns egyházakhoz képest később kezdték el iskolaügyük szervezését. Először a görög katolikus egyház fogott hozzá az iskolák felállításához, mivel jobb anyagi helyzetben volt, mint a görögkeleti. Míg az első román görög katolikus iskolák már a 18. század közepén kialakultak, addig a görögkeleti egyház iskolaügye csak később indult igazi fejlődésnek. A 19. század közepétől kezdve az iskolák száma rohamosan nőtt, s a román gyermekeknek egyre nagyobb százaléka került a rendszeresebb elemi oktatás hatókörébe. Az osztrák önkényuralom alatt Şaguna érsek bölcs irányítása az addig kissé elmaradt román görögkeleti egyház iskolaügyét is a román görög katolikus egyházéhoz hasonló színvonalra emelte. Iskola ugyan még nem volt minden faluban, de ahol működött, ott már rendszeresebb munkát végzett.

Ilyen helyzetben következett be az osztrák–magyar kiegyezés, melynek folytán a magyar elem átvette a politikai vezetést a történeti Magyarországon. A magyar államvezetés már 1868-ban lerakta az ország elemi oktatásügyének alapjait, midőn a magyar országgyűlés

megszavazta a báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter által benyújtott népiskolai javaslatot. Ebből a javaslatból lett az 1868:XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. Eötvös törvénye időrendben megelőzte Anglia, Francia- és Olaszország hasonlóan alapvető törvényeit.

Amint egy román szerző megállapítja, ez a törvény két alapelven épült fel: a tankötelezettségen és az oktatásszabadságon.¹ A tankötelezettség ellen vétő szülőket a törvény 4. §-a az iskolai pénztár javára behajtandó pénzbüntetéssel sújtotta. Az oktatásszabadságot a 6. § biztosította. Eszerint „A szülőknek és gyámoknak szabadságukban áll gyermekeiket háznál, vagy bármely vallású magán- és nyilvános intézetben, úgyszintén más helységben lévő tanintézetben neveltetni.”

Az iskolafenntartókról a 10. § akképpen intézkedett, hogy „népoktatási nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a hazában lévő hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam”. A felekezetek a 11. § értelmében minden községben, ahol híveik laktak, iskolát állíthattak fel, tanítóikat maguk választhatták, a tankönyveket és tantervet maguk határozhatták meg. E tantervnek magában kellett foglalnia az állam által megállapított tantárgyakat azonos terjedelemben.² Az iskola nyelvét az iskolafenntartó egyház állapította meg. Az egyházak iskolaállítási és fenntartási jogát a fenti törvényen kívül még az 1868:XLIV. törvénycikk 26. §-a is biztosította, hangsúlyozván a törvény szerint alapított felekezeti népiskolának az állam hasonló jellegű iskoláival való egyenjogúságát.

A törvény tehát – az idézett szövegből megállapíthatóan – a felekezeti iskolákkal próbálta elsősorban biztosítani a népoktatást. Az iskolafenntartók felsorolási sorrendjében ezért került első helyre a hitfelekezet. A községben tehát mindenekelőtt a hitfelekezeteknek adatott jog és lehetőség iskola felállítására. Azután a társulatoknak, majd a községeknek, és legutoljára az államnak. A 23. §-nak megfelelően, ahol a hitfelekezetek nem tartottak a törvényes rendelkezések megfelelő népiskolát, ott a községnek kellett iskolát felállítania. Ahol állami iskolák keletkeztek, ott legtöbbször eleinte a már meglévő magyar egyházi iskolák alakultak át államiakká.

Az elképzelés szerint állami iskolák felállítására csak végső esetben kerülhetett sor. Ilyenkor a miniszter a 80. § értelmében „tisztán államköltségen” építhette fel a „helyi körülmények által igényelt népoktatási tanintézetet”, ha azt egyáltalán szükségesnek látta. Hogy ezt nem sok helyen látta szükségesnek, azt bizonyítja az állami iskolák csekély száma. A népiskolai törvény megszületése után 40 évvel az állami elemi iskolák az összes iskoláknak még mindig csak 14,1%-át tették ki.³ A románok által is lakott egykori magyar területeken 1918-ban az összes iskoláknak csak 28%-a volt állami iskola, míg a többi a felekezeti iskolák csoportjába tartozott.⁴

A magyar államvezetés tehát a román felekezeti iskolák megszervezését a fenti törvény által széles keretekben biztosította. Ha ugyanazon községben a felekezeti iskola mellett községi iskolát is szerveztek, akkor azok a lakosok, akik egyenes adójuk 5%-ánál többre menő összeggel járultak hozzá a felekezeti iskola fenntartásához, a törvény értelmében a községi iskola fenntartásának terhei alól mentesítve voltak. E mentesítés értelmében – az 1868:XXXVIII. törvénycikk 41. §-a szerint – a román községek lakosai nem kerülhettek olyan helyzetbe, hogy egyszerre kétféle iskola fenntartásának terheit hordozzák. Sőt! A törvény lehetőséget nyújtott arra, hogy ahol községi iskola nem volt, ott a községi birtokrendezésnél az iskolai célra elkülönített rész jövedelmét a felekezeti iskola segélyezésére fordítsák.

E törvény ellen sem az akkori, sem a későbbi románok nem emeltek lényeges kifogásokat. 1877-ben a Biserica și Școala nevű román folyóirat, szemlét tartván a fontosabb alaptörvények felett, az iskolatörvénnyel kapcsolatban csak az állami felügyeletre és ellenőrzésre vonatkozó

részeket kifogásolta. Mégpedig azért, mert az akkori román felfogás szerint a románok semmiféle állami ellenőrzés vagy kormányfelügyelet jogosultságát nem ismerték el. A szóban forgó folyóirat azonban ekkor is külön hangsúlyozta, hogy nem akarja támadni a közoktatási törvényt, mert az „sok szép jogot ad a felekezeteknek”. Sajnos „a mi felekezetünknek – állapítja meg az író – nincsenek eszközei, melyek neki megkönnyítsék, hogy éljen is ezekkel a jogokkal, és így a mi iskoláink csak nagy erőfeszítéssel és igyekezettel fejleszthetők odáig, ameddig az ország törvénye kívánja”.⁵

Az idézett állítás a román ortodox egyház szempontjából teljesen indokolt volt. Ez az egyház akkor – a hetvenes években – még nem nagy anyagi erővel rendelkezett. A század végén összeállított kimutatás szerint az összes román ortodox egyházközségeknek együtt 6736 hold tanítói és iskolai birtoka volt, azaz egy anyaegyházközségre átlag 3 és fél hold birtok jutott.⁶ Ebből nehezen lehetett a törvény előírásainak megfelelő iskolát fenntartani és tanítót fizetni. A törvény ugyanis előírta a megfelelő világos helyiséget, az egy teremben tanítható gyermekek létszámát (60), továbbá a tanítók törvényes képesítését. A helyzet tanulmányozásából nyilvánvaló, hogy ha a magyar állam a román felekezeti oktatásügy ellensége lett volna, akkor a törvény be nem tartása címén pár évtized alatt az egész román nyelvű elemi oktatást megszüntethette volna. Eötvös azonban őszintén akarta a román nyelvű felekezeti oktatásügy fejlődését, s ezért a törvény előírásainak meg nem felelő iskolák ügyében a végletekig türelmes volt. Utódai évtizedeken keresztül hasonló elnézést tanúsítottak a román iskolák fogyatékos-ságaival szemben. Ennek tulajdonítható, hogy a román egyházak iskolái lassan-lassan mégis csak gyökeret eresztettek, és a román gyermekek anyanyelven történő oktatását többé-kevésbé tűrhetően végezték.

Az 1868:XXXVIII. törvénycikk megszavazása után a román egyházközségek ahol csak tehették, mindenütt megszervezték a felekezeti iskolákat. A román egyházi törvények értelmében ugyanis minden egyházközség, amelyikben harmincnál több 6-12 éves gyermek élt, köteles volt elemi iskolát állítani.⁷ Pár év alatt a két román egyház több mint kétezer tiszta román tannyelvű elemi iskolát állított fel. Néhány száz faluban felekezeti iskolák helyett román tannyelvű községi iskolák keletkeztek. Az iskolák felállításához semmiféle előzetes engedélyre nem volt szükség. Az iskolaszervezésről az egyházi főhatóság egyszerűen jelentést tett a minisztériumnak, amely azt tudomásul vette, s ezzel az iskola nyilvánossági joga elismerést nyert.

A magyar közoktatásügyi minisztérium évi jelentései, és a román egyházi szervek adatai alapján a román tannyelvű elemi iskolák száma a kiegyezés korában a következőképpen alakult:⁸

1869	1872	1877	1880	1884	1890	1906	1911	1914
2569	2878	2773	2756	2843	2582	2985	2813	2901

A román tannyelvű iskolák száma tehát nem mutatott különösebb hullámzást az 1868-1914 közötti korszakban. Időnként 2-300 iskola megszűnt – öt-tíz év múlva ugyanannyi keletkezett helyette. 1869-től 1872-ig a kezdeti szám (2569) 309-el növekedett, 1890-ben az 1872-es számnál 292-el volt kevesebb. Az Apponyi-féle törvények előtt kevés híján háromezer, a törvények bevezetése után pár százzal ismét kevesebb, míg az első világháború kitörésének évében a kezdeti évhez, 1869-hez képest 348 iskolával többet találunk. Azaz a román iskolák száma kisebb-nagyobb hullámmal a magyar uralom kezdete és az első világháború között végeredményben 348-al növekedett. A román ortodox egyházban éppen az Apponyi-féle törvények után, 1911 és 1914 között szaporodott az iskolák száma 1552-ről 1640-re.⁹

Az iskolafenntartó román egyházak e tekintélyes számú román tannyelvű elemi iskolát csak az 1868:XXXVIII. törvénycikk lehetőségeinek teljes kihasználásával és a magyar állami hatóságok jóakarató megértésével tudták felállítani és fenntartani. Az első években felállított, legtöbbször egytanítós iskolák rendszerint egyetlen szűk szobából állottak. A szoba gyakran közönséges sárkunyhó volt, a gyermekek mindössze a téli hónapok alatt jártak iskolába. A tanítás tankönyv és minden más taneszköz nélkül történt. Az iskolák felszerelését, taneszközökkel való ellátását legtöbbször a mulasztások miatt kirótt, és a hatóságok által behajtott büntetéspénzből fedezték, miután a népoktatási törvény 4. §-a szerint az ilyen pénz az iskolapénztárt illette. A büntetéspénz mellett az iskolák fenntartási költségei a községek hozzájárulásából, s – ahol volt – az iskolai birtokból, adományokból és államsegélyből térültek meg.

A görög katolikus iskolák nagyobb nehézségek nélkül működtek, mert az iskolafenntartó egyház lényegesen gazdagabb volt és a magyar állami jellegű katolikus Vallásalaptól is segítséget kapott. Ám a görögkeleti egyház iskoláinak nagy része a szó szoros értelmében az állami hatóságok elnézése és megértése folytán maradhatott meg. Az Eötvös-féle népoktatási törvény megszavazása után tíz évvel, 1878-ban, az aradi román ortodox teológia említett folyóirata így írta le a román ortodox egyház iskoláit:

„Meglévő iskoláink nagyon primitívek, sem a törvénynek, sem a követelményeknek, sem magas hivatásuknak nem felelnek meg. Sőt, egyes helyeken botrányosak, visszataszítóak, kicsinyek, szűkek, sötétek és piszkosak, és egy-két egyszerű illemhelyen kívül, a szó szoros értelmében semmi sincs bennük. Sem a szükséges eszközök, sem a tankönyvek, semmi és semmi mindabból, ami a komoly tanításhoz szükséges. Az iskola messze van a gyermekek lakásától. A nép, a gyermekek szülei nem törődnek vele, sőt egyenesen unják. A nép súlyos tehernek és haszon nélküli dolognak tartja, s ahelyett, hogy érdeklődne iránta, lelkesedne vagy áldozna valamit érte, alig várja az alkalmat, hogy megszabaduljon tőle.”¹⁰

Pár évtized múlva, 1902-ben a helyzet már némileg kedvezőbb volt. Comşa Demeter, a román görögkeleti tanítói konferencia elnöke, 1902. május 1-én előadást tartott. Ebben kifejtette, hogy az iskoláknak csak mintegy fele tiszta, és ezeknek kertje, felszerelése általában megfelel a törvény előírásainak. Ezzel szemben a többi iskola egyáltalán nem tiszta. Sok olyan iskola van, amelyiknek padlózatát és ablakait hónapokon keresztül nem mossák fel és nem takarítják. A katedrákat, táblákat és padokat kevés helyen tartják tisztán. Kemencék csak elvétve találhatóak. Az iskolaudvarok tele vannak gazzal, burjánnal, ronggyal és piszokkal. A hibát senki sem akarja vállalni: a pap a tanítóra, az a bíróra, a bíró a jegyzőre, legtöbbször azonban mindnyájan a tanítóra fogják. Kevés esperes van, aki kellő buzgalommal és kitarással ellenőrizné a papokat, hogy ezek is gondot viseljenek az iskolákra. Sok nagy és gazdag román község nem gondoskodik az iskolaépület karbantartásáról. Így például Felkenyéren (Vinerea) az iskola a falu legszebb épülete, de már omladozófélben van, mert az egyházközség nem gondozza. „Ez olyan bűn, amely mégis csak reánk, magunkra mutat” – fejezte be megállapításait a román tanítói értekezlet elnöke.¹¹

A 70-es évekhez képest az első világháború előtti években a román iskolák helyzete lényegesen jobb volt. Ám az iskolák mintegy 30%-a még akkor is nagyon messze esett a törvény követelményeitől, s azok nem teljesítéséért 7-800 iskolát be lehetett volna zárni. Sok helyen az épület egészen alkalmatlan, sőt egyenesen veszélyes volt a tanulókra nézve. Egyik helyen az iskolának nem lévén saját épülete, két-három ház bérelt szobájában folyt a tanítás.¹² Jó néhányszor a két román egyház csak együtt tudott egy közös iskolát fenntartani, mely azután a nagyobb felekezet jellegét viselte.¹³ A szebeni és balázsfalvi román érsekek már a 80-as években megegyeztek a két egyház által közösen építendő és fenntartandó iskolák kérdésében.

Kimondták, hogy azokban a román községekben, ahol az egyik felekezet a hívek csekély létszáma miatt egyedül nem képes iskolát építeni, a két egyház közösen épít iskolát, és a fenntartási költségeket is közösen viselik. A költségek elosztása arányosan történik. E legfelső egyházi fórumok elvi megegyezése alapján sok községben helyi megállapodás jött létre a közös iskola ügyében. Mint például a Szászváros melletti Tordas község görög katolikus és görögkeleti román papok között 1897-ben. Az említettek espereseik és más egyházi vezetők jelenlétében Szászvárosban elhatározták, hogy Tordason a görög katolikus felekezeti iskolát megszüntetik, a görögkeleti iskolaépület megnagyobbításához pedig a görög katolikus hívek arányosan hozzájárulnak. Az új, nagy iskola görögkeleti jellege ellenére a görög katolikus gyermekeket is vállalja. A megállapodás eredményeképpen szép új iskolát építettek, melynek felszentelése 1898. október 25-én történt. A falu román jegyzője, Ioan Roșu sokat segített az új közös iskola megépítése és megnyitása ügyében.¹⁴

A magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium nem tiltotta az ilyen megállapodásokat. Számára az volt a lényeges, hogy az iskolaépület a törvényes előírásoknak megfeleljen. Noha az ilyen közös iskolákról az 1868-as törvény nem intézkedett, a minisztérium elnézte azok működését, mivel a korlátlan tanszabadság elvi alapján állott, s a felekezeti iskolák bárkit felvehettek a tanulók közé. Emiatt egyetlen iskolát sem zártak be. Ahol a törvényben előírt feltételek teljesítésére még valami lehetőség fennállott, ott sokáig haladékot adtak. Az Apponyi-féle törvényeket a román iskolákra vonatkozólag megszavazásuk után csak három-négy évvel hajtották végre. Mivel a románok sok helyen nem akarták elfogadni az állam által előírt tantervet – ami előfeltétele volt az államsegélynek, s ezzel a törvényben meghatározott tanítói fizetés biztosításának –, azért az Apponyi-féle törvények következtében mintegy 300 román iskolát zártak be. A románok akkor már sokkal jobb anyagi helyzetben voltak, mint a 19. század végén, s így a legtöbb helyen meg tudtak felelni a törvényes előírásoknak. Másutt a felekezeti iskolák román tannyelvű községi iskolákká alakultak át. Midőn az Apponyi-féle törvények következtében hat székelyföldi román iskola bezárult, a szászvárosi román hetilap szomorúan állapította meg, hogy azok „inkább miattuk, mint az uralom miatt veszttek el”. Egyik helyen ugyanis a pap nem világosította fel idejében a népet a teendők felől, másik helyen pedig a nép nem akart áldozatot vállalni.¹⁵

Ilyen esetek a dualizmus korában elég gyakoriak voltak. De az élelmes román iskolai vezetők csakhamar megtalálták az orvosságot. A román királyságban kerestek áldozatkész pártfogókat, akik hajlandók voltak anyagi támogatást adni a román iskoláknak. Az anyagi támogatás olykor titokban, nemegyszer viszont újságokban is nyilvántartva történt. Az ortodox román egyház hivatalos lapjának olvasói 1898-ban azt az örvendetes hírt olvashatták, hogy a Romániában lakó Elena Turnescu asszony 1000 lejt adományozott Marcos község román iskolájának felépítésére.¹⁶ Még nagyobb nyilvánosságot kapott a bukaresti Adevărul című román lap szerkesztőjének, Mille Constantinnak a magyarországi román iskolák javára rendezett gyűjtése. Ezt az újságban közölt felhívás alapján indította meg, s huzamosabb ideig folytatta, míg néhány ezer lej összegyűlt. Az így gyűjtött összeget eljuttatta a magyarországi román iskoláknak, amelyeket senki sem akadályozott meg a külföldi pénzsegély elfogadásában. Mint az erdélyi román napilap írta, „nem is lehet senkit sem megakadályozni abban, hogy attól fogadjon el ajándékot, akitől akar”.¹⁷ Ugyanígy cselekedtek a Kóhalom melletti Kaca község román iskolájának fenntartói 1914-ben. Iskolájuk, mely a legszebb volt egész Erdélyben, teljesen romániai pénzből épült. Dr. Ursu Iași-i román egyetemi tanár és a bukaresti Mircea testvérek adták össze a pénzt, mely a román nemzeti stílusban tervezett iskola felépítéséhez szükséges volt. Tiszteletükre az iskolában 1914. január 7-én színielőadással egybekötött ünnepélyt rendeztek, melyen egyikük meg is jelent. Jókedvűen egész reggelig mulatott, újból

nagy összeget adva egy harmónium céljára. Reggel az ifjúság román nemzeti zászlók alatt, nemzeti dalokat énekelve kísérté ki az állomásra, ahonnan a nagylelkű adakozó egyenesen Bukarestbe utazott vissza.¹⁸

A romániai anyagi támogatás természetesen nehézkes és lassú megoldás volt. A népet jól ismerő és a szervezéshez értő egyházi vezetők tudták, hogy a már egyre jobb anyagi helyzetben lévő román parasztság áldozatkészségének felkeltése gyorsabb és biztosabb segítség az iskolák számára. Mikor a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium a tanítói fizetések felemelését elhatározta és a román iskolafenntartókat is erre kötelezte, Miron Cristea karánsebesi püspök felhívást intézett a néphez az iskolák felkarolása ügyében. A nép nem százezreket, hanem milliőkat adott, s több mint hatvan községben új épületeket építettek vagy restauráltak, miközben 272 tanító fizetését rendezték az állami fizetések normája szerint.¹⁹

Az adatok százával lehet bizonyítani, hogy a magyar kormány a román iskolák rozoga állapotát, hiányos felszerelését, a törvényes előírások nem teljesítését, az újságokban bevallott Romániából jövő segélyezését nem használta fel a román iskolák ellen. Különben ezeregy oka lehetett volna az iskolák bezárására. Ezzel a fegyverrel azonban csak akkor élt, ha már semmi remény nem volt arra, hogy az illető iskola törvényes alapra helyezkedik. A kormány jóakarátát mutatja a román felekezeti iskolák nyilvánossági jogának kérdése is. Sem ebben a kérdésben, sem az elemi iskolák felállítása tekintetében nem is voltak panaszaik a románoknak. Az Eötvös-féle népoktatási alaptörvénynek megfelelően valamely új elemi iskola felállításához semmiféle előzetes miniszteri engedélyre nem volt szükség. Az iskolaszervezés vagy -építés tényét az egyházi főhatóság egyszerűen bejelentette a minisztériumnak. Az így bejelentett iskola az állami iskolával egyenrangúnak számított, nyilvánosságát magától értetődően elismerték, s azt külön kérni nem is kellett.

A tanulók

A román elemi iskolákba az Eötvös-féle törvény 6. §-a értelmében bárki beiratkozhatott. Az oktatásszabadság az egész korszakban korlátlan volt, azaz minden szülő abba az iskolába adhatta gyermekét, amelyikbe akarta. Az iskola vezetőinek vallási vagy nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül bárkit szabad volt a tanulók közé felvenniük. Magyar eredetű, más vallású tanulók román nyelvű iskolába való felvétele semmiféle törvényes akadályba nem ütközött. Nagyon sok vegyes lakosságú községben csak román tannyelvű felekezeti iskola volt, ebbe jártak a faluban lakó magyar szülők gyermekei is. Ahol a magyarok lélekszáma a százat, sok helyen a százötvenet nem haladta meg, ott rendszerint nem volt magyar tannyelvű állami iskola. Ennek következtében az ott élő magyar gyermekeket csak a tisztán román tannyelvű iskolába lehetett járattatni. Így a vegyes lakosságú falvakban a kisebb létszámú magyar gyermekek magyar államsegélyes román iskolákban, s nem anyanyelvükön tanultak. Ezért csak románul tudtak írni és olvasni. A folyamat sok helyen a gyermekek elrománosodását eredményezte. Ezen a helyzeten próbált változtatni az Apponyi-féle 1907. évi XXVII. törvénycikk, amely elrendelte, hogy ha az ilyen román iskolába járó magyar anyanyelvű gyermekek száma a húszat eléri, akkor őket magyar nyelven kell tanítani, a román gyermekek anyanyelvükön való tanítása mellett.

A román iskolák számát a román lakosok vagy román tankötelesek számával összevetve megállapíthatjuk: átlag hány román lakosra vagy román gyermekre jutott egy román tannyelvű, autonóm jogú nyilvános elemi iskola? Az első világháborút megelőző évtizedekben átlag 90-110 gyermekre jutott egy ilyen iskola. Összevetve az iskolák számát a román lakosság létszámával, megállapíthatjuk, hogy ebben az időben átlag minden 1100 román lakosra jutott

egy román tannyelvű nyilvános román felekezeti iskola. A román görögkeleti egyházhoz tartozó hívekre nézve ez az arány kedvezőtlenebb volt a hivatalos egyházi kimutatás szerint: 1914-ben összesen 1 885 173 lélekre 1640 nyilvános jogú román tannyelvű felekezeti iskola jutott. Így tehát a magyar állam területén 1913-14-ben, a magyar uralom 47-ik esztendejében pontosan 1149 görögkeleti román lakosra jutott egy nyilvános román tannyelvű görögkeleti iskola.²⁰ Ugyanakkor Romániában 7 771 914 lakos volt 4913 nyilvános elemi iskolával. A két adat összevetéséből kiderül, hogy a román királyság területén 1582 lakosra jutott egy nyilvános elemi iskola! Ezzel szemben a magyar állam területén – mint említettük – minden 1149 görögkeleti román lakosnak volt egy nyilvános román tannyelvű elemi iskolája.²¹ A román tanulók tehát legtöbb helyen saját egyházuk román tannyelvű elemi iskolájában járhattak, mivel az első világháború előtti években a román többségű vagy tiszta román községek átlag 75%-a rendelkezett nyilvános román tannyelvű felekezeti iskolával. 1914-ben a görögkeleti egyház 1867 anyaegyházközsége közül 1395-nek volt saját iskolája, ami közel 75%-ot képez.²² Általában ez volt az arány az egész román lakosságra nézve.

A magyar uralom alatt élő román iskolaköteles gyermekeknek tehát átlag 75%-a saját román tannyelvű nyilvános jogú egyházi iskolájába járhatott. Más kérdés természetesen, hogy az iskolaköteles román nemzetiségű gyermekek közül hány százalék járt valóban iskolába. A román görögkeleti egyház már többször idézett hivatalos kiadványa szerint 1913-14-ben az egyház összesen 280 786 tanköteles gyermeke közül (6-15 évig bezáróan) 128 959 saját román tannyelvű egyházi iskolájába, 59 935 tanuló pedig idegen iskolákba járt. Egyáltalán nem járt semmiféle iskolába mintegy 90 000 tanköteles, azaz az összes román iskolaköteleseknek több mint 30%-a,²³ ami azt jelenti, hogy az első világháború kitörésekor a magyar uralom alatt élő nagy román egyház tanköteleseinek nem egészen negyedrésze járt idegen tannyelvű iskolába, a többi saját iskoláját látogatta, vagy pedig teljesen iskolakerülő volt.

A magyar tannyelvű állami, vagy néhol német felekezeti iskolába járó román gyermekek rendszerint azért iratkoztak ezekbe az iskolákba, mert szüleik szükségesnek tartották a fenti két nyelv elsajátítását. Ezt pedig a román iskolákban kevésbé remélhették, mivel – amint azt egyik bánági román lap megállapította – „a mi iskoláink a vezetést, az ellenőrzést és a felügyeletet illetően az idegen iskolákkal szemben sok kívánnivalót hagynak fenn”.²⁴ Természetesen a román sajtó elejétől fogva kitartóan buzdította a románokat saját román felekezeti iskoláik kizárólagos támogatására. Ennek az állandó propagandának általában meg is volt az eredménye. Azonban nem egy helyen a szülők tényleg előnyösebbnek tartották az állami iskolát, s ezért a román felekezetit elhanyagolták.²⁵

Az Eötvös-féle 1868:XXXVIII. törvénycikkben biztosított oktatásszabadság, azaz a szülők szabad iskolaválasztási joga az egész magyar uralom alatt mindvégig érvényesült. Az állami iskolákba való beiratkozást – mint később még látni fogjuk – az állami hatóságok nem erőszakolták, s a szülők gyermekeiket oda írták, ahova akarták. Bárkit bármilyen iskolába be lehetett írni mindenféle engedély nélkül.

Magyar származású gyermekek százai és ezrei iratkoztak román nyelvű iskolákba. Így az elrománosodott magyar családok gyermekeiben a magyar uralom alatt is tovább erősödött az újonnan szerzett román nemzeti érzés. Senkinek sem jutott eszébe, hogy származási vagy vallási különbség miatt, esetleg az állami iskola érdekében megszorítsa a szülők iskolaválasztó jogát. Ilyen természetű sérelmet vagy panaszt az Apponyi-féle törvények életbe léptetése után sem találunk a minden sérelemről beszámoló román görögkeleti egyház hivatalos kiadványában.²⁶

A román tanítók helyzete

A kiegyezés első éveiben a román felekezeti iskolák ügyeit, minden állami beavatkozás nélkül, az iskolafenntartó egyházak intézték. Tanítóikat saját maguk képesítették mindenféle állami ellenőrzés nélkül. Tanítóképzőik saját tanterv szerint tanítottak. Az állam 1879-ig, tehát a magyar uralom első 12 évében, még az államnyelv tanítása iránt sem tett semmiféle kötelező intézkedést. A román képzőkben végzett tanítók állását a román egyházi hatóságok választották meg. Az állás elfoglalásához és a tanító végleges alkalmazásához sem előzetes, sem utólagos állami hatósági engedélyre nem volt szükség.²⁷

A magyar kormány tehát széleskörű jogokat adott az iskolafenntartó román egyházaknak a tanítók képzésére, megválasztására és véglegesítésére. A román egyházak teljes mértékben éltek ezekkel a jogokkal. Ahol nem volt képesített tanító, oda pár elemi iskolai osztállyal rendelkező egyént állítottak. 1877-ben, tíz évvel a magyar uralom kezdete után, az aradi és váradai román görögkeleti konzisztóriumok hatásköre alá eső iskolákban 216 tanító közül csak 32-nek volt oklevele. 184 tanító oklevél nélkül tanított közülük 97 egyáltalán nem járt tanítóképzőbe. 33 tanítói állást még ilyenekkel sem lehetett betölteni.²⁸

A kormány 1879-től kezdte rendszeresebben ellenőrizni a román tanítóképzők munkáját és a tanítók helyzetét. Az ellenőrzés célja egyfelől az államnyelv elsajátítása, és ezzel az elemi iskolákban való sikeres tanítás biztosítása, másfelől pedig a tanítók megfelelő fizetésének rendezése volt.

A magyar iskolapolitika az első cél elérését A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben című, 1879:XVIII. törvénycikk megszavazásával akarta biztosítani. Ez a törvény elősorban az állam nyelvét tanítani képes tanítók nevelését írta elő. Ezzel párhuzamosan a magyar nyelvnek az elemi iskolákban való tanítását olyan mértékben tette kötelezővé, amilyen mértékben a tanítók elsajátíthatják és taníthatják azt. A törvény 1. §-a szerint 1879 után a nem magyar anyanyelvű tanítóképzőkben a magyar nyelvet olyan óraszámossal kellett tanítani, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanítójelölt beszédben és írásban elsajátíthassa. 1882. június 30. után tanítói oklevelet csak olyan jelölt kaphatott, aki a magyar nyelvet szóban és írásban a sikeres tanításhoz elegendő mértékben elsajátította. Azok a fiatal tanterők, akik a fenti időpont után végezték tanulmányaikat, csak úgy nyerhettek tanítói alkalmazást, ha a magyar nyelvet megfelelő mértékben bírták, tehát képesek voltak azt az elemi iskolákban tantárgyként tanítani. Ezért a magyar tanfelügyelő a képesítő vizsgák alkalmával a képesítő oklevelet aláírta, bizonyítva ezzel a jelöltnek törvényben előírt mértékű magyar nyelvű tudását. Akinél ezt nem állapította meg, annak az oklevelet nem írta alá, s enélkül az oklevél nem volt érvényes.

A törvény az 1872 után végzett tanítóknak hosszabb terminust adott az államnyelv elsajátítására. Ezeknek a tanítóknak a törvény hatálybaléptétől számított négy év alatt kellett a magyar nyelvet olyan mértékben elsajátítani, hogy azt a népiskolákban tantárgyként tanítani képesek legyenek. Az 1872 előtt végzett tanítóktól, akik tehát a törvény megszavazásakor 25 évnél idősebbek voltak, a törvény nem követelte meg a magyar államnyelv megtanulását. Ezek életük végéig tovább működtek, és iskoláikban a magyar nyelvet nem tanították. Az ilyenek azonban 1883 után csak tiszta román lakosságú falvakban taníthattak. A törvény szerint ugyanis egyes nemzetiségű falvakban – ahol a magyarok, románok vegyesen laktak – csak olyan tanítókat volt szabad alkalmazni, akik a magyar nyelvet mint tantárgyat képesek voltak tanítani.

Az 1879:XVIII. törvénycikk értelmében a vegyes lakosságú falvakban 1883 után csak olyan román tanítók taníthattak, akik 25 évnél fiatalabbak lévén, a magyar nyelv tanítását eredményesen vállalhatták. A két román egyház vezetői a törvényt többek között azért is elleneztek, mivel – mint kifejtették – a román tanítók túlnyomó része egyáltalán nem tud

magyarul.²⁹ Attól tartottak ugyanis, hogy a magyarul nem tudó tanítók súlyos helyzetbe kerülhetnek.

Láttuk, hogy a törvény csak az 1872 után végzeteknek írta elő négy éven belül az állam nyelvének elsajátítását. Az idősebb tanítókat, sőt már a 25 éven felülieket sem kötelezte nyelvtanulásra. Ezek tehát tiszta román falvakban nyugodtan tovább működtek. Azoknak a 25 éven aluli fiatal tanítóknak, akik nem tudtak jól magyarul, 1883-ban egy magyar nyelvből teendő vizsgával kellett igazolniuk azt, hogy a nyelv tanításához szükséges nyelvi tudást megszerezték.

A törvény semmi nagyobb veszedelmet nem rejtett magában a nemzetiségekre nézve. Ugyanis semmiféle megtorló intézkedést nem tartalmazott azok ellen, akik a megszabott határidőn belül nem sajátították el az állam nyelvét. Ezek tehát sikertelenség esetén is tovább taníthattak, legfeljebb új tanfolyam hallgatására kötelezték őket.

A törvény végrehajtása valóban bizonyítja, mennyire nem a román iskolák elleni szándék vezette annak készítőit. A kormány ugyanis nemcsak előírta az államnyelv elsajátításának szükségességét, hanem gondoskodott is arról, hogy a tanítóknak alkalmuk legyen a nyelv megtanulására. E célból államköltségen nyelvtanfolyamokat rendezett a román tanítók számára. A tanítók a tanfolyam időtartamára napidíjat kaptak, amiből ellátásukat fedezhették. Az első ilyen tanfolyamokat 1879-ben Aradon, Kolozsváron és más erdélyi városokban rendezték. A napidíj és ezáltal a nagyobb városokban való, szórakozással teli ingyenes tartózkodás vonzóereje olyan nagy volt, hogy a tanfolyamokra sokan jelentkeztek. Amint azonban a román iskolai folyóiratban olvashatjuk, csak azokat vették fel, akik egyáltalán nem tudtak magyarul, a többieket visszautasították.³⁰ Ez utóbbiak éppen nem örültek a visszautasításnak, sőt szívesebben vették volna az erősebb kényszerítést.

Kérdés most már: vajon a román tanítóknak mekkora hányada nem tudott ebben az időben magyarul? A román püspökök szerint túlnyomó részük. Összevetve ezt az állítást a közoktatásügyi minisztertől évenként az országgyűlés elé terjesztett jelentésből való adatokkal, megállapíthatjuk, hogy a magyar uralom 13-ik esztendejében a magyar állam területén mintegy 1500 román tanító egy árva szót sem tudott az állam nyelvén, 600 pedig valamelyes csekély nyelvtudással rendelkezett. Mindössze pár száz volt azoknak a román tanítóknak a száma, akik annyira tudtak magyarul, hogy azt mint tantárgyat taníthatták. A gyakran rendezett nyelvtanfolyamok, valamint az iskolából kikerülő új tanítók lassan-lassan növelték ugyan a magyarul tudók számát. De a törvény lassú és méltányos végrehajtását bizonyítják a számok: 1884-ben 450, 1890-ben 221, a századfordulón még mindig több mint 100 román tanító volt, aki egy szót sem tudott az állam nyelvén. Sőt még 1914-ben, a magyar uralom 47-ik évében is akadt még pár tucat román tanító, aki semmit sem tudott magyarul. És az államnyelv nem tudása ellenére megmaradhattak állásukban, és iskoláikban a magyar nyelv tanítására semmi komolyabb intézkedést nem tettek.

Természetesen ez csak a magyar hatóságok nagyfokú megértése és elnézése mellett volt lehetséges. A magyar nyelvvizsgák mértéke is erre mutat. Egyik ilyen nyelvvizsga lefolyását a román nyilvánosság előtt lezajlott vita révén részletesebben ismertetjük. A szóban forgó nyelvvizsgát 1883-ban tartották Hunyad vármegye székhelyén, Déván. A vizsgára jelentkezett 100 román tanító közül 49 sikerrel vizsgázott, 51 pedig nem. A vizsgáztató bizottság elnöke Réthy László magyar tanfelügyelő volt. A vizsgaeredmény közlése után nemsokára a brassói *Gazeta Transilvaniei* című román hetilap megtámadta Réthy tanfelügyelőt „felette túlzott szigorúságáért”, melyet a lap szerint a vizsgán tanúsított. Úgy állította be a dolgot, mintha Réthy külön miniszteri utasításra buktatta volna el a román tanítókat. Ekkor az aradi román ortodox teológia ismert folyóiratában egy román tanító védelmébe vette Réthyt, és a brassói

lap támadását visszautasította. „Réthy tanfelügyelő – állapította meg az említett tanító – a vezető tisztviselő minden jóakaratóval és előzékenységével fogadott minket, sőt bizonyos határig még fogyatékosainkra is tekintettel volt. Ez nem csak az én véleményem, hanem több kollégámé, akik jelen voltak azon a vizsgán [...]” Igaz, sok tanító megbukott, de ez nem egészen a magyar tanfelügyelő szigorúságának tulajdonítható. „Anélkül, hogy sértegetni akarnám kartársaimat, vagy román tanítói érdemeiket kisebbiteném, az igazság érdekében be kell vallani, hogy az elbukott tanítók közt azok is ott vannak, akik magyarul még egy árva szót sem tudnak.”³¹ A legtöbb magyar nyelvvizsga hasonló körülmények között zajlott le, minden nagyobb tiltakozás nélkül. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a román egyházi szervek gyűléseinek jegyzőkönyveiben e kérdéssel kapcsolatos különösebb sérelmet nem lehet találni.

A magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium a fenti kérdésem kívül még a román, illetőleg általában a nemzetiségek felekezeti tanítóinak fizetésébe igyekezett beleszólni. A minisztériumot és a kormányt ebben a törekvésében az a cél vezette, hogy a tanítói fizetés minimumának meghatározásával az iskolafenntartókat államsegély igénybevételére kényszerítse, s így az államnak nagyobb ellenőrzést biztosítson a nemzetiségi iskolák felett. Ezt a célt próbálta elérni a magyar kormány az 1893:XXVI. törvénycikkkel, amely előírta azt a tanítói fizetést, melyet az iskolafenntartó egyháznak tanítóik részére biztosítaniuk kellett. Ha az előírt fizetést az iskolafenntartó nem tudta megadni, akkor államsegélyt kapott. Ennek fejében a törvény szerint az illető tanítónak alkalmazkodnia kellett az 1879:XVIII. törvénycikknek a magyar nyelv tanítására vonatkozó előírásaihoz. Az 1893-as törvény azonban a tanítókat nem helyezte az állam rendelkezése alá, mivel őket továbbra is az iskolafenntartó egyházak alkalmazták, mégpedig élethossziglan. Ha tehát valaki nem tanította sikerrel a magyar nyelvet, az elveszítette az államsegélyt – de továbbra is megtartotta állását, mivel az iskolát nem zárták be. A magyar nyelv elégtelen tanítása ugyanis nem vonta maga után az iskolák bezárását, hiszen a magyarul nem tudó tanítóktól az állam nem is követelte az államnyelv tanítását.

Ez a szabadelvű eljárás annál figyelemreméltóbb, mivel ugyanakkor Románia kormánya a legnagyobb szigorúsággal büntette azokat a görög iskolákat, melyekben a román állam nyelvének tanítását nem tartotta kielégítőnek. 1905-ben a kormány bezáratta a tulceai és konstancai görög magániskolákat, mert azokban egyes tanulók csak nagyon keveset tudtak románul. Ez a tény a román állam szemében annak bizonyítéka volt, hogy az említett iskolákban nem fordítanak gondot a román nyelv tanítására. Az iskolák bezárásának indokai között szerepelt a földrajz- és történelemtanítás szelleme is, mert az indokolás szerint a tárgyat „történelmi igazságtól eltérőleg, népünk érdekei ellenére” tanították. Nagyjából ugyanilyen indokok alapján záratta be a román kormány a sulina görög iskolát is. Románia tehát ugyancsak távol volt attól a liberalizmustól és türelemtől, melyet a magyar kormány a román iskolák kérdésében tanúsított.³²

Az Apponyi-féle törvények

A tanítók helyzetében új változást idéztek elő a híres Apponyi-féle törvények, illetőleg főképpen az 1907:XXVII. törvénycikk A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. Ennek a törvénynek a miniszteri indokolás szerinti célja egyrészt a néptanítók tisztességes megélhetésének biztosítása, másrészt az állami és nemzeti érdekek megóvása volt. A tanítók anyagi és közjogi helyzete szempontjából a törvény első 16 paragrafus tartalmazott jelentős új intézkedéseket.

A tanítók anyagi helyzete századunk első éveiben a többi értelmiségbeliek helyzetéhez képest valóban lényegesen gyengébb volt. Magyar és nem magyar felekezeti tanítók egyaránt

súlyos harcokat folytattak a megélhetés gondjaival. A román tanítóegyesületek gyűlésein a román tanítók is egyre hevesebb hangon követelték fizetésük felemelését és a kifizetés hatósági biztosítását. Ezek a követelések az újságok és a tanfelügyelők jelentései révén ismeretesebbek voltak az illetékes magyar körök előtt. Többek között ilyen követelés hangzott el 1906. október 22-én a Mariana nevű román görög katolikus tanítóegyesület Besztercén tartott évi közgyűlésén. Ez alkalommal egy Bogdan nevű tanító adott hangot a román tanítók általános kívánságának. Beszédében kifejtette, hogy egy román felekezeti tanító fizetése kisebb, mint egy bankszolgáé. A tanítóság nevében követelte, hogy a román felekezeti tanítók fizetését tegyék egyenlővé az állami tanítók fizetésével.³³ A román tanítók fizetésénél nemcsak az összeg jelentéktelen kicsinyisége, hanem a behajthatatlanság is baj volt. Sok-sok faluban a tanítók fizetésüknek csak egy részét kapták meg, ezt is nagy utánjárással. Feldru községben például a román felekezeti iskola tanítói csak négy-öt hónaponként tudtak fizetésük egy-egy részéhez hozzájutni.³⁴ Hasonló eseteket százával találunk a román tanítók e korból való megnyilatkozásai között.

Ilyen előzmények után került sor Apponyi említett híres törvényére, az 1907:XXVII. törvénycikkre. E törvény 1. §-ában a törvényhozó a községi és hitfelekezeti elemi népiskolák tanítóit köztisztviselőknek minősítette, és megállapított fizetésüket a közigazgatás segítségével biztosította. Majd a következő paragrafusokban részletesen meghatározta a fizetés nagyságát, természetét, részeit, a fizetés módját és az államsegély címén kapható összeget, valamint az államsegély engedélyezésének feltételeit. Az állam által megállapított fizetésnél még fontosabb volt a fizetés behajtásának biztosítása, valamint az államsegély elnyerésének lehetősége. E két elv érvényesítése csakhamar érezhetően megjavította a román tanítók anyagi helyzetét.

Mivel az államsegély igénybevétele a törvény szerint maga után vonta az állam fokozottabb ellenőrzését mind az államnyelv tanításának sikere és az iskolák szelleme, mind pedig a tanítók alkalmazása kérdésében, a román társadalom nagy ellenérzéssel és elkeseredéssel fogadta Apponyi törvényét. Maguk a tanítók azonban örültek a fizetésükre vonatkozó törvényes rendelkezéseknek, s a törvény eme része ellen sem ők, sem az egyházi hatóságok képviselői nem tiltakoztak. Ez utóbbiak már csak azért sem tiltakozhattak, mert jól ismerték a tanítók súlyos anyagi helyzetét, melynek megjavítását – mint láttuk – a román tanítóegyesületek, az értekezletek képviselői régóta követelték. Az egyházi hatóságok csak egyet tehettek – amire már azelőtt is gondolhattak volna: felhívták az egyházközségeket, hogy a tanítók fizetését az Apponyi-törvényben megállapított határig önként emeljék fel. A cél érdekében síkraszállott az egész román sajtó, külön kiemelve azoknak az egyházközségeknek a példáját, amelyek már e tekintetben eleget tettek a törvénynek. Természetesen így el kellett ismerni a törvény fenti előírásának jogosultságát, amely – mint láttuk – a legjobban érdekelt román tanítók szemében nem is volt kétséges. „A tanítói fizetések felemelését nemcsak a törvény követeli – állapította meg többek között a besztercei román hetilap –, hanem az idő szelleme is, mert miután az összes tisztviselők, bakterek és szolgák fizetését rendezték, végül sor került a nép nevelőire és világitó fáklyáira is.”³⁵ A sajtó, az egyházi hatóságok, a román községek önkormányzati szervei egymással versenyezve buzgólkodtak azon, hogy a román tanítók fizetését maguk az iskolafenntartó egyházközségek rendezzék, s így ne legyen szükség az államsegély igénylésére. Csakhamar szép eredményeket értek el. Igen sok községben egész könnyen ment a fizetésemelés, mert hiszen – mint láttuk – a románság ekkor már egyre nagyobb tömegei jutottak anyagilag egészen jó helyzetbe. A számban és anyagiakban szaporodó román bankok és szövetkezetek, valamint az ezekkel rendelkező román politikusok ahol akarták, könnyen biztosíthatták a felekezeti tanítók fizetését. Sajnos, erre sokszor nem gondoltak, mert a kezdeti korszakban oly gyakori altruizmus az első világháború előtti években egyre inkább a busás

nyereségre és a tőke felhalmozására irányuló szellemnek adott helyet. Amint a Tribuna nyíltan megállapította, a magyarországi románok vagyona „az utolsó hat évtizedben annyira megsza-
porodott, hogy képes lenne kielégíteni a románok közművelődési szükségleteit”. A román
komité azonban nem foglalkozott idejében ezzel a kérdéssel, s a bankok is kevés anyagi
támogatást nyújtottak. „Hazai román pénzügyeink – írja az említett lap – jobban tennék, ha
iskoláinkat segítyeznék, ahelyett, hogy tiszta nyereségükből évről-évre mind bőségesebben
szaporítsák tartalékalapjaikat.”³⁶

A bankok azonban igen ritkán fogadták meg ezt a tanácsot. Segítségük inkább egy-egy
alkalommal adott nagyobb összeg formájában történt, mint az iskolák kiadásaihoz való állandó
hozzájárással. A román felekezeti iskolák tanerőit fizetésük felemelésében inkább a román
Raiffeisen-szövetkezetek támogatták.

Az Apponyi-féle törvényt a megszavazás után három évvel hajtották végre. Az iskolafenntar-
tóknak tehát a három év alatt, 1907-től 1910-ig módjukban állott a tanítók fizetését rendezni, azaz
a törvényben megállapított összegű fizetést biztosítani. Amelyik községben ez idő eltelte után a
tanítók fizetését nem biztosították és államsegélyért sem folyamodtak, ott az iskolafenntartó egyház
iskolafenntartási jogát elvesztette.

E három év alatt egészen kibontakozott az Apponyi-féle törvény hatása a román tanítók
anyagi helyzetére. Nem kétséges, hogy a tanerők helyzete anyagi tekintetben feltétlenül
megjavult. Az egyházközségek sok helyen felemelték a tanítók fizetését, máshol pedig a hiány
pótlására államsegélyt kértek és kaptak. A román ortodox egyház hivatalos adatai szerint az
1911/12-es iskolai évben az aradi püspökség 418 iskolája közül 33, a nagyváradi szentszék
területén 242-ből 76, a karánsebesi püspökség 266 iskolája közül pedig csak 41 iskolában nem
volt meg a tanítónak a törvény által előírt fizetése. Ami más szóval azt jelenti, hogy az
Apponyi-féle törvény életbeléptetése után az első esztendőben 926 ortodox román iskola közül
776-ban az iskolafenntartók felemelték a tanítók fizetését, és csak 150 olyan iskola volt,
amelynél a törvényben megállapított fizetést nem tudták biztosítani.³⁷ Sajnos, a nagyszebeni
főegyházmegye iskoláinak adatai a hivatalos egyházi kimutatásban nem szerepelnek, így az
egész egyházra vonatkozó helyzetről pontos képet nem lehet alkotni. Hozzávetőleges számí-
tások szerint azonban 1910/11-ben a román iskoláknak legalább 50%-nál az iskolafenntartó
egyházközség saját erejéből tudta biztosítani az Apponyi-féle törvényben előírt tanítói fizetést.
Amint láttuk, a románság anyagi ereje elegendő lett volna a tanítók fizetésének mindenütt való
biztosításához, azonban részint szervezetlenség, részint önzés miatt ilyen irányú tevékenység
nem történt. Ezért a szóban forgó egyházközségek lassan-lassan államsegélyért folyamodtak.
Nem szívesen szánták rá magukat, de a helyzet és a törvény kényszerítő hatása alatt elfogadták
a minisztérium által megállapított tantervet, és így megkapták az államsegélyt. Eleinte féltek,
nehogy az államsegély miatt az állam túlságosan nagy beavatkozást gyakoroljon az iskolák
életébe, de amint az iskolák belső szelleméről szóló részben látni fogjuk, ez az aggodalmuk
pár év alatt eloszlott, nemsokára nemcsak a szegényebb, hanem még a tehetősebb egyházköz-
ségek is teljes vagy részleges államsegélyért folyamodtak. Ezután már inkább az volt a sérelem,
hogy a kért államsegélyt nem mindenütt adták meg. Mindezek ellenére, a román hivatalos
egyházi adatok szerint, a román iskoláknak adott magyar államsegély nagysága 1910-től
kezdve évről-évre emelkedett. A román ortodox egyház elemi iskoláinak adott segély 1911/12-
ben 390 679 52 korona, 1912/13-ban 517 720 60 korona, 1913/14-ben 778 990 korona volt,
azaz három év alatt 99,4%-al növekedett. Az egyes püspökségek iskoláinál a tanítói fizetés
kiegészítésére adott összeg emelkedése még nagyobb volt, mert míg a három év alatti általános
emelkedés 99,4%-ot tett ki, addig az aradi püspökségben a tanítói államsegély növekedése

129%, a karánsebesiben pedig 228% volt.³⁸ A román görög katolikus iskolák tanítóinak adott segély ezidőben még nagyobb volt, mert Ghibu szerint 1915-ben az összes román elemi iskolák körülbelül 2 millió koronára rúgó magyar államsegélyt élveztek.³⁹

A román felekezeti iskolák tanítói tehát az első világháború előtti években már egészen jó anyagi helyzetben voltak. 1913. január 1-től kezdve érvénybe lépett az 1913:XVI. törvénycikk, mely a tanítókat fizetési osztályokba sorolta, és azoknak megfelelően alapfizetést, korpótlékot, valamint családi pótlékot állapított meg. E Zichy-féle törvény alapján a román tanítók magyar kartársaikhoz hasonlóan évente 3200 korona fizetést kaptak, amiből akkor nagyon szépen meg lehetett élni. A fizetés mellett a román tanítók élvezték mindazokat az előnyöket, melyeket az állam a magyar állami és felekezeti tanerőknek biztosított. Vasúti féljegyre jogosító igazolványt kaptak, tagjai voltak az állami nyugdíjintézetnek, s egyéves katonai szolgálat után, melyet a magyarokhoz hasonlóan mint önkéntesek – azaz tisztjelöltek – végeztek, a vizsga sikere alapján tiszték lehettek. Egyházi és iskolai sérelmek között nem található olyan, mely a tisztizsga letételével kapcsolatosan a tanítók nemzetiségi megkülönböztetését panaszolná.⁴⁰

A tanítókat a magyar államtól függő jó anyagi helyzetük nem akadályozta meg abban, hogy a román iskolák addigi szellemét nagyrészt változatlanul tovább is fenntartsák.

A román iskolák szelleme

A román elemi iskolák belső szellemét a kiegyezés korának első évtizedében a teljesen zavartalan román nemzeti érzés jellemezte. 1867-től egészen 1870-ig, azaz 12 éven keresztül, a román felekezeti iskolákban a magyar államnyelvet még mint tantárgyat sem tanították, s a magyar állami hatóságok nem avatkoztak bele a román felekezeti oktatásügybe.⁴¹ Rendszeres, mai értelemben vett elemi iskolai oktatásról nem volt szó. Amint láttuk, nemcsak a megfelelő tanterem, tankönyv és taneszköz hiányzott, hanem a tanítók legnagyobb része sem rendelkezett a kellő képesítéssel. 1874-ben az aradi és váradi román görögkeleti konzisztóriumok területén 216 tanító közül 184-nek nem volt tanítói oklevele, s ezek közül 97 egyáltalán nem járt tanítóképzőbe.⁴² Ha feltételezzük, hogy a többi román püspökségek területén is hasonló volt a helyzet – ami egészen valószínű –, akkor a román felekezeti iskolák tanítóinak legalább 75%-a rendszeres képesítés nélkül tanított. Ezek tehát csak a legelemibb ismeretek, az írás, olvasás, a számtani alapszabványok és az ének tanítására voltak képesek. Pedagógiai érdeklődésük, didaktikai képességük messze elmaradt attól, amire szükség lett volna egy magasabb színvonalú tanításhoz. Az illetékes román egyházi és iskolai vezetők tisztában voltak ezzel. Az ortodox román érsekség hivatalos lapja állandóan buzdította a tanítókat a pedagógiai folyóirat olvasására és tanulmányozására. Sajnos, az állandó propaganda kevés eredménnyel járt. Az egyetlen román pedagógiai folyóirat, a Foaia Pedagogică hiába próbálta a tanítók érdeklődését felkelteni a pedagógiai kérdések iránt. A közel kétezer román ortodox egyház-köztség között nagyon kevés volt az előfizető, a tanítók maguk pedig saját jövedelmükből nem voltak hajlandók erre az áldozatra. A görög katolikus tanítóknak ilyen pedagógiai szakfolyóiratuk egyáltalán nem volt. Ez persze nem akadályozta volna pedagógiai érdeklődésüket az egyetlen román pedagógiai orgánus iránt. Úgy látszik azonban, hogy a pedagógiai kérdések iránt általános volt a tanítók érdeklődéshiánya. Erre mutat az ortodox román egyházi lap megállapítása is, mely „fájdalommal” hangsúlyozta „az érdeklődés teljes hiányát az egyetlen pedagógiai orgánus iránt”.⁴³

Ilyen körülmények között a román iskolák tudás szempontjából nagyon keveset, román nemzeti érzés szempontjából viszont annál többet jelentettek. Tankönyv alig volt. Később a romániai tankönyveket kezdték használni, mivel a felekezeti iskolákban használt tankönyveket

az iskolafenntartó állapította meg, s azok bevezetéséhez miniszteri engedélyre nem volt szükség. Legtöbb helyen azonban tankönyv nélkül tanítottak. Tankönyv hiányában túlnyomórészt műkedvelő tanítók próbálták nagy nehezen írni-olvasni tanítani a gyermekeket. Az iskola szellemére legnagyobb hatással volt a román nyelv, a vallás és az ének tanítása. A vallást a pap tanította, az ének tanításához pedig semmiféle magasabb képesítésre nem volt szükség. Annál kevésbé, mivel az egyházi és nemzeti énekek nagy részét szelvében-hosszában énekelték. A legismertebb román ének, amit minden iskolában tanítottak, az Ébredj, román, álmaidból című magyarellenes román himnusz volt.

A papok és a lassan szaporodó, rendes tanítói oklevéllel rendelkező tanítók erős nagyromán szellemet képviseltek. Világosan látszik ez az akkori román újságokból, különösen a papságot és a tanítókat képező aradi teológia tanárainak szerkesztésében megjelenő említett egyházi folyóiratból. E folyóirat munkatársainak gondolkozását a Romániával való teljes együttérzés, egy meglehetősen nyílt irredentizmus, a magyar közélettől való tudatos elzárkózás jellemezte. A folyóirat papi, tanári és tanító olvasói a legtöbb cikkből azt érezték, hogy a románok számára minden fontos, ami Romániában történik, de harmad- sőt negyedrangú fontosságú mindaz, ami Magyarországon van. A folyóirat évfolyamaiban hiába keresünk egy-egy ismertetést az akkori magyar irodalmi, pedagógiai vagy akár egyházi mozgalmakról. Ellenben az olvasók állandóan részletes ismertetést kaptak Románia belpolitikai vagy közművelődési kérdéseiről, sőt a román parlamentben elhangzott beszédek tartalmáról is. Nyilvánvaló dolog, hogy a folyóirat szerkesztői, munkatársai, de olvasói is gondolatban teljesen Románia felé fordulva éltek, ott érezték otthon magukat, s annak helyzete és kérdései felett töprengtek. Magyarország helyzetével, belső kérdéseivel nem törődtek, azt még megismerni sem akarták, erre lehetőségük sem volt, mivel magyarul nem tudtak, de iskolában, a teológiákon és az elemiben az állam nyelvét nem tanították. A magyar élettől való elzárkózás természetesen növelte az irredentizmus erejét. Ez különösképpen nyilvánvaló lett az 1878-as orosz-örök háború alkalmával, mikor is a magyarországi románok országszerte nagy jelentőségű irredenta tüntetéseket fejezték ki örömeiket Románia sikerei felett. A cím szerint a csak egyházi és iskolai kérdésekkel foglalkozó folyóirat ez alkalomból egy kis verset közölt, melyben Romániát a királynők királynőjének nevezte, s azt kívánta, hogy Románia szerezzék meg azt a területet, amely egykor az övé volt.⁴⁴

A magyar nyelv tantárgyként való bevezetése

Ekkor a magyar kormány elérkezettnek látta az időt arra, hogy a román felekezeti iskolákba a magyar nyelvet mint tantárgyat bevezesse. Más indokok mellett az 1879:XVIII. törvénycikk erre vonatkozó rendelkezését a törvényhozó éppen azért tartotta szükségesnek, mert meg akarta szüntetni a románság elzárkózását a magyar étellel szemben. Ennek egyik feltétele valóban a magyar nyelv megismerése volt, ami által a román tömegek talán kikerülhettek volna a Románia szellemét képviselő sajtó és román politika egyoldalú büvköréből. A törvény indokolása erre a burkolt célra mutat, midőn megállapítja: „Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek mint az állam nyelvének elsajátítására minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék.” A törvény rendelkezése értelmében a román tanítóképzőkben a tanfolyam alatt a növendékeket meg kellett tanítani magyarul. Amint a magyar nyelvet tanítani képes tanítónemzedék rendelkezésre áll, abban a mértékben a magyar nyelvet mint tantárgyat be kell vezetni az összes iskolában.

A törvény ellen a román képviselők és iskolafenntartó egyházak nagy küzdelmet indítottak. Egyöntetűen azt az álláspontot képviselték, hogy a népiskolákban nem lehet az anyanyelv mellett más nyelvet tanítani. A román iskolákban már csak azért sem lehet, mert a tanítók nagy része nem tud magyarul, akkor pedig nem is taníthatja ezt a nyelvet. A magyar nyelv tanítása

Străvoiu Miklós román képviselő szerint a román iskolákban luxus, mert a románok még saját anyanyelvükön sem érték el a kellő műveltséget. A román iskolák akkori helyzetét tekintve Străvoiu emez állítása megfelelt a valóságnak.

Mai ismereteink alapján megállapíthatjuk, hogy e törvény előterjesztése, vitája és megszavazása idején sem a magyarok, sem a románok nem vallották be őszintén igazi indokaikat. Magyar részről elhallgatták, hogy e törvénytől mit remélnek: a román nép közeledését a magyar szellemhez és kitérését Románia büvköréből. Olyan magyarok is voltak, akik naivan és illuzionista módon a magyar nyelv megtanulásától a magyarul való érzést is várták. Ezért mondták a román képviselők, hogy „a törvény célja a többi nemzetiségek elmagyarosítása” (Roman Sándor), vagy „a törvény merénylet a nemzetiségek ellen” (Popu György).

A románok szintén elhallgatták a törvény elleni harcuk legmélyebb okát, tudniillik azt, hogy ők nem is akarták a magyar nyelvet a román iskolákban tanítani. Nem akarták, mert mint láttuk, a román vezetők a magyar élettől rendszeresen igyekeztek elszigetelni a román tömegeket, kizárólagosan Románia hatása alatt akarván őket tartani. Ezt az iskolák szellemén kívül az is bizonyítja, hogy mikor az államnyelvnek az elemiben való tanítását ellenezték, azt állították: a nyelvtanulás helye a középiskolában van. Mikor viszont 1883-ban sor került a magyar nyelvnek a középiskolába való bevezetésére, e törvény ellen ugyanolyan harcot folytattak, mint az 1879: XVIII. törvénycikk ellen.

Érdekes tény, hogy míg a magyarországi románoknak az 1879-es és 1883-as törvények elleni tiltakozását Románia sajtója egyértelműen támogatta, a román királyság területén az államnyelv megtanítására minden eszközt alkalmasnak talált. Pár évvel azután, hogy a magyarországi román elemi iskolákban bevezették tantárgyként a magyar nyelvet, a román képviselőház megszavazta a román közoktatás szervezetről szóló törvényt. A törvény indokolásában az előadó kifejtette az állam és iskola kapcsolatainak alapelveit. Ezek szerint az állam és az iskola a legbensőbb összefüggésben állnak egymással. Az állam ellenőrző tevékenysége nemcsak rendőri felügyeletre, hanem a nemzeti hagyományok fenntartására is irányul. Ha az állam a román nyelv „védelme” érdekében semmit sem tenne, ez visszaélés lenne az oktatás szabadságával. Nem lehet tovább tűrni azt a szomorú látványt, hogy jelentékeny területeken a lakosok „hazájuk nyelvét még nem is ismerik”, s így a nemzet más polgáraival meg sem érthetik magukat. A közös nyelvet minden állampolgárnak ismernie kell, mert enélkül a polgárjogokat és köteleességeket sem ismerheti, s így mások zsarnokságának van alávetve. Az államnyelv ismerete nélkül az illető „szabad, független polgár sem lehet”.⁴⁵

Románia valóban e felfogás alapján rendezte az iskolaügyét. Nyilvánossági joggal rendelkező iskoláiban nem tűrt meg más nyelvet, mint a románt. A nem román nemzetiségű állampolgárok gyermekei is csak tiszta román tannyelvű iskolában tanulhattak. A még román állampolgársággal nem bíró szülők gyermekei (görögök, németek stb.) járhattak ugyan magániskolákba, de a román nyelvet, földrajzot és történelmet itt is állami tanterv szerint román nyelven kellett tanulniuk született román tanároktól.

A magyar közoktatási politika nem ilyen elveket követett. Mint láttuk, messzemenő türelmet és elnézést tanúsított más nyelvű polgáraival szemben. Ez volt az oka annak, hogy a magyar nyelv bevezetésére vonatkozó 1879: XVIII. törvénycikk nagyon lassan, évtizedek múlva ment csak át a gyakorlatba. Teljesen csak az Apponyi-féle törvény megszavazása után, 1910 körül hajtották végre. Még a századfordulón, azaz a törvény megszavazása után jó húsz évvel is többszáz olyan román elemi iskola volt, ahol a magyar nyelvet a tanító magyarul nem tudása miatt egyáltalán nem lehetett tanítani.⁴⁶ Pedig ekkor már több mint harminc év telt el a magyar uralom kezdete óta. Ahol tanították, ott is román nyelven folyt a tanítás, mert a magyar nyelv éppen olyan tantárgy volt, mint a földrajz, a fogalmazás stb.⁴⁷ A magyar nyelvnek

tantárgyként való kötelező tanítása tehát egyáltalán nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Amint láttuk, csak nagyon lassan ment át a gyakorlatba, így kevés román gyerek tanult meg magyarul. A törvény bevezetése után majdnem negyven évvel, az 1907/08. tanévben a román tannyelvű elemi iskolák négy osztályt végzett növendékeinek összesen csak 38,11%-a tudott magyarul.⁴⁸ Valószínűleg ezeknek is legnagyobb része inkább otthon tanult meg, mint az iskolában.

A román tanítók irredentizmusa

A román felekezeti elemi iskolák szelleme semmit sem változott a magyar nyelv kötelező bevezetése által. Sőt! Az irredenta szellem állandóan erősödött. Világosan kitűnik ez az iskolákban általánosan használt román nemzeti énekek szövegéből. A nemzeti énekek tanítása már azelőtt is erősen befolyásolta a gyermekek román nemzeti nevelését. Az 1879-es törvény után ez a hatás még fokozódott. A régebben csak segédkönyv nélkül tanított énekeket 1881-ben kis könyv alakban is kiadták, s ettől kezdve évtizedeken keresztül ez volt az erdélyi románok egyik legnépszerűbb könyve. A „mindkét nemű ifjúság használatára” kiadott énekgyűjtemény⁴⁹ darabjainak már a címei is felette sokat ígérők voltak. A magyar állam területén szabadon működő közel 3000 román tannyelvű nyilvános elemi iskolában a román gyermekek között az Ébredj, román, álmaidból; Az egyesülés indulója; Iancu indulója; A román hadsereghez; Éljen Románia; A szabad Romániához; A román haza stb. című dalokat énekelték. Az énekek szövege a gyermekek lelkébe mélyen belevésztette az akkori román nemzeti öntudat alapelemeit. A román elemi iskolák növendékei évtizedeken keresztül tanulták és énekelték a „barbár zsarnokok” (tudniillik a magyarok), a román nép „kegyetlen ellenségei”-vel szembeni román ébredés himnuszát. Iancu indulóját énekelve gondolatban vele együtt meneteltek, hogy „kitisztított fegyverekkel” a barbárokat (a magyarokat) elűzzék. Naponként ezer meg ezer román gyermek éltette az ének szövegével a román hadsereget, a „szabad Romániát”, a román hazát, mely mindenütt elterül, ahol az édes ősi nyelv hangzik, s amely haza „nagynak neveztetik” (Nagy-Románia). Éveken és évtizedeken keresztül éltették a „drága és édes román nyelvet, melyhez hasonló harmonikus nyelv sehol sincs.” Ezért az énekekért a magyar állam egyetlen román iskolát sem záratott be. Azért az énekért sem, amelynek címe és szövege „éljen”-t kívánt mindennek, ami román, éltette a román nemzetet, a moldvai és havasalföldi románt, a szeretett román nyelvet „és a román egyesülést, amelyet mindnyájan kívánunk”. A több kiadásban megjelent, sok ezer példányszámban közkezen forgó ének-gyűjteménynek az ország területén való eltiltására egyetlen magyar hatóság sem gondolt. Ezt a román tanítók – elsősorban maga a szerző is – jól tudták, és alaposan éltek is a lehetőséggel. A gyűjtemény 1900-as kiadása még mindig kimondottan „az iskolai ifjúság” részére készült, ami mutatja, milyen lehetőségei voltak a román nemzeti nevelésnek a magyarországi román felekezeti iskolákban.⁵⁰ Végre az egyik magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter megsokallta a gyűjtemény iskolai használatának hatását, ezért a könyvet az iskolai használatból kitiltotta. Iskolán kívül azonban továbbra is akadálytalanul használták, s énekei az első világháború előtti években népszerűbbek és ismertebbek voltak, mint valaha.⁵¹

Az elemi iskolák eme töretlen nagyromán szelleme természetesen a tanítóktól és az egész román közművelődési élet képviselőitől származott. A románok nem is titkolták, mennyire Románia közművelődéséhez igazodnak. Amint a nagyszebeni Tribuna 1885-ben kifejtette, a magyarországi románok „közművelődési támaszpontja a román állam”,⁵² s ezt mindenki egészen természetesnek tartotta. A tanítók teljesen ennek a gondolkodásnak voltak a képviselői, nemcsak az iskolán kívül, hanem bent az iskola falai között is. Felfogásuk politikai téren is

érvényesült, amint az egy-egy adatból nyilvánvalóan kiderül. Mikor a híres replika-pörben a magyar államot becsmérő szerzőket a magyar bíróság jogerősen elítélte, a borgóprundi román elemi iskola tanítói az elítéltekhez táviratilag hűségnyilatkozatot küldtek. Ezért őket a miniszter állásukból felfüggesztette.⁵³ A román tanítók politikai magatartása és irredenta eszmevilága annyira közismert volt, hogy amennyiben annak megnyilvánulása nem valami nagyon feltűnő módon történt, a hatóságok minden további lépés nélkül szemet hunytak felette. – Így a román iskolák szelleme továbbra is változatlanul a régi maradt, azaz Románia eszmevilágát képviselte. A gyermekek heti 2-3 órában magyarul írni-olvasni és fogalmazni tanultak. A legtöbb román elemiben ennél több eredményre nem is törekedtek. Sőt – amint láttuk – nagyon sok román iskolában még ennek a megtanítására sem került sor, mivel a tanító nem tudott magyarul.

A kilencvenes évek után a román elemi iskolák szelleme még hangsúlyozottabban irredenta és magyarelles volt. A tanítók ugyanis évről-évre jobban belevetették magukat a román társadalmi és politikai mozgalmakba. Ők vezették a falusi dalárdákat és zenekarokat, ők rendezték a műkedvelő előadásokat, ők toborozták össze a népet politikai gyűlésekre. A tanítóegyesületek gyűlései nagyszerű alkalmak voltak a román tantestület nagyromán szellemének megnyilvánulására. 1902. július 18-19-én például az aradi görögkeleti püspökség román felekezeti tanítói Nagyhalmágyban gyűlést tartottak. A gyűlés után a mintegy 130 főnyi tanító vonatra ült és elzarándokolt Iancu Ábrahám sírjához. Itt megcsókolták Iancu sírkeresztjét és Horia tölgyfáját. „Mindezek után pedig – írta az egyik román újság – nemzeti himnuszunk hangjai mellett mindnyájan visszatértek Brádra.”⁵⁴ Semmiféle feljegyzés nincs arra vonatkozólag, hogy a tanítóknak eme tömegtüntetése a magyar közoktatásügyi minisztérium bármiféle beavatkozását előidézte volna. Pedig a tanfelügyelők nemegyszer megállapították e szellemnek az iskolákban való érvényesülését. A román nyelv, történelem és földrajz tanítása alkalmával – nem is beszélve a már ismertetett nemzeti énekek tanításáról – a tanítók beleoltották a gyermekek lelkébe Iancu és Horia tiszteletét, akik „a barbár magyarok” ellen küzdő „nemes román nemzet vitéz vezérei” voltak.

A 1906. évi bukaresti kiállítás

A magyarországi román középosztály papi és tanítói rétege, de általában az egész művelt románság 1906-ban szokatlanul erős és messzire ható módon juttatta kifejezésre irredenta érzéseit. Mivel ez a tüntetés következményeiben Apponyi híres iskolatörvényeinek betervezésére vezetett, részletesebb ismertetést igényel. 1906-ban ugyanis Románia – Károly király uralkodásának 40. évfordulója alkalmából – Bukarestben nagy kiállítást rendezett. A kiállításra a szomszédos országokat is meghívták, mert így akarták lehetővé tenni a balkáni, besszarábiai, bukovinai és magyarországi románok részvételét. A magyarországi román középosztály nagy tömegekben vett részt a kiállításon.⁵⁵ A résztvevők tekintélyes része papokból és tanítókból, tehát a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium felügyelete alatt működő magyar állampolgárokból állott. Az első csoportot a bánági kirándulók alkották dr. Putici temesvári esperes vezetése alatt és a bánági négy egyházmegye tanítói egyesületének szervezésében. Csatlakoztak hozzájuk a marosi és karánsebesi tanítóegyesületek tagjai is. Máramaros és Szatmár vidékéről hatszáz, a történelmi Erdélyből több mint ezer tanító vett részt a romániai kiállításon. Augusztus 27-én délután a bukaresti „Arenele Române”-ban rendezett nagy román nemzeti dalversenyen 25 dalárda szerepelt. Ezek közül 16 magyarországi dalárda volt, míg Románia csak 7 dalárdát tudott kiállítani. A magyarországi román dalárdák vezetői pár kivétellel mind felekezeti tanítók voltak. A magyarországi román papok és tanítók a tiszteletükre rendezett ünnepélyeken minden tartózkodás nélkül beszéltek a Romániával remélt

mielőbbi egyesülés bekövetkeztéről. A romániai lapok terjedelmes beszámolóiból, a kiállítást megtekintő magyarok leírásából, a magyar napilapokban megjelent közlésekből és a bukaresti osztrák–magyar követség jelentéseiből mind a magyar kormány, mind a magyar közvélemény részletesen értesült a magyarországi románok bukaresti viselkedéséről. A magyar hivatalos körökben mély és kínos benyomást keltett az a magatartás, melyet a magyarországi románok a kiállítás rendezése alkalmával a magyar állammal szemben tanúsítottak. Az általános kiállítás keretén belül külön kiállítást rendeztek a különböző országokból való románok. A szerbiai, besszarábiai, ausztriai és törökországi románok a részükre fenntartott helyen vagy csarnokban olyan módon rendezték el kizárólag néprajzi vonatkozású tárgyaikat, amely semmiképpen sem lehetett bántó vagy kihívó saját államukkal szemben. Ezek a románok népviseleti, egyházi és háziipari vonatkozású tárgyakat állítottak ki. A kiállítási hely fölé odaírták államuk nevét: Serbia, Austria, vagy a tartomány nevét: Basarabia, Macedonia. A szerbiai románok kiállítási helyén ott volt a szerb zászló, szerb színek díszítették a szekrényt, a feliratok csak szerb nyelvűek voltak. A kiállítás felirata alatt pompázott a szerb koronás címer, alatta Péter szerb király mellképével. Az egész szerbiai kiállítás helyén sehol sem volt még egy árva román nemzeti színű szalag sem. Hasonló szerénység jellemezte a besszarábiai, bukovinai és törökországi román kiállítási csarnokokat is. Mindenikben az odavaló románok az illető állam színeivel vették körül a kiállított tárgyakat. A besszarábiai románok kiállításán a feliratok teljesen orosz nyelvűek voltak, a román nyelvet és színeket itt sem használták. Az osztrák fennhatóság alatti Bukovina románjai csarnokukban hasonlóképpen óvakodtak a román nemzeti színek alkalmazásától. A csarnokokban osztrák zászló lengett, a kiállítási tárgyak leírása román–német szövegű volt, s a helységnevek is a hivatalos német nyelven szerepeltek. Mindezen országrészek románjai tehát óvakodtak attól, hogy országukat és államukat – Szerbiát, Ausztriát, Oroszországot – valamiképpen is megbántsák, vagy a román nemzeti színek használatával maguk ellen ingereljék. Ez államok románjainak óvatos, szinte félnék viselkedéséből látszott, mennyire tartanak az állam megtorlásától, amelynek szigorú keménységét saját tapasztalatukból ismerték.

Nem így a magyarországi románok. Ezek a kiállítási csarnokot oly módon rendezték be, hogy a látogatók semmiféle jelből nem állapíthatták meg, milyen állam polgárai az ott kiállító románok. A csarnok felirata – ellentétben a többi országbeli románokéval – röviden „a határon túli románok” megjelölést tartalmazta. Az egész kiállítás, annak minden tárgya valósággal át-meg át volt szöve és bevonva román színekkel. Sem a felirat, sem a tárgymutató, sem az állam címere, nemzeti zászlója – semmi, de semmi nem árulta el, hogy a csarnokban kiállító románok a magyar állam területén élnek. A magyarországi románok csarnokuknak mind külsejével, mind belső részével azt fejezték ki, hogy ők nem tartoznak a magyar államhoz, annak címerét, színeit, alkotmányát, hivatalos nyelvét semmibe veszik, állami megtorlásától nem félnek, s az általuk is lakott magyarországi területeket külön román államnak tekintik. Ezt a magatartást a magyar hatóságok s az egész magyar közvélemény nemcsak bántónak, hanem egyenesen kihívónak tekintette, mivel az összes többi államok románjai – mint láttuk – saját államukkal szemben lojálisak voltak, ez államok nevét, hivatalos színeit és nyelvét stb. tiszteletben tartották. A magyar hatóságok a kihívó magatartást már csak azért is sértőnek tekintették, mert a magyar állam semmiféle akadályt nem gördített a magyarországi románok Romániába való tömeges kiutazása elé, holott ugyanakkor az orosz állam például megtiltotta román alattvalóinak a kiállításon való részvételt. A kihívó magatartás benyomását még fokozták az irredenta beszédek, melyekkel a romániai hatóságok és rendezők a magyarországi román csoportokat üdvözölték. Legtöbb dicséret és biztatás a magyarországi román tanítóknak jutott. A romániai szónokok megállapításai szerint ők voltak „az egész román faj ügyének hősei” (Florescu D.

Alex), akik az „egységes román nemzeti kultúra” érdekében harcolnak, biztosak lehetnek tehát a romániai testvérek teljes segítségével. A magyarországi tanítók válaszbeszédeikben rámutattak „állhatatos érzelmeikre”, melyeket „a román faj felvirágoztatására” szentelnek (dr. Putici). Meghatottan köszönték meg a romániai tanítók nevében adott szép román nemzeti zászlót, büszkén hangoztatták, hogy hiába van határ, a magyarországi románoknak a romániai testvérekkel egy lelkük van, „mely egymásért dobog, ugyanazon gondolatért félelem nélkül” (Voina brassói esperes). A tanítói csoportokat vezető román papok biztosították az „anyaországbelieket”, hogy „lelkes fiakat nevelnek a nemzeti eszmének” (Greceanu), hogy ha majd házaikba visszatérnek [Magyarországra], „a faji érdekekért tízszeres erővel fognak harcolni” (Amzea). Meghatottan hallgatták a biztatást, miszerint nem lehet semmiféle módon megakadályozni „az egyetértő szívek és lelkek egyesülését” [a románokét], mert az „történelmi és társadalmi szükségesség” (dr. Stica), hogy „a Kárpátok nem választanak szét, hanem egyesítenek” (B. Delavrancea), hogy az erdélyiek Romániába „haza mennek” (Florescu), hogy a kiállítás a románok azért rendezték, mert „a románok között lévő országhatárokat” le akarják dönteni (I. Brătescu). A magyarországi román lapok ugyanilyen hangon írtak a kiállításról. „A román dalárdák – írta a szászvárosi hetilap – énekükben bevallják, hogy »mi zászlónkra az egyesülés van írva«, énekükben megteszik a nagy vallomást, hogy egyetlen háromszínű zászlót ismernek a világon, amelyet büszkén mondanak mindnyájukénak.”⁵⁶

Mindezek a tények a magyar közvéleményt felháborították, és a magyar állam felelős vezetőit is megdöbbenették. Úgy érezték, valamit tenniük kell, hiszen ezek a megnyilatkozások már a legfélreérthetlenebb módon fenyegették az állam területi egységét és határait. Azonkívül ezek a jelenségek a szélsőséges magyar nacionalisták érveit erősítették meg. Ezek mindig hibáztatták a magyar nemzetiségi politika liberalizmusát, a nemzetiségeknek, de különösen a románoknak adott iskolai és egyházi önkormányzatot. Ráműtött arra, hogy a más országbeli románoknak – besszarábiaiaknak, balkániaknak – fele annyi joguk sincs, mégis lojálisan viselkednek. Mit tenne a szerb, a német, vagy akár a francia állam, ha saját polgárai idegen ország területén hasonlóan kihívó magatartást tanúsítanak államuk lobogójával, címerével, vagy hivatalos nyelvével szemben?

Ezek voltak a közvetlen előzményei az Apponyi-féle iskolatörvények betervezésének. Apponyi Albert gróf egész politikai pályafutása alatt a magyar nemzeti jelleg erősebb érvényesüléséért küzdött, azt akarván, hogy ez mind a magyar állam, mind a közös hadsereg szervezetében hathatósabban kifejezésre jusson. Mint vallás- és közoktatásügyi miniszternek egyik fő programpontja a magyarországi nem magyar iskolák fokozottabb ellenőrzése és belső szellemüknek a magyar állam érdekeihez illő átforgatása volt. Nem akarta ezeket az iskolákat bezárni, de a bennük megnyilvánult magyarellenes szellemet szeretne volna megváltoztatni. Rendeleteinek és törvényeinek ez volt az alapvető célja.

A románokra vonatkozó első nagyobb feltűnést keltő rendelete 1906 őszén jelent meg. E körrendeletben a miniszter négy napi fizetéslevonást rendelt el mindazokkal a román tanítókkal szemben, akik a romániai kiállításon való hosszabb tartózkodás miatt az iskolai év megnyitását a rendes terminustól eltérően négy nappal elhalasztották. A bukaresti román kormány félhivatalos lapja a román tanítók eme büntetését *Megvesztett magyarok* című cikkében ismertette. A sokat ígérő című cikk szerzője a négy napra eső fizetési összeg levonásában annak bizonyosságát látta, hogy „a vad magyarosítás műve teljesen a megvalósulás felé közelget az öntudat elnyomásával, a faji, nemzeti érzés és nyelv brutális elfojtásával”.⁵⁷

Apponyi a román iskolák irredentizmusa ellen

Apponyi e rendeletével mintegy rosszállását fejezte ki a magyarországi román iskolák tanítóinak romániai viselkedése felett, akiket ezért négy napra eső fizetési összeg levonásával büntetett. Ezután nemsokára hozzalátott híres törvényjavaslata végleges megfogalmazásához. Ebben a törvényjavaslatban az az elgondolás vezette, hogy a jövőre nézve már előzetesen megakadályozza a magyar állam céljaival ellentétes irredenta szellemnek a nemzetiségi iskolákban való érvényesülését. A törvényjavaslat indoklásában kifejtette, hogy az állam a hitfelekezetek iskolafenntartási jogát elismeri és őket e jog gyakorlásában anyagilag is támogatja. De a támogatásnak és a hivatás elismerésének egy feltétele van: „az, hogy minden iskola kifogástalan hazafias állampolgári nevelést adjon”.⁵⁸

A törvényjavaslatot a parlamentben és a parlamenten kívüli nagy küzdelmek után több módosítással 1907-ben megszavazták. Ez volt a már többször említett 1907:XVIII. törvény-cikk. – Az összes nemzetiségek, de különösen a románok sorozatos népgyűléseken tiltakoztak ellene, a képviselőházban pedig egyes rendelkezéseit ugyancsak heves hangú beszédekben bírálták. Sem a sorozatos népgyűlések – melyek közül például a szászvárosit az ottani templom előtt rendezték, s a román elemi iskola növendékeit is kirendelték rá –, sem a parlamenti felszólalások nem akadályozták meg a javaslat megszavazását. Sőt a vita folyamán kiderült, hogy a magyar képviselőház közvéleménye a törvény eredeti szövegét nem egy helyen enyhének találta. Így több képviselő még erősebb kényszerítő rendszabályok törvényszerű előírását javasolta.⁵⁹ Apponyi azonban több szélsőséges javaslatot visszautasított, mivel a felmerült indítványok között az egyensúlyt kereste, bizonyítani akarván mind a nemzetiségek méltányos jogait, mind a magyar érdekek védelmét.

A törvény legtöbbit vitatott részét a 15-21. paragrafusok képezték. Lényegében a törvényt ténylegesen ezekért a rendelkezésekért szavazták meg. Valamennyi rendelkezés a 17. §-ban előírt új szellem megvalósítását célozza. Az említett paragrafus ezzel kapcsolatban így rendelkezett:

„Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segílyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcös gondolkodást tartozik kifejezni és megerősíteni.” Ennek a szellemnek külső kifejezéséül minden iskolában a főbejárat felett és a tantermekben Magyarország címere helyezendő el, a tantermekben a magyar történelemből vett fali ábrák alkalmazandók, nemzeti ünnepen pedig az épületre a magyar nemzeti címeres zászló tűzendő ki. Az iskolákban és épületeken e jelvényeken kívül csak a törvényhatóság és a község címere, valamint vallási jelvények helyezhetők el. A nemzetiségek felekezeti iskolái részére magyar zászlót, címet és falitáblákat a kormány saját költségén vásárol. E rendelkezések végrehajtásának szándékos elmulasztása kihágás, amiért 500 korona büntetés jár.”

Ezek a rendelkezések a nemzetiségi iskolák előbb ismertetett magyarelles belső szellemének megváltoztatására irányultak. Láttuk, micsoda irredenta gondolkör uralkodott a magyarországi román iskolákban tanított román nemzeti énekekben, láttuk a bukaresti kiállítás alkalmával kifejezett érzéseket, melyek tanúsága szerint a románok Romániát tekintették „anyaországuknak”, „igazi hazájuknak” és „otthonuknak”, s a magyar képviselők nagy része még nem felejtette el a bukaresti kiállításról beszámoló sajtótudósításokat. Ezért szavazták meg olyan egyetértéssel azt a rendeletet, mely szerint minden tanító tartozik „a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát kifejezni és megerősíteni”. A románok érezték, hogy Bukarestben kissé elvetették a súlykot. Ezért a törvény elleni tiltakozásuk érveit sokkal komolyabban válogatták meg, mint más hasonló fellépések

alkalmával. Mind a képviselőházban elhangzott beszédekben, mind a későbbi írásbeli beadványokban hangsúlyozták, hogy e rendelkezések ellen csak azért küzdenek, mivel azok egyrészt „teljesen feleslegesek”, másrészt „minden alapos ok nélkül általános bizalmatlanságot és visszatzetszést szülnék”. Hiszen ők sem vonták kétségbe az iskolának amaz „önmagától értendő” feladatát, mely „a magyar hazához való hű ragaszkodás megerősítésében” áll. Ezt tehát kényszer gyanánt felesleges törvénybe iktatni. A magyar zászló és címer kötelező használatának előírását – ami a bukaresti kiállítás tanúsága szerint a románok legbenső meggyőződésébe ütközött – azért ellenezték, mert mint 1915-ös felterjesztésükben kifejtették, „az iskola működésének sikere nem függ az iskola épületnek külső jelvényekkel való feldíszítésétől”.⁶⁰

A törvény más, erősen kifogásolt rendelkezései az iskolák tanítási nyelvére, a magyar nyelvnek mint tantárgynak tanítási mértékére, az államsegélyes iskolák tantervének és tankönyveinek jóváhagyására, valamint az államsegélyes iskolák tanítóinak alkalmazására vonatkoztak. A 18. § szerint a nemzetiségi iskolák tannyelvét továbbra is az iskolafenntartók határozzák meg, de ott, ahol magyar nyelvű iskola nincs és a beiratkozott tanulók 20%-a magyar anyanyelvű, ezek a tanulók a felekezeti iskolában is magyar nyelven tanítandók. Ha a beírt tanulók 50%-a magyar anyanyelvű, akkor az iskola tanítási nyelve a magyar, a magyarul nem beszélő növendékek azonban továbbra is anyanyelvükön taníthatók. Az elemi iskolák ismétlődő tanfolyamában a tanítás nyelve magyar. A nem magyar tannyelvű felekezeti iskolákba járó magyar anyanyelvű gyermekek magyar nyelven való tanítása ellen a román képviselők különösképpen tiltakoztak, mert – mint mondták – ez az intézkedés az egyház önkormányzatát és az iskola egységes szervezetét sérti. „A kettős előadási nyelvű népiskolai rendszer gyakorlati alkalmazása és végrehajtása kivihetetlen” – írta a román görögkeleti érsek 1915-ös felterjesztésében. A magyar kormány a végrehajtásnál tényleg nem követelte e rendelkezés teljesítését, s így ezt a román görögkeleti érsek említett felirata szerint az érsekség területén nem is hajtották végre. Nagyrészt ugyanez volt a sorsa ama rendelkezésnek is, mely az ismétlődő tanfolyamok magyar tannyelvét írta elő.⁶¹ A magyar nyelv tanításának mértékére nézve a törvény 19. §-a a következő előírást tartalmazza: „A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában – a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanítás terv szerint és kijelölt óraszámában – oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a IV. évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul, élő szóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”. E rendelkezés alapján a minisztérium olyan tantervet írt elő, mely szerint a nem magyar tannyelvű iskolákban a tanerők számához képest a magyar nyelvet mint tantárgyat heti 13-39 órában kell tanítani. Egytanítós iskolában heti 13, két tanerősben 21 és fél, három tanerősben 26 és fél, négy és öt tanerősben 32 és hat tanerősben 39 magyar órát kellett tartani, ami osztályonként átlag heti 2 óra 10 perces időt vett igénybe. Az államnyelv tanításának ezt a mértékét, amely tehát legrosszabb esetben sem tett ki többet hetenként három, negyven perces óránál, a románok „pedagógiai képtelenségnek” tekintették és élénken tiltakoztak ellene.

Az államsegélyes iskolák tantervére, a használt tankönyvek engedélyezésére és az államsegélyes tanítók alkalmazására nézve a törvény fontos újításokat vezetett be. A 20. § szerint nem magyar tanítási nyelvű községi iskolák tanítói csak abban az esetben kaphattak államsegélyt, ha az illető iskolákban a magyar nyelvet, számtant, hazai földrajzot, történelmet és alkotmánytant a miniszter által megállapított tantervnek megfelelően, előírt óraszámában, a miniszter által is engedélyezett tankönyvek alapján tanították. A felekezeti iskolák tanítóinak a fenti tárgyakat az iskolafenntartó hatóságtól kidolgozott és a miniszter által is jóváhagyott

tanterv szerint előírt óraszám, miniszterileg is engedélyezett tankönyvekkel kellett tanítaniuk. Ezekben az iskolákban csak olyan hazafias tartalmú olvasókönyveket és tanszereket volt szabad használni, amelyeket a miniszter is jóváhagyott. A fenti rendelkezésekhez simult a törvény 21. §-nak az az előírása, mely szerint, ha a községi vagy felekezeti iskola tanítójának fizetéséhez az állam több mint 200 koronával járult hozzá, akkor a tanító alkalmazásához a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása volt szükséges. A miniszter jóváhagyását állami szempontok miatt megtagadhatta.

A törvény további rendelkezései a felekezeti tanítók fegyelmezésére és az iskolák nyomtatványaira vonatkoztak. Ezek a rendelkezések az egyház fegyelmi hatóságai mellett külön állami fegyelmi eljárást létesítettek, továbbá pedig előírták a magyar és a nemzetiségi nyelvű iskolai nyomtatványok kötelező használatát, miáltal e nyomtatványok kétnyelvűvé váltak.

Mint látjuk, az Apponyi-féle törvények a magyar állam jelentős kísérletét képviselik a nemzetiségi tannyelvű iskolák szellemének és a magyar állami érdekek védelmének összeegyeztetésére. Valamennyi nemzetiség közül, a románok küzdöttek leghevesebben ellene, mert ők akarták legjobban megőrizni iskoláik irredenta, magyarelles szellemét. A törvény végrehajtása alkalmával ők támasztották a legnagyobb nehézségeket. A végrehajtást részint halogatták, részint egyes előírásokat illetően teljesen megghiúsították. Amint az első világháború alatt nyilvánvalóvá lett, a törvény meg sem közelíthette azt a célt, aminek elérését magyar részről sokan remélték.

A tanítói fizetésekre és az iskolák helyzetére döntő rendelkezések végrehajtása csak 1910 után történt meg. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter kérésére a szebeni román érsek 1910. szeptember 30-án kelt 11410 számú rendeletével utasította érseksége iskoláit a törvény végrehajtására. Az egyes előírások megvalósítása érdekes és igen jellemző epizódok közepette történt.

1907-ig az Apponyi-féle törvény előtt a román felekezeti tanítóknak nem kellett esküt tenniük a magyar alkotmány és törvények tiszteletben tartására. Mivel az 1907:XXVII. törvénycikk a felekezeti tanítókat köztisztviselőknek nyilvánította, ezáltal e tanítókra nézve is érvénybe lépett a köztisztviselői hivatalos eskü kötelezettsége. Ennek következtében a román felekezeti tanítók is megyénként, a megye székhelyén megjelentek az esküt letenni. Egykorú feljegyzésekből meg lehet állapítani, micsoda érzések dúltak a román felekezeti tanítóknál, midőn a törvény rendelkezésének megfelelően, a magyar alkotmány és törvények tiszteletben tartására le kellett tenniük a hivatalos esküt! A Hunyad megyei tanítók egy része Dévára menet Iancu Ábrahám cebei sírját kereste fel, s a sírra egy román nemzeti színű szalaggal díszített szép virágkoszorút helyezett el. A hivatalos eskütételre menő román tanítók a koszorút átkötő szalagon a következő felirattal fejezték ki érzelmeiket: „A te eszmei lelked a mi lelkünkben lesz örökké. A román tanítók.”⁶² Ami más szóval azt jelentette, hogy a román tanítók megfogadták magukban: az eskü letétele után is Iancu eszméi szerint fognak tanítani. Bizonyára ezek is ama tanítók között voltak, akik másnap, az eskü letétele után a közebed alkalmával botrányt idéztek elő. Ugyanis miután a tanítók a főispán és a tanfelügyelő előtt ünnepélyesen esküt tettek a magyar állam alkotmányának és törvényeinek megtartására, közebedben vettek részt. Itt a zenekar a magyar Himnuszot játszotta. A jelenlevő román tanítók egy része a Himnusz alatt is ülve maradt, így mutatván ki megvetését azzal szemben.⁶³ Nincs semmi további adat arról, hogy az illető tanítók a tiszteletlen magatartásuk következtében bármiféle megrovásban részesültek volna.

A szóban forgó tanítók büntetlenül tüntethettek a Himnusz ellen, mert Magyarországon nem voltak olyan előírások a Himnusz megbecsülésével szemben, mint Romániában. Ez utóbbi állam közoktatásügyi minisztere 1902-ben és 1903-ban külön rendeletekben szabályozta a román nemzeti zászló és himnusz iránti tisztelet kifejezését. Az 1902. szeptember 27-én kiadott 11270. számú rendelet kötelezte az összes román iskolák tanulóit arra, hogy ha valahol a

himnuszt hallják, bárhol legyenek is, azonnal álljanak fel és kalapjukat vegyék le. A román nemzeti zászlót pedig köszönteniük kellett mindenütt, ahol meglátták, akár csoportban voltak, akár egyedül. Az 1903. augusztus 8-án kelt 7104. számú rendelet az iskolák román nemzeti jellegével kapcsolatban intézkedett a himnusz megbecsüléséről. A miniszteri rendelet szerint az iskolákban minden osztály falain ott kellett lennie a király és királyné arcképének. Minden iskolai ünnepélyt a himnusszal kellett megnyitni. A himnuszt mellőző iskolák igazgatói ellen a miniszter a „legkomolyabb” eljárást helyezte kilátásba.⁶⁴

Ilyen rendelkezéseket még az Apponyi-féle törvények sem írtak elő a magyarországi román iskolák tanítói számára. Mint láttuk, a törvények célja a román irredentizmussal szembeni védekezés volt. A végrehajtás lassan történt. A községi iskolákban hamarabb végrehajtották, mint a felekezeti iskolákban. A végrehajtás alkalmából egyik-másik tanfelügyelő a törvényen túlmenően járt el, s be akarta vezetni a magyar tannyelvet a községi iskolákba. Így tett a fogarasi tanfelügyelő, aki elrendelte, hogy a körzetébe tartozó községi elemi iskolákban a jövőben magyarul tanítsanak. A románok megfellebbezték a tanfelügyelő rendelkezését, de a megyei bizottság a fellebbezést elutasította. Ekkor a község román vezetői tovább fellebbeztek egyenesen Apponyi miniszterhez. „És a miniszter – olvassuk a beszámolóból – elismerte a román nyelv jogát azokban az iskolákban, s megsemmisítette a megye határozatát, mondván, hogy az az iskolai törvény hamis értelmezésén alapszik. – Így a román nyelv továbbra is megmarad azokban a községekben.”⁶⁵

Ámde a községek vezetői nem mindenütt védelmezték meg ilyen öntudatosan iskoláik régi tanítási nyelvét. Sok helyen hanyagok voltak. A Szászváros melletti Parád (Spini) községben a tiszta román tagokból álló iskolaszék, élén a román pappal, semmit sem tett, midőn az 1907-ben nyugdíjba vonult Chirca tanító utóda egyszerre magyar nyelven kezdett tanítani. „Kinek a hibája ez, a magyaroké? [...] – kérdezte dühösen az esetről beszámoló román hetilap névtelen írója. – Nem! A magyarok itt nem hibásak. Ők derék emberek, akik tudnak dolgozni és gyűjteni népük számára mindent, amire képesek, és mindenütt, ahol ezt megtehetik! Ez nagyon szép az ő részükről, az ő számukra! Mi vagyunk a hitványak, akik azt is odaadjuk, amit nem is kértek tőlünk. Mert íme Fogaras megyében is megkísérelték a községi iskolák elmagyarosítását, de ott a románok előálltak és kijelentették: Ohó, nem hagyjuk a mi jogunkat! – és jött a miniszter, mondván: Igazatok van, az anyanyelvek az úr azokban az iskolákban, az legyen ezután is. És azok az iskolák meg vannak mentve.” „Mi mindig hibáztatjuk a magyar kormányokat – állapította meg következtetésképpen a lap –, hogy ahol tehetik, megcsonkítják jogainkat, de kezünket a szívünkre téve el kell ismernünk, hogy a mi saját gyengeségünk miatt itt is, ott is sokkal többet veszítünk.”⁶⁶

Valóban így állott a helyzet. Ezt bizonyítják Novákfalva (Glimboca) község iskolaszékének tagjai is. Ez az iskolaszék visszautasította az oda újonnan kinevezett tanítónő kinevezésének tudomásulvételét, mert a tanítónő nem tudott románul. Musta Gyula román pap kijelentette, hogy még a miniszter sem küldhet a községbe olyan tanítónőt, akit a község nem akar, mert ezzel a miniszter a község autonómiáját sértené meg. Egy érdekelt román tanító Mustát e kijelentés miatt izgatás címén feljelentette. Az elsőfokú bíróság, a karánsebesi törvényszék három napi államfogházra ítélte ugyan, de midőn az ügy fellebbezés folytán a temesvári magyar királyi táblához került, ez Mustát felmentette és az ítéletet megsemmisítette.⁶⁷

Ugyanilyen szellem érvényesült a törvénynek a román felekezeti iskolákban való végrehajtása során is. Láttuk, hogy a nagyszabeni román érsek 1910 őszén adta ki a törvény végrehajtására vonatkozó rendeletét. Mintegy két év leforgása alatt az iskolák nagy része alkalmazkodott a törvény legtöbb rendelkezéséhez. Itt is előfordult, hogy némelyik tanfelügyelő többet akart megvalósítani, mint

amennyit a törvény előírt. Így Szabó Elemér tanfelügyelő az Olt vidéki román iskolák tanítóit arra próbálta rávenni, hogy az iskolákban ünnepeljék meg március 15-ét, amit pedig a törvény nem írt elő. A tanfelügyelőt ezért a Tribunában megtámadták, s ennek következtében nemsokára áthelyezték.⁶⁸

Az is előfordult, hogy a miniszter a román görögkeleti érsekség kérésére a törvényben előírt jogának érvényesítésétől elállt. Ez az eset történt meg az 1908:XLVI. törvénycikk ama rendelkezésével kapcsolatban, mely a miniszter számára biztosította az elemi iskolák bizonyítvány- és anyakönyvnyomtatványainak megállapítását. Ezen az alapon a miniszter csak magyar nyelvű nyomtatványok használatát engedélyezte. A nagyszebeni érseki szentszék ekkor kérte a minisztert, változtassa meg előbbi rendelkezését, és legyen tekintettel a román szöveg érvényesülésén. A felterjesztésre kedvező válasz érkezett, a miniszter megváltoztatta az addigi csak magyar nyelvű nyomtatványokat, s elfogadta a szentszék javaslatát.⁶⁹

Milyen volt hát a román elemi oktatásügy helyzete az Apponyi-törvény végrehajtása után? Román források alapján erről a következő érdekes képet kapjuk.

A román elemi oktatásügy az Apponyi-törvény végrehajtása után

A sokféle okból, részint indokoltan, részint indokolatlanul támadott Apponyi-féle törvény bevezetése után végleg kialakult az a helyzet, amelyben a román elemi iskolaügy élt egészen 1918-ig. Lényegében ez a helyzet nem változott, ebben találta a románokat az 1918-ban bekövetkezett impériumváltozás.

Valamennyi román felekezeti iskolában, akár államsegélyesek voltak, akár nem – a magyar nyelv kivételével – minden tantárgyat román nyelven tanítottak. A magyar nyelvet mint tantárgyat az aktív módszerrel, magyarul tanították, s e tárgy keretében felvettek bizonyos anyagot a számtanból, történelemből, földrajzból és alkotmánytanból. A számtan, történelem, alkotmánytan és földrajz órákat kizárólag román tannyelven tartották. E tárgyak tanítására a román egyházi főhatóság csak román nyelvű tankönyveket engedélyezett.⁷⁰

Az államsegélyes iskolában a magyar nyelv, számtan, történelem, alkotmánytan és földrajz tantárgyakat 1910/11-től kezdve a miniszter által kiadott tanterv szerint kellett tanítani. Más szóval, e tantárgyak óraszámát és anyagát a miniszter írta elő. A tantervi utasítás szerint, miután a tanulók e tárgyakat anyanyelvükön megtanulták, a tanult anyag lényegéről a magyar nyelvi órákon rövid összefoglalásokat magyarul is kellett tudniuk.⁷¹ E tárgyakat azonban mindenütt kizárólag román nyelven tanították, tehát a román iskolák ebben a tekintetben nem voltak kétnyelvűek.⁷² Az anyakönyvet és értesítőket viszont magyar és román nyelven írták.

A nem államsegélyes iskolákban a magyar nyelv kivételével, minden más tantárgyat az iskolafenntartó által megállapított tanterv szerint tanítottak. A tantervben az állami tanterv anyagának ugyanolyan terjedelemben kellett szerepelnie. Az állami elemi iskolákban a tantárgyak óraszámát valamivel nagyobb volt, mint a felekezetiekben.

A tankönyvekre vonatkozólag a helyzetet pontosan jellemezte a nagyszebeni román érsekség 11410 sz. 1910. szeptember 30-i rendelete. E szerint „az 1907:XXVII. törvénycikk nem követeli, hogy az iskoláinkban használt összes tankönyvek a minisztérium által jóváhagyva legyenek, hanem csak azt kívánja, hogy a számtani, történelmi, alkotmánytani és földrajzi kézikönyvek, melyek az államsegélyes iskolákban használatnak, legyenek ellátva a miniszter jóváhagyásával, azontúl a nem államsegélyes iskolákban csakis a magyar nyelvi kézikönyv jóváhagyása kívántatik meg. A vallástani, román nyelvi, természetrajzi kézikönyveknek államsegélyes iskolákban sem kell más fórum által jóváhagyatniuk, mint az egyház által; a nem államsegélyes iskolákra pedig az mondatott, hogy azok használhatnak bármiféle kézikönyvet (kivéve a magyar nyelvre), melyek a Konzisztórium vagy a püspöki zsinat approbációját bírják. Csak a

miniszter által kitiltott könyvek nincsenek megengedve semmiféle iskolában sem.”⁷³ Ugyanezt hangsúlyozta az egyház hivatalos lapja is. „Nem államsegélyes iskolákba bármilyen tankönyvet be lehet vezetni, melyet a szentszék vagy az érseki zsinat jóváhagyott. Ez iskoláknak való tankönyveket nem kell a miniszter úrnak jóváhagynia.”⁷⁴

Az iskolák fenntartása az államsegély és a hatósági támogatás következtében kevesebb gondot igényelt, mint az Apponyi-féle törvények előtt. Az államsegély elnyerése a törvényben megállapított feltételek teljesítése esetén nem ütközött nagyobb nehézségbe. „Az állam segítyezi a felekezeti iskolákat is – állapítja meg Ghibu –, de ebben az esetben öt tantárgy (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkatmánytan és számtan) tantervét az állam állapítja meg.”⁷⁵ Az államsegély elnyeréséhez a törvényben előírt többi feltétel teljesítését az állam nem vette szigorúan, mert sok olyan román iskola kapott segélyt, amelynek a termei nem feleltek meg az előírásoknak. Így 1913/14-ben a román ortodox érsekség területén még mindig 191 tanterem nem volt a tanítás céljára megfelelő.⁷⁶ Az államsegélyes iskolák száma évről-évre nőtt. Azok az egyházközségek, melyek az Apponyi-féle törvény által előírt tanítói fizetést nem tudták biztosítani, sok helyen inkább feladták az iskolákat, mintsem hogy az államsegély feltételeit elfogadják. Így pár száz iskola bezárult. Ezek helyett részben községi, részben állami iskolák keletkeztek. Az iskolák bezárása miatt állás nélkül maradt tanítókat vagy az állam, vagy a község alkalmazta. Az ortodox érsekség területén a törvény bevezetésétől az első világháború kitöréséig 35 tanítói állást szüntettek meg, de ugyanazon idő alatt 39 újat létesítettek.⁷⁷ A leggyakoribb eljárás az volt, hogy a megszüntetett egytanítós iskolák tanerőjét többtanítós iskolában alkalmazták.

Ahol a román egyházközség nem kért államsegélyt, hanem a tanító fizetését önként felemelte, ott az Apponyi-törvény segítségével biztosították a lakosokra eső iskolaadó behajtását. Mindenkinek egyenes adója után 5%-nyi adót kellett még fizetnie az elemi iskola fenntartására. Ezt az 5%-ot csak ott fizették az állami iskola javára, ahol nem volt felekezeti iskola.

„Amikor az iskolai rovatat nem szedhető be az egyházi szervek útján – írja Ghibu –, a parókiái hivatal a rovatál ívet hivatalból átteszi a közigazgatási hatósághoz, a főszolgabíróhoz, aki aztán behajtja erővel” [végrehajtással].⁷⁸

E téren a román egyházi és iskolai hatóságok néha erősen visszaéltek a törvényben biztosított végrehajtás jogával. Megtörtént, hogy egyes községekben az előjáróság olyanoktól is behajtotta az iskolafenntartási adót, akik azt nem vállalták. Az óradnai görög katolikus román iskola céljaira 1906-ben 15%-os, 1907-ben 30%-os iskolaadót kellett minden görög katolikusnak fizetnie. Noha a kivetést a község közgyűlésén nem fogadták el, azt az előjáróság végrehajtással behajtatta, és a nem fizetőktől különféle tárgyakat lefoglalt. Ezért 24 román szülő panaszt tett az előjáróság ellen a főispánnál, kérve a lefoglalt tárgyak visszaadását.⁷⁹ Sok más eset bizonyossága szerint hasonló eljárás egyáltalán nem volt elszigetelt jelenség.

A román iskolák helyzete tehát mind a fenntartás, mind a tanítási nyelv szempontjából nem szenvedett nagyobb változást. A törvény a legnagyobb változást a magyar nyelvnek mint tantárgynak tanításában idézte elő, továbbá a román tanítók fokozottabb állami ellenőrzése terén. A magyar nyelv tanítására vonatkozó 1879-es törvény tulajdonképpen csak most ment át egészen a gyakorlatba. Most már nem volt sehol olyan iskola, melyben a magyar nyelvet mint tantárgyat ne tanították volna. A román felekezeti iskolák első osztályában a gyermekeket csak a román írás-olvasásra tanították. Itt a miniszteri tanterv szerint a magyar nyelvet még nem kellett tanítani. Ez a második osztályban kezdődött, és az aktív módszer segítségével történt. Az eredmény természetesen leginkább a tanító képességétől és jóhiszeműségétől függött, aminek ellenőrzése a tanfelügyelők feladata volt.

Az ellenőrzés elsősorban éppen a magyar nyelv tanítására, illetőleg a nyelvben elért eredmény megállapítására irányult. E tekintetben eleinte meglehetősen szigorúnak látszott. Azonban a magyar tanfelügyelőnek – mint Ghibu megállapítja – a román iskolák felett „közvetlen rendelkezési joga” nem volt. Észleleteit jelentette a miniszternek, aki azokat közölte a Konzisztóriummal. A Konzisztórium a saját egyházi és iskolai szervei útján intézkedett a tanfelügyelő által megállapított hibák vagy kifogások megszüntetése felől.⁸⁰

Kérdés most már: elérte-e az Apponyi-féle törvény igazi célját, azaz a román iskolák belső szellemének megváltoztatását? Sikerült-e a román gyermekek lelkében a nagyromán szellemet „a magyar hazához való tartozás” hazafias szellemével ha nem is helyettesíteni, de legalább meggyengíteni? A rendelkezésünkre álló bőséges adatok alapján a kérdésekre csak tagadó válaszokat adhatunk.

A tanítók erős román nemzeti érzése mit sem változott, mert hiszen sem azt, sem annak kifejezését a törvény nem tiltotta. A tanítók tehát továbbra is bátran lehettek a román nacionalizmus képviselői, sőt tanítványaikat is ebben a szellemben nevelték. A mirkvásári (Mercheasa) román iskola tanítója az 1909. február 12-i, általa rendezett népünnepélyen román színekbe öltöztetett lányokkal román nemzeti táncokat táncoltatott az iskola színpadán.⁸¹ E cselekedete magyar állami szempontból sem volt kifogásolható, mert a román nemzeti színű szalagok viselését semmiféle törvény nem tiltotta. Már sokkal komolyabb elbírálás alá eshetett volna a kcai román tanítók tevékenysége. Az itteni román iskolát – mint arról a román sajtó több ízben beszámolt – a bukaresti Mircea-testvérek adományából építették. A bukaresti adakozók szellemi hatása természetesen meglátszott a tanítók működésén is. Ezt állapították meg 1912 tavaszán a kiránduló romániai tanárok, akik magyarországi utazásuk alkalmával meglátogatták az iskolát. A tanárok el voltak ragadtatva a román iskola tevékenységétől és a falura gyakorolt hatásától. A román falu lakói mélységes román műveltségről tettek tanúbizonyságot. „Az összes házakban megtalálható a mi királyunk arcképe (Románia királyáé) – írt a látogatásról beszámoló résztvevő –, s mindenütt román könyvek vannak, mint valami kis könyvtárban.”⁸² Ebben az esetben az iskola nagyromán szelleme az iskolán kívül is hatott, és az idegen uralkodó arcképét a magyar állam románjainak házában meghonosította.

Az Apponyi-féle törvény szigorú rendelkezéseinek ellenére, 1913-tól kezdve a román iskolák nagyromán szelleme lassanként ugyanolyan erőssé lett, mint volt 1907 előtt. Az 1907-től 1913-ig tartó korszakban a román tanítók még tájékozatlanok, félénkek és lehangoltak voltak. Amint 1912 végén Sulica Miklós román görögkeleti szentszéki biztos megállapította, a tanítók szemében a tanfelügyelő kezdte háttérbe szorítani a tiszteletre méltó román esperes képét, míg a közoktatásügyi miniszter neve gyakran elhomályosította az egyház főhatóságát.⁸³ Sok tanító azt hitte, komolyan kell venni a törvény végrehajtását, s ezért megpróbálta a magyar nyelv tanítására vonatkozó előírást betartani. Ettől eltekintve, már csak az államsegély megtartása érdekében is, némely tanítók tényleg szerették volna a gyermekeket jól megtanítani magyarul az iskolában. Sőt olyanok is akadtak, akik a jobb eredmény érdekében a magyar nyelvet már az elemi iskola első osztályában tanítani kezdték, noha a miniszteri tanterv szerint csak a második osztályban volt kötelező.⁸⁴ Így tettek sokan a Szatmár és Beszterce–Naszód megyei tanítók közül, sőt Danciu Gyula kackói tanító a magyar nyelvi órák számának 13-ról 26-ra való felemelését kérte, hogy jobban megtaníthassa a nyelvet. Hasonló megnyilatkozások és törekvések elárulták azokat a sebeket, melyeket a tiszta román nyelvű elemi oktatásügy az Apponyi-féle törvény végrehajtásával kapott.

Azonban csakhamar kiderült, hogy a törvénynek a magyar nyelv tanítására vonatkozó rendelkezéseit nem kell szó szerinti értelmezésben felfogni. Az első könnyítést e tekintetben a tantervhez csatolt utasítással maga a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter nyújtotta. Az utasítás szerint

ugyanis a miniszteri tanterv csak a tantárgyakat állapította meg, a tárgyak anyagának terjedelmét „minden egyes tárgyból a dolgok természete szabja meg”. A tanfelügyelők utasítást kaptak, hogy a tanítás eredményének megítélésénél „tartsák szem előtt az iskola külső körülményeit, melyek olykor a tanítók legodaadóbb buzgalma esetén is csökkentik az eredményt”. Ennek az alapelvnek megfelelően a tanítóknak a rendelkezés szerint a tanításban „a gyermek életkörülményeihez az illető lakóhely természeti, társadalmi és gazdasági helyzetéhez kellett alkalmazkodniuk, különös figyelemmel a növendék lelki életére és ismeretkörére.”⁸⁵

Ezen a lehetőségen keresztül nemsokára megnyílt az út a román tanítóknak a törvény félelme alóli felszabadulása felé. „Nem kell elcsüggedni, nem szabad a törvény betűjéhez ragaszkodni” – hangoztatták egyre gyakrabban. A tantervi utasítás szerint az iskola külső körülményeire, a tanulók lelki életére és ismeretkörére lehet és kell is hivatkozni. Márpedig a tiszta román környezetben élő gyermek a magyar nyelv megtanulása szempontjából kedvezőtlen körülmények között van: ismeretköre csak anyanyelvére terjed ki. Ezért a tanfelügyelőknek is – éppen a miniszteri utasítás értelmében – be kell látniuk, hogy a magyar nyelv tanításának gyenge eredménye vagy teljes eredménytelensége nem a tanító hibájából, hanem a nehéz külső körülményekből származik. Így tehát adva van a lehetőség a magyar nyelv tanítását illető rendelkezések lényeges enyhítésére, miáltal a tanító helyzete megjavul. Mert így kellően indokolhatja a magyar nyelv tanításában elért csekély eredményét, ezáltal megvédi anyagi érdekeit (tudniillik az államsegély további kiutalását), ugyanakkor pedig román lelkiismerete szerint folytathatja román tanítói hivatását. Midőn Hosszu szamosújvári román görög katolikus püspök 1912. október 20-án a román görög katolikus tanítók nagyiklódi közgyűlésén megjelent, hozzájuk intézett buzdító szavaiban burkoltan a fenti lehetőségre utalt: „Igaz – mondotta –, az ország törvényei a magyar nyelv tanítását összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben kérik, mint ennek előtte, de nem baj ez – meggyőződtem, hogy így is kielégítő előhaladást lehet tenni”.⁸⁶

1913-ban már kialakult a román tanítótság legnagyobb részének egységes állásfoglalása az Apponyi-törvény legfontosabb rendelkezéseinek szívós gyengítésére, sok helyen eredményes szabotálásra. Egyre többen kezdték hangoztatni, hogy az 1907:XXVII. törvénycikk 19. §-ban kitűzött célt nem lehet megvalósítani, azaz négy év alatt a gyermekek nem tanulhatnak meg annyira magyarul, hogy gondolataikat szóban és írásban értelmesen ki tudják fejezni. Ezt az álláspontot az ortodox tanítók 1913-ban a tanítói értekezlet alkalmával határozatilag szögezték le, s határozatukat nemsokára a román görög katolikus tanítók is magukévá tették. Így a fenti határozatban a tanítók egységesen jelentették ki, hogy „az 1907:XXVII. törvénycikk 19. §-ban kitűzött célt még a tanítók egészségének veszélyeztetésével sem lehet elérni”, s a román iskolák külső körülményei között „a magyar nyelv tanítására fordított minden erőlködésünk sehol, egyetlen esetben sem járt azzal a sikerrel, hogy megvalósíthattuk volna az 1907. évi XXVII. törvénycikk 19. §-ban kitűzött törvényes követelményeket”.⁸⁷

A fenti határozatban a román tanítótság egyöntetűen a „non possumus” álláspontjára helyezkedett. Ezzel pedig a törvény célkitűzése végleg megbukott, mert a román tanítók álláspontjára csak az összes román tanítók államsegélyének megvonásával lehetett volna következetesen válaszolni. A magyar kormánynak azonban ez nem volt célja, erre a lépésre nem is gondolt. Így minden maradt a régiben. A tanítók az előírt magyar nyelvi anyag egy részét gépiesen megtanultatták a gyermekekkel, a többit pedig – mint lehetetlent – meg sem kísérelték. Azok a tanítók, akik eleinte határozatlanok, félénkek, vagy éppen túlbuzgók voltak és valóban meg akarták tanítani magyarul a gyermekeket, lassan-lassan csatlakoztak a többséghez. Ghibu meglegedetten állapította meg az 1913. évi tanítói értekezlettel kapcsolatban: „Ma a tanítók nem esnek olyan könnyen tévedésbe, mint az Apponyi-féle törvény életbelép-

tetése utáni első években, sőt önmaguk ismerik be tévedéseiket és keresik azok teljes kiküszöbölésének módját.”⁸⁸

A tévedések teljes kiküszöbölésének módját a magyar nyelv tanításának a külső körülményekre való hivatkozással történő szívós elhanyagolásában és a román szellem fokozottabb hangsúlyozásában találták meg. Ez utóbbi követelmény nyíltan kifejezésre jutott az 1913-ban tartott kolozsvári román tanítói kongresszuson. Több ilyen irányú megnyilatkozás között egyik szónok határozottan rámutatott arra, hogy a román tanítók számára csak román nemzet, román nyelv és román történelem létezik. „Nekünk, tanítóknak – mondotta – csak román nemzetünk van, mely magában foglalja fajunknak minden élő tagját, [...], akiknek vágyai mindenütt ugyanazok. Ennek a nemzetnek a román nyelv és irodalom a közvagyon [...]. Hajtsunk tétet azon dicső múlt előtt, melyet fajunk történelmének szent könyveiből tanultunk megismerni – és reménykedjünk egy fényes jövőben. Ez nem szorítja hivatásunkat és munkásságunkat csak az iskola négy fala közé, hanem védelemre kötelez minden, a faj és iskola ellen irányuló idegen hatással szemben, jelentkeznek az kétnyelvűségben vagy bármely más formában.”⁸⁹

Az idézett sorok tanúsága szerint a román tanítók pár esztendei tájékozatlanság és lehangoltság után újból visszakanyarodtak a Romániában élő románokkal várt nemzeti egység útjára. „Egy nemzet, egy faj, egy kultúra” – ennek a törvényei, szelleme és vágyai szerint éltek és tanítottak továbbra is, mind az iskolában, mind az iskola falain kívül. Márpedig ilyen lelkiállattal szemben az Apponyi-törvény részleges, sőt teljes végrehajtása (mely mint láttuk, nem történt meg) sem idézhetett elő semmiféle lényeges változást. Sőt! Az adatok sokaságának bizonyossága szerint mind a magyar nyelv nagyobb arányú tanításának előírása, mind a magyar állam címerének, zászlójának az iskolaépületeken való elhelyezése csak fokozta a magyarelles román irredentizmust. E heves magyar- és államellenes román irredenta szellem kirobbanása volt az a sok helyen előforduló eset, hogy az iskolára kitűzött magyar állami címet ismeretlen tettesek éjszakánként leverték és a patakba, a szemébe dobták. Minden súlyosabb következmény nélkül megtehették, mert az „elnyomó” magyar állam hatóságai ilyen esetekben legtöbbször csak nyomozást indítottak, a nyomozás rendszerint eredménytelen volt, mire a megfelelő jelentést „ad acta” tették, és az összetört régi címer helyébe magyar államköltségen új címet helyeztek.⁹⁰

A román ellenszenv nemcsak a magyar állam címerével, hanem a magyar nyelvvel és a magyar gondolkodással szemben is megnyilvánult. Maior magyarországi román újságíró 1912-ben Visszaemlékezés címen leírta Caragiale híres román drámaíróval folytatott beszélgetését. Caragiale sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy elfelejtette a magyar nyelvet, melyen pedig valamikor értett. Maior élénken tiltakozott a sajnálkozás ellen. Mint mondotta, ő maga bűnnek tekinti, hogy magyarul megtanult. „Erősen igyekeztem meggyőzni őt arról – olvassuk szavait –, hogy a magyar nyelv minden szépség nélkül való, még csak nem is művelt, hanem ázsiai nyelv” – amely fülsértő hangjaival egyenesen fájdalmat okoz. Mire Caragiale megjegyezte: „Ti is éppen olyan sovíniszták vagytok, mint ők.”⁹¹

Magától értetődik, hogy olyan román, aki a magyar állam 1867-es dualista alkotmányát nem ismerte el, mindent tűrhetetlen sérelemnek és elnyomásnak érzett, ami a magyar államvezetés előtt jogosult és alkotmányos volt. Magyar felfogás szerint – Deák Ferenc megfogalmazásában – Magyarország összes lakói együtt képezték a politikai magyar nemzetet, melynek tehát politikai tekintetben (állampolgárság, jogok, illetve kötelességek gyakorlása stb.) minden magyar állampolgár tagja volt, anyanyelvére valót tekintet nélkül. Emellett a magyar felfogás elismerte a nem magyar nyelvű állampolgárok külön nemzetiségét. A román elemi iskolákban használatos történelmi, földrajzi, magyar és román nyelvi tankönyvek természetesen ezt a felfogást képviselték, hiszen ez az állam fenntartásának alapelveiből következett. De a romá-

nok, akik az 1867-es kiegyezést és dualista alkotmányt nem ismerték el, hanem törvénytelennek tekintették, a fenti magyar felfogásnak a román iskolák tankönyveiben való érvényesítését hallatlanul felháborító dolognak és tűrhetetlen magyar sovinizmusnak minősítették. Így Ghibu, az erdélyi román ortodox főegyházmegye iskolaügyének egykori felügyelője egyik művében ismerteti azokat a tankönyvrészleteket, melyeknek olvasása alatt „a román embernek összeszorul a szíve.” Megállapításai szerint az ilyen kifejezések: „országunkat Magyarországnak hívják, Magyarország a mi hazánk, hazánk népei együtt alkotják az oszthatatlan magyar politikai nemzetet, a község lakosait nemzetiségük és felekezetük szerint különböztetjük meg, hazánkban többféle nyelven beszélnek, ezek közül legjelentékenyebb a magyar nyelv, mivel ez az állam nyelve és a közös megértés nyelve” stb. mutatják a román iskolák elmagyarosítási folyamatát. Ghibu ezeket a kifejezéseket az erőszakolt magyarosítás és túlzó magyar hazafias nevelés elrettentő példáinak tekintette, sőt azokat a nyelvi beszélgetés céljára írt olvasmányokat is kifogásolta, melyek egyikének például az volt az összefoglalása, hogy „a románok is fiai a mi édes hazánknak, Magyarországnak”, – a másíknak pedig ez, a románok előtt elfogadhatatlan megállapítás, hogy „a magyar jó ember”.⁹²

Eme gondolkodás képviselőinek szemében az Apponyi-törvény előírásai nyilvánvalóan csak a legtűrhetlenebb erőszakosságnak tűnhettek fel, amelyeket kijátszani, amely ellen belföldön és külföldön tiltakozni minden öntudatos román számára lelkiismereti kötelesség volt. Az Apponyira szórt szidalmak és jelzők minősége mutatja, micsoda gyűlöletet váltott ki maga ellen, hiszen ezek a kifejezések: „az iskolák vámpírja, az egyházi és iskolai szabadság hóhéra” stb.⁹³ még aránylag a legszelídebbek közé tartoztak. Apponyi bécsi előadását román egyetemi hallgatók óriási kiabálással és fütyüléssel megakadályozták, és a nagyvilágban gyűlöletes hírét költötték. Végeredményben tehát a magyarellenes irredenta szellem visszaszorítására az Apponyi-törvény teljesen elégtelennek bizonyult. Ha talán huzamosabb ideig, minden tényező együttműködésével sikerült volna teljesen végrehajtani, a külpolitikai helyzet miatt bizonyára akkor sem járt volna az óhajtott eredménnyel.

A román irredenta szellem tehát 1913-tól fogva ismét úrrá lett a román elemi iskolák felett. Ehhez kétségtelenül hozzájárult Románia 1913-as szerepe a balkáni háborúban. Az a nagy siker, melyet Románia a bukaresti békében elért, óriási örömmel és reménységgel töltötte el a magyarországi románokat. A falusi énekkarok tanító karmesterei ettől kezdve csaknem minden ünnepélyes alkalommal Porumbescu Ciprian zeneszerző ismert művét énekelték, melynek szép melódiája a Romániával remélt egyesülés egyre biztosabb meggyőződésével hangoztatta: „A mi zászlónkra az egyesülés van írva”.⁹⁴

Az első világháború és a román elemi iskolák

Az 1914-ben kitört első világháború kezdeti éveiben a román iskolák helyzete lényegesen megkönnyebbedett. Tisza István magyar miniszterelnök már 1914 szeptemberének végén levelet írt Mețianu nagyszabeni román érseknek, s ebben a levélben megígérte az Apponyi-féle törvény módosítását. Ugyanakkor a tanfelügyelők utasítást kaptak, hogy a román iskolák ellenőrzésében különleges tekintettel legyenek a helyi nehézségekre. A román görögkeleti egyház – Tisza levele alapján – illetékes iskolai szervei által kidolgoztatta a törvény módosítására irányuló javaslatát, melyet Mețianu 1915 elején felterjesztett a miniszterelnökhöz. A történelmi szempontból is rendkívül érdekes felterjesztésben a román görögkeleti egyház vezetői rámutattak a törvénynek általuk sérelmezett és kivihetetlen intézkedéseire, azokra a követelményekre, melyek gyakorlatilag nem is nyertek végrehajtást – így a 18. §, a 19. §-ban előírt mérték, a 21. § stb. –, és részletesen körvonalazták a román álláspontot.⁹⁵ Az egyházi hatóság beadványát a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tanulmányozás alá vette. Tisza

őszintén akarta a törvény módosítását, egyrészt mert sok rendelkezését maga sem tartotta szerencsésnek, másrészt mivel a módosítástól a románok megbékélését remélte. E reménye azonban a háború további folyama alatt egyre csökkent. A katonai hatóságok és közbiztonsági szervek jelentették, hogy sok román tanító átszökött Romániába, és ott beállott a román hadseregbe. Ez a tény, valamint az 1916-os román hadba lépés következményei megakadályozták az Apponyi-féle törvény módosítását.

1916. augusztus 27-én Románia hadat üzent a Központi Hatalmaknak, és a román csapatok még aznap átlépték az erdélyi határt. Erdélyben nem volt nagyobb létszámú haderő. Így a román csapatok aránylag gyorsan nyomultak előre. A görög katolikus és görögkeleti tanítók nagy része, egyes vidékeken 70-80%-uk, rögtön csatlakozott az előrenyomuló és az állam szempontjából ellenséges csapatokhoz. A mindig erősen irredenta szellemű román tanítók az oly régóta várt román hadsereg előnyomulásában a nagyromán nemzeti eszme végleges megvalósulását látták, és lelkes szívvel vállalták a román katonai parancsnokságok által nekik adott megbízások teljesítését. Ezek a megbízások és parancsok természetesen katonai jellegűek voltak, és nagyon sok esetben a román csapatok által megszállt vidékek ottmaradt magyar lakosságának ellenőrzésére, kikémlelésére és feljelentésére vonatkoztak. Ám a román haderő Erdélynek csak a Románia közvetlen határszomszédságában lévő megyéit tudta rövid ideig megszállni, s pár hónap múlva ezekből a határszéli megyékből is vissza kellett vonulnia. A román hadsereggel együttműködő és a román katonai parancsokat teljesítő román felekezeti tanítók a történet után nem mertek helyükön maradni. Tudták, hogy tetteikről a magyar hatóságok előtt számot kell adniuk, hiszen nemcsak a magyar állam alattvalói, hanem a magyar államsegélyből élő köztisztviselői is voltak. Ezért a visszavonuló román csapatokkal együtt több mint száz görög katolikus, görögkeleti és más román tanító Romániába távozott, mi által iskoláik tanerő nélkül maradtak. Az állomáshelyükön maradt román tanítók magatartására nézve is igen súlyos és terhelő adatok merültek fel a magyar hatóságok visszatérése után.

Ekkor a hadseregpáncsnokság átíratot intézett Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, akit katonai és államvédelmi okokból arra kért, gondoskodjék róla, hogy a határmenti területen csak teljesen államhű tanítók legyenek. Az átíratnak megfelelően Apponyi tervbe vette a határmenti román iskolák államosítását. Erről a tervéről 1917. augusztus 2-i keltezéssel értesítette a nagyszombati román érsekséget, mivel a tervezett államosítás leginkább az ennek vezetése alatti román görögkeleti iskolákat érintette. Apponyi leiratában mindenekelőtt hivatkozott „a román hadsereg betörésével kapcsolatban tapasztalt fájdalmas eseményekre”, majd így folytatta: „A felekezeti tanítók nagy többségének a román betörés alkalmával tanúsított magatartása arról győzött meg, hogy a hazafias szándékok érvényesülése az említett terület iskoláiban nem sikerült [...]. Ezen szempontból kezdődik meg az iskolák államosítása, melyet azért kezdeményezek, hogy a hazának egy erős kulturális határt létesítsek, és ennek létesítése érdekében elsősorban azon községek kínálkoznak, amelyekből a felekezeti vagy községi tanítók önszántukból távoztak el az ellenséggel, avagy amelyeknek felekezeti vagy községi tanítói fegyelmi vizsgálat alatt vannak. Az így létesítendő állami iskolákban gondoskodom, hogy csakis olyan tanítók alkalmaztassanak, akik ismerik a nép anyanyelvét.”⁹⁶ A nagyszombati egyházmegye konzisztóriumában több ízben próbálta a minisztert elhatározásának megváltoztatására bírni, de minden eredmény nélkül. A miniszter a határmenti román iskolaügy rendezésére kormánybiztost küldött ki, aki 1917. november 17-én részt vett a román érsekség konzisztóriumának ülésén. Itt személyesen és élőszóval mutatott rá az okra, amiért a szóbanforgó iskolák államosításához ragaszkodni kell: tudniillik a hadtestparancsnokság kérésére, mely a kultúrözóna felállítását sürgette.

A további intézkedéseket a háború ismert eseményei megakadályozták. A magyar kormány kultúrzonaterve, melyet a háború legválságosabb idejében katonai okok miatt dolgozott ki, végleg csak terv maradt, mert az 1918-as összeomlás következtében egyáltalán nem kerülhetett végrehajtásra.

A háborús körülmények között, katonai szempontok alapján kidolgozott terv a későbbi román iskolatörténetben olyan beállítással szerepelt, mintha azt valóságosan végrehajtották volna. Az Apponyi-féle törvények tetőpontjának, az erőszakos magyarosítás tudatos eljárásának minősítették, amelyet a román felekezeti iskolák elleni magyar sovinizmus agyalt ki. Még a Népszövetség előtt is így mutatták be az 1920-as évek közepén, amikor a Romániában élő magyar kisebbség képviselői a székelyföldi román kultúrzone ellen panaszt tettek. Azt természetesen elhallgatták, hogy az igazi kultúrzone sovinizta tervét legelőször a 19. század végén a régi román királyságban valósították meg a dobrudzsai bolgárok és a moldvai magyar csángók elrománosítására. A tervet Haret C. Spiru román közoktatásügyi miniszter elképzelése szerint dolgozták ki és hajtották végre.

Ez a miniszter a román királyság oktatásügyét a 19. század végén egészen átszervezte. Az átszervezés fő célja a Romániában élő idegen nemzetiségek teljes elrománosítása volt. Ezt a célt az óvodák, elemi és középiskolák által gondolta elérni. Az alapozás feladatait az óvodáknak kellett megoldaniuk. Haret jól tudta, hogy az 1878-ban Romániához csatolt Dobrudzsa tartomány lakóinak többsége nem román nemzetiségű, s tudomása volt a moldvai magyar csángók létezéséről is. Elsősorban e két területre összpontosította a román óvoda- és elemi iskolahálózat erőfeszítését. Az első óvodákat tehát Dobrudzsában és Moldva csángók által lakott falvaiban állították fel, s különleges gondot fordítottak az itt szervezett elemi iskolákra. A két vidék területét tekintették kultúrzonának, ahol mind az óvodai, mind az elemi és középiskolai nevelés fő feladata a nem román nemzetiségek elrománosítása. Haret abból indult ki, hogy a dobrudzsai bolgárok a Romániához történt „visszacsatolás” által már románok. De sajnos, idegen eredetük következtében nem ismerik a román nyelvet. Ebből következik az óvodák azonnali célja: „életkoruknak megfelelően nyelvünk megismertetése”. Az óvodák által lehetővé válik „az idegen lakosságú falvakban a gyermekek oktatásának gyorsabb uniformizálása”. Így az elemi iskola is könnyebben tudja feladatát megoldani, mert különben hatalmas akadály áll előtte: „nyelvünk nem ismerése”. De a nemzeti szellemű elemi iskola az óvodák segítségével le fogja győzni ezt az akadályt. Ezért kell az elemi iskolának nemzetinek lennie. Ha nem ilyen, akkor nincs létjogosultsága.

Az ismertetett elgondolás alapján a román kormány 1897-től 1910-ig összesen 168 óvodát állított fel. Ezeknek többsége (kereken száz) a dobrudzsai Constanța és Tulcea megyék nem román falvaiban nyílt meg, míg a moldvai magyar falvakra húsz óvoda esett. Az 1909. december 11-i törvény az óvodák látogatását kötelezővé tette, ezzel is biztosítani akarván, hogy a bolgár és magyar gyermekek mielőbb megtanuljanak románul. A román kormány tehát az ország területének legnagyobb részén, a tiszta román megyékben mindössze 48 óvodát tartott szükségesnek, míg a három nemzetiségtől lakott kultúrzone kis területén 120-at létesített.⁹⁷

Mint ismeretes, 1891-ben Magyarországon is megszavazták az óvoda-törvényt, mely szerint az óvodákban a nem magyar gyermekek foglalkoztatását össze kell kapcsolni a magyar államnyelv ismeretébe való bevezetéssel. Ám a törvény nem volt kötelező a gyermekeiket otthon ápolni tudó szülőkre, és az óvónők ellen sem tartalmazott büntető szankciót. Fő célja nyilván a magyar nyelvű állami elemi iskolák helyzetének megkönnyítése volt.

A román felekezeti és a magyar állami iskolák viszonya

Eötvös elgondolása szerint az elemi oktatás feladatának teljesítése elsősorban a felekezeti és községi iskolák feladata volt. Ezért nem is törekedett állami iskolák létesítésére. A század végéig általában utódai sem fejtettek ki nagy buzgalmat az állami iskolák felállítására érdekében. Mivel azonban egyes helyeken a felekezetek – főleg a színmagyar református és unitárius egyházközségek – nem bírták vagy nem akarták többé az iskola fenntartásával járó áldozatokat vállalni, az állam ilyenkor vállalta a személyi kiadásokat, s a meglévő felekezeti iskola helyiségét kibérelve, állami iskolát szervezett. Egészen új állami iskolák szervezése a 80-as évektől kezdve indult meg, főleg azonban a községekben, ahol semmilyen iskola nem volt. 1869-ben még egyetlen egy állami iskola sem volt, 1880-ban az összes iskolák 1,6%-a volt állami jellegű. 1900-ban pedig még mindig nem haladta meg a 10%-ot. Nyilvánvaló dolog, hogy az állam anyagiak hiánya miatt nem igyekezett az állami iskolák számát növelni.

Mivel az erdélyi és általában a Tiszától keletre eső területeken az első állami elemi iskolákat ott állították fel, ahol a magyar református és unitárius egyházközségek saját iskoláikról lemondva, helyiségeiket bérbe adták az államnak. Ezek az első állami iskolák tiszta magyar lakosság részére természetesen magyar tannyelvűek voltak. Az iskoláikról lemondó és iskola-helyiségeiket bérbe adó egyházközségek ugyanis az állammal legtöbbször magánjogi szerződést kötöttek. Ezekben a szerződésekben az iskolaépületek tulajdonjogát fenntartották maguknak. Ugyanakkor azonban – félve az esetleges osztrák önkényuralom visszatérésétől, mely esetben az osztrákok bevezethették volna az iskolákba a német tannyelvet – kikötötték, hogy az iskola magyar tannyelvű legyen, a kinevezendő tanító pedig az egyházközség tagjaival azonos vallású egyén, aki szükség esetén a kántori teendőket is el tudja végezni. Az egész kiegyezési korszak lefolyása alatt összesen 170 református és 38 unitárius egyházi iskola került ilyenformán a magyar állam bérletébe.⁹⁸

Az állami iskolák elsősorban tehát református és unitárius felekezeti iskolák helyét foglalták el. A 80-as évektől kezdve azonban olyan községekben is kezdtek állami iskolát szervezni, ahol a felekezetek egyike sem állított iskolát. Mihelyt románlakta községekben létesítettek állami iskolát, azonnal felmerült a tanítási nyelv kérdése. Milyen legyen az új állami iskola tannyelve: román-e vagy magyar? A nemzetiségi törvény betűjének és szellemének rendelkezése szerint (17. §) az állam köteles volt „a lehetőségig” gondoskodni arról, hogy a nagyobb tömegekben élő nemzetiségek anyanyelvükön képezhessék magukat. Egyes adatok szerint a 80-as évekig a román nemzetiségű falvakban létesített községi iskolák tanítói mindenütt román tanítási nyelvet használtak. Úgy látszik, 1883-tól kezdve sok faluban magyar lett a községi iskolák tannyelve. Ezért interpellált Candrea román görögkeleti zsinati képviselő a nagyszombeni román érseki konzisztórium 1884. áprilisi ülésén.⁹⁹ Candrea e felszólalásában kérdezte a konzisztóriumot, van-e tudomása arról, hogy a román községekben az állami és községi iskolákban nem tanítanak románul? Más adatokból tudjuk, hogy a román vidékeken sok falujában az Apponyi-féle törvények bevezetése után is román nyelven tanítottak a községi iskolák tanítói. Az újonnan létesített állami iskolákban az oktatás nyelve magyar volt.

A magyar tannyelvű állami elemi iskoláknak román nemzetiségű falvakban való megszervezésével a magyar közoktatásügyi politika kétségkívül figyelmen kívül hagyta a nemzetiségi törvény említett előírásait. A törvény 17. §-a szerint ugyanis a román vidékeken a román gyermekeket az állami iskolákban is anyanyelvükön kellett volna tanítani. A magyar közoktatásügyi politika a nemzetiségi vidékeken szervezett magyar tannyelvű elemi iskolák rendszerével súlyos hibát követett el, melynek szomorú következményei lettek. Ezt a hibát némileg

enyhíti az a körülmény, hogy az állam senkit sem kényszerített felekezeti iskolából állami iskolába. Azonban a nemzetiségi vidékek magyar tannyelvű elemi iskolái – még ha számban kevés is – végeredményben román és magyar szempontból egyaránt haszontalanok voltak. A tiszta román környezetben élő gyermekek ritkán tanultak meg magyarul, viszont az állam eljárása, mely a nemzetiségi törvény előírásával szemben a román gyermekeknek az állami iskolákban nem adott anyanyelvükön oktatást, nagyon rossz vért szült. Közel volt a feltevés: az állam az iskolák magyar tannyelvűvel el akarja magyarosítani a románokat. A látszat valóban ez volt, noha mai szemmel nézve elképzelhetetlenül naiv ember benyomását kelti előttünk az, aki akkor a pár száz állami iskolától a románok elmagyarosítását remélte, hiszen az országban közel háromezer tiszta román tannyelvű iskola működött. Némely magyarokban csakugyan élt az iskolai magyarosítás illúziója, aminek itt-ott beszédekben és nyilatkozatokban is kifejezést adtak. A nemzetiségek, elsősorban a románok, nem késtek a külföld felé kihasználni e nyilatkozatokat, állandóan erőszakos, durva magyarosítással és kegyetlen nemzeti elnyomással vádolva a magyarokat. Ugyanakkor azonban befelé a tényleges helyzet megnyugtató leírásával oszlatták el azok aggodalmát, akik a külföldnek szánt panaszkodást igaznak véelve nyugtalanodtak. „Többször bevallottuk, hogy nem érezzük magunkat a magyarok által létezésünkben fenyegetve” – szölte el magát a nagy magyarelles román hetilap.¹⁰⁰ Így tehát a románok alapján véve nem féltek az elmagyarosítástól, de egyes naiv magyarok erre vonatkozóan nyilatkozatait alaposan kihasználták. Az egyik legjobban kihasznált kérdés pedig éppen a magyar tannyelvű állami iskolák kérdése volt.

A század vége felé a magyar tannyelvű állami iskolák kérdése már éppen olyan általános vád volt a magyar iskolapolitika ellen, mint az óvodák felállítására. Pedig az óvodák felállításáról szóló 1891:XV. törvénycikknek nem volt kimondottan magyarosítási szándéka. Ugyanis a három-hat éves gyermekek közül csak azok voltak kénytelenek óvodába járni, akiket szüleik otthon nem tudtak rendesen gondozni.¹⁰¹ A gyermekeket az óvodában imádságra, énekekre és különféle játékokra tanították. Az óvodatörvény erősen sérelmezett 8. §-a szerint „a kisdud-óvodákban és gyermek-menedékházakban a nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása összekötendő a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe való bevezetéssel”. A törvényjavaslat a rendelkezés indoklásában kiemelte, miszerint „ismerve pedig, hogy a kis gyermekek játszva mily könnyen sajátítanak el más nyelveket, célszerűnek látszott kimondani, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermekek a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe bevezetessenek, s ezáltal megkönnyíttessék az elemi iskolák teendője az 1879:XVIII. törvénycikk végrehajtásában”.¹⁰² Az óvodatörvény fent sérelmezett rendelkezésében semmiféle valóságos veszedelem nem rejtőzött a román gyermekek elnemzetietlenítésére nézve, mert hiszen a törvények semmiféle büntető rendelkezése nem volt az előírást elhanyagoló óvónőkkel szemben. Viszont a románok kezében újból nagyszerűen kihasználható fegyver lett a magyar állam ellen. Az óvodatörvény előterjesztésére a kormányt minden bizonnyal az 1879:XVIII. törvénycikk végrehajtásának sikertelensége, valamint a nemzetiségi falvak magyar tannyelvű állami elemi iskoláiban folytatott tanítás eredménytelensége készítette. Ennyiben tehát az óvoda-törvény valóban következett az 1879:XVIII. törvénycikkből, valamint abból a kétségtelenül súlyos hibából, melyet a magyar nemzetiségi törvény határozott előírása ellenére, a magyar közoktatásügyi politika a magyar tannyelvű állami iskolákkal a nemzetiségi falvakban elkövetett. Felesleges tovább fejtegetni, hogy mind a tisztán magyar tannyelvű állami elemi oktatás, mind az óvodatörvény fenti előírása nemzetiségi vidékeken a magyar államnak sokkal többet ártott, mint amennyit használt.

A századforduló után már egyre gyakoribb jelenség volt az állami és román felekezeti iskolák egymás mellett való működése. Ilyen esetek eleinte természetesen csak egyes nemzetiségű nagyobb helységeken fordultak elő. A kétféle iskola sokáig békésen megfér egymás mellett. A magyar állami elemibe a magyar, a román felekezetibe a román gyermekek jártak. De ez nem volt merev folyamat, mert a nyelvtanulás érdekében gyakran előfordult, hogy román szülők magyar állami, magyar szülők pedig román felekezeti iskolába írták be gyermekeiket. Emiatt a román újságok gyakran meg is támadták azokat a szülőket, akik gyermekeiket magyar állami iskolába írták. Ám az Apponyi-féle törvény előtt ez a kérdés nem okozott különösebb feszültséget az állami és a román felekezeti iskolák viszonyában.

Megváltozott azonban a helyzet az 1907:XXVII. törvénycikk megszavazása után. Ekkor már több helyen, kisebb román–magyar lakosságú falvakban is volt a román felekezeti iskola mellett magyar tannyelvű állami iskola. Mivel az Apponyi-törvényben előírt magasabb tanítói fizetést a román egyházközségek sok helyen nem tudták biztosítani, két megoldás között választhattak: vagy államsegélyt kérnek, vagy a felekezeti iskola helyett állami iskola felállításáért folyamodnak. Ezzel megindult a küzdelem az állami és a felekezeti iskolák között.

A magyar állami és a román felekezeti iskolák eme versengésének adatai igen érdekesek és jellemzőek. Sok száz gazdagabb román egyházközségben felemelték a tanítók fizetését, s ezzel a román felekezeti iskola fennmaradását biztosították. Ilyen helyen az állam legtöbbször nem állított fel állami iskolát. Ahol valamelyik túlbuzgó tanfelügyelő jóvoltából a román iskola mellett mégis létesítettek magyar állami vagy községi iskolát, ott az utóbbiak gyakran üresen maradtak. Ez történt többek között a Hunyad megyei Szentandrás községben. Itt a románok az Apponyi-féle törvény után szép új iskolát építettek, melyet éppen 1911 őszén szenteltek fel. A román iskola mellett volt egy magyar tannyelvű állami elemi iskola is, azonban a románok, élve a tanszabadsággal, nem adták gyermekeiket az állami iskolába, amely emiatt üresen állott. Egy éjjel ismeretlen tettesek fejszével összevagdalták az ajtaját és ablakait, mert – mint a beszámolóból olvashatjuk – „néhány lobbanékony természetű embert kihozott a sodrából az, hogy az állami tanító a faluban marad, sétál és a semmiért fizetést kap, mintegy a románokat provokálva”.¹⁰³ A pálosi két iskola versenye erőszakos módon, de hasonló eredménnyel járt. Itt a román görögkeleti, kissé gyenge két tanerős iskola mellett a megyei vezetőség magyar tannyelvű községi iskolát szervezett. Tíz hónapi kínládás után a magyar iskolát bezárták, mivel a „derék románok nem adták oda gyermekeiket”.¹⁰⁴

Sok más hasonló eset bizonyossága szerint tehát a román felekezeti és a magyar állami iskolák helyi versenyébe a magyar állam általában nem avatkozott bele. Inkább engedte a magyar tannyelvű állami vagy községi iskolát elsorvadni vagy bezáratni, mintsem hogy a gyermekeket magyar iskolába kényszerítve korlátozza a tanszabadságot. Itt-ott szörványosan előfordulhatott, hogy valamely hatalmaskodó vidéki tanító megpróbálta a román felekezeti iskolák gyermekeit valamilyen ürüggyel átvinni a magyar állami iskolába. Ám az ilyen esetre azonnal következett a jövátétel. Annál is inkább, mivel a román sajtó s az egyházi és iskolai hatóságok teljes szabadsággal küzdöttek a román felekezeti iskolák érdekében és a magyar állami iskolák ellen. Minden hatósági korlátozás vagy következmény nélkül hirdették a román újságok a „teljes bojkottnak, a minden segítség és szolgálat megtagadásának” nemzeti törvényét azok ellen, akik a felekezeti iskola helyett államit kérték.¹⁰⁵ A bojkottot szigorúan értelmezték. „A rosszak bűnét soha sem szabad elfelejteni – magyarázta a Libertatea –, a rosszal szemben [azzal, aki állami iskolát kér] egész életedben légy igazi kérlelhetetlen, könyörtelen, bosszúálló és harcias haragtartó.” Ahol így lépnek fel a gonoszok ellen, ott azok vagy elköltöznek, vagy megtörnek.¹⁰⁶

Ezt a magatartást egy csomó román falunak az állami iskola felállítása érdekében tett lépései indokolták. Sok helyen ugyanis a falu vezetői a felekezeti iskola helyett állami iskolát kértek. Így például Karács (Carcu) Hunyad megyei román község Indrei román pap vezetése alatt 1908-ban elhatározta, hogy a körösbányai állami iskolához csatlakozik. Addig ugyanis Cebe faluval együtt tartott fenn román felekezeti iskolát. Most ezt a régi viszonyt megszüntette, s új elhatározásának jóváhagyása érdekében a szolgabíróhoz küldöttséget menesztett.¹⁰⁷ Az Alvinc melletti Sibîşani faluban hasonló eset történt. Itt a görögkeleti román iskola tanítójának fizetését 1908-ban mind a község, mind a konzisztórium felemelte. De a következő év nyarán a nép nem akarta a tanítót megválasztani, fellázadt a felekezeti iskola ellen, és állami iskolát kívánt. Ezirányú határozatát azonban az esperes nem foglalta jegyzőkönyvbe. A román lakosok erről értesülve az enyedi tanfelügyelőhöz küldöttséget küldtek, és az esperes eljárását ismeretve kérték a faluban az állami iskola felállítását.¹⁰⁸ Ugyanilyen módon cselekedtek Lónapoklostelke (Pâglişa), Szolnok–Doboka megyei román falu lakosai, akik közül az új román iskola ellen sokan tiltakoztak, és a vármegyétől állami iskola felállítását kérték.¹⁰⁹

Mindezekből a még bőven tovább sorolható esetekből nyilvánvaló, hogy a román falvak nemzeti öntudata nem mindenütt tartotta veszedelmesnek a magyar tannyelvű állami iskola felállítását. Másrészt azonban nyilvánvaló, hogy az állam is tartózkodott a román lakosok tanszabadságába való erőszakos beavatkozástól. A magyar állami és a román felekezeti iskolák versenye történetében nem volt olyan eset, hogy az állam a román felekezeti iskolát azért zárassa be, hogy azzal szemben a maga állami iskoláját parancsolja rá a község lakosaira. Amint az idézett adatokból megállapítható, az állami iskolát mindig maguk a románok kérték. Ennek egyik oka az volt, hogy az állami iskola felállítása egészen az állam költségén történt, a helybeli lakosság megterhelése nélkül. Ahol tehát a lakosság feladta felekezeti iskoláját, azt gyengébb nemzeti öntudatán kívül, az anyagi áldozatok vállalásától való tartózkodása okozta. A magyar iskolarendszerben nem fordulhatott elő olyan eset, hogy valamely község lakosai kettős iskolaterhet viseljenek, azaz a saját felekezeti iskolájukon kívül az állami iskola fenntartásához is hozzájáruljanak.

Az Apponyi-törvény végrehajtása után az állami és a felekezeti iskolák versenye sok helyen állandósult. Mindkét fajta iskolának megvolt a maga előnye és hátránya. Az állami iskola 1914-ig csak magyar nyelven tanított. Ebben az évben augusztus 13-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter 114000. számú rendeletével elrendelte, hogy a nem magyar gyermekek anyanyelvét a nemzetiségi iskolákban kiegészítő nyelvként és tantárgyként tanítani kell.¹¹⁰ Ettől fogva az anyanyelv jogai az állami iskolákban is részben érvényesültek. Azelőtt erre nem volt biztosíték, viszont a gyermekek az állam nyelvét elég jól megtanulták. A felekezeti iskolák teljesen román nyelvű műveltséget adtak, de bennük magyarul nem lehetett jól megtanulni. A szülők szabadon mérlegelték a kétféle iskola előnyeit és hátrányait, s aszerint döntöttek, amit jobbnak láttak. Rendkívül jellemző e kérdés elbírálása szempontjából az egyik román újság 1912-es helyzetrajza. Eszerint a románok „még ott sem karolják fel a román iskolát, ahol van, hanem szívesebben adják gyermekeiket idegen iskolákba [...]. Lugoson a tanköteles gyermekek közül alig 40-50% jár román felekezeti népiskolába”. E jelenség egyik oka – az újság megállapítása szerint – az volt, hogy a román iskolák a vezetés, ellenőrzés és felügyelet tekintetében elmaradtak az idegen (magyar és német) iskolák mögött. A tulajdonképpeni hiba azonban ott volt, hogy a román társadalmi rétegek egyre erősebb meggyőződése szerint „a jelenlegi körülmények között feltétlenül szükséges a magyar nyelv ismerete, ezt pedig csak magyar iskolákban sajátíthatják el, és ezért küldik gyermekeiket magyar iskolákba”.¹¹¹

Az idézett megállapítások szerint tehát az iskolák versenyében a szülők mindvégig éltek a tanszabadsággal. Soha, az egész magyar uralom alatt semmiféle törvény vagy rendelet nem kényszerített magukat románoknak valló szülőket arra, hogy gyermekeiket magyar tannyelvű iskolába írassák. Az iskolák versenyében az igazi tanszabadság mindvégig ténylegesen is érvényesült mind az elemi, mind a középfokú iskolákban.

A középfokú oktatás

Míg a román népoktatás feladatait a közel háromezer román tannyelvű elemi iskola nagyrészt jól meg tudta oldani, addig a román középfokú oktatás céljait aránylag sokkal kevesebb számú tanintézet szolgálta. Az első világháború előtti években Magyarország területén a következő román tannyelvű középfokú iskolák működtek: hat tanító- és két tanítónőképző, három iparostanonc-iskola, négy polgári leányiskola, egy kereskedelmi iskola, két szülésznőképző iskola (ezek tulajdonképpen állami iskolák voltak, de a tananyagot a román növendékeknek román nyelven adták elő), továbbá egy algimnázium és négy főgimnázium. A felsorolt középfokú román iskolák között fenntartóik szerint voltak községi, egyesületiek, alapítványiak, királyi katolikusok és felekezeti. Ez iskolák román jellegét a fenntartók nemzetiségén kívül a tanárok román nemzetisége és a román tannyelv biztosította. Egy-két kivétellel ugyanis valamennyi említett középfokú iskola román tannyelvű volt, amelyben a magyar nyelv és irodalom kivételével az összes többi tárgyat román nyelven tanították. A sajátos román szellem és az iskolák jelentősége szempontjából különbséget kell tenni a szakiskolák és a gimnáziumok között. Előbbiek hatása egyes különleges foglalkozású rétegekre korlátozódott, utóbbiaké az onnan kikerült román értelmiségiek széles körű tevékenysége és befolyása következtében az egész román társadalomra kiterjedt.

Tanító- és tanítónőképzők

A román egyházaknak összesen hat tanító- és két tanítónőképző iskolájuk volt. Közülük a nagyszebeni, aradi és karánsebesi a román görögkeleti, míg a balázsfalvi, nagyváradi és lugosi a román görög katolikus egyház tanítójelöltjeit képezte. A szamosújvári és a nagyváradi intézet nemcsak kimondottan román görög katolikus, hanem királyi katolikus jellegű volt, s emiatt e két iskola vezetésébe – az állam és a római katolikus egyház szoros kapcsolatából kifolyólag – a mindenkorai vallás- és közoktatásügyi miniszter érezhetően beleszólt. Az említett iskolák mellett 1914-ben felállították a lugosi, 1915-ben pedig a szamosújvári román görög katolikus tanítónőképzőt.¹¹²

A román görög katolikus jellegű tanítóképzőknek több joguk volt, mint a görög katolikus egyház hasonló iskoláinak. Ez utóbbi iskolák némelyikében – így a szamosújvári és nagyváradi királyi katolikus tanítóképzőkben – egyes tárgyakat magyar nyelven tanítottak, és a képesítő vizsgákat az állam részéről kiküldött kormánybiztos vezette. Az említett iskolákban paptanárok tanítottak, akiknek megvolt a megfelelő képesítésük. A királyi katolikus tanítóképzők fenntartását a katolikus Vallásalap hozzájárulása tette lehetővé. A többi tanítóképzők nyelve a román volt. A magyar nyelvet az 1879:XVIII. törvénycikk rendelkezésének megfelelően kellett tanítani, azaz olyan mértékben, hogy a jelöltek a képző elvégzésekor a magyar nyelv tanítására is képesíthetők legyenek. E célból a magyar nyelvet a képzőben osztályonként heti négy órában tanították.

A román ortodox tanítóképzőkben a képesítő vizsgát egy konzisztórium bizottság előtt kellett a növendékeknek letenniük. A bizottság és így az egész képesítő vizsga elnöke az egyházi konzisztórium biztos volt.

A leghíresebb román tanítóképzőnek mindenki a nagyszebeni Șaguna András nevét viselő képzőt tekintette. Ennek tanárai anyagi tekintetben is felette állottak a többi román tanítóképzők tanárainak. Ez utóbbiak részére – Ghibu megállapítása szerint – a miniszter felajánlotta fizetésük kiegészítését annyira, amennyi az állami tanárok fizetése, de azzal a feltétellel, hogy a román képzőkben négy tantárgyat magyar nyelven kell tanítani. Az egyházi hatóságok ezt az ajánlatot visszautasították, s a képzőkben továbbra is román nyelven tanítottak.

Iparos-tanonc iskolák

Az 1884. évi XVII. törvénycikk értelmében ahol ötvennél több iparosinas volt, ott a községnek iparostanonc-iskolát kellett létesítenie, ha ilyen iskoláról a felekezeti nem gondoskodott. Az így létesített községi iparostanonc-iskolát az egyenes adó után kivetett 2%-os pótdoból tartották fenn. Az iskola négy évfolyamnyi időre terjedt ki, egy előkészítő évből és három évfolyamból állott. Noha ez iskolák tanítási nyelve a törvény szerint csak magyar lehetett, a valóságban más nyelveket is használtak. Így három román tannyelvű iparostanonc-iskola működött a magyar állam területén. Ezek közül kettő községi, egy pedig felekezeti jellegű volt.¹¹³

A brassói román felsőkereskedelmi és alreáliskola

A brassói román felsőkereskedelmi iskolát az ottani Szent Miklós görögkeleti egyházközség az alreáliskolával együtt 1869-ben alapította. A két iskola felállítását anyagilag a román képviselőház 1868. június 6-án hozott határozata tette lehetővé. Ezzel Románia kormánya a brassói román egyházközségnek addig folyósított évi segélyét a brassóiak kérése alapján felemelte. A felemelt segélyösszegeből a felsőkereskedelmi és alreáliskolákat megnyitották. Midőn a kereskedelmi iskola valamennyi osztálya megnyílt, a magyar kormány 1874-ben nyilvánossági jogot adott neki és ugyanakkor megkapta az érettségi vizsga megtartásának engedélyét is. Az iskolát mindvégig eme romániai segélyből tartották fenn, úgyszintén az alreáliskolát is. Az iskolákban valamennyi tárgyat román nyelven tanították.

Polgári leányiskolák

A magyar állam területén négy román tannyelvű polgári iskola volt: Balázsfalván (görög katolikus), Belényesen (görög katolikus), Aradon (görögkeleti) és Nagyszebenben, ahol az iskolát az Astra nevű román közművelődési egyesület tartotta fenn. A magyar nyelv mint tantárgy szerepelt, az összes többi tárgyat kizárólag román tannyelven tanították. Az említett iskolák közül leghíresebb és legnagyobb jelentőségű az Astra nagyszebeni intézete volt. Ez az iskola ugyanis 1894/95 óta évenként póttanfolyamot tartott a polgárit már elvégzett növendékek számára. A póttanfolyamon a román nyelv és irodalom kötelező volt, míg a magyar államnyelv csak mint fakultatív tárgy szerepelt. Ezzel szemben az Astra internátusában 1907 óta rendszeresített négyletti háztartási iskolában, melyhez főzőtanfolyam kapcsolódott, a román újságok hirdetései szerint a magyar nyelv még fakultatív tárgyként sem szerepelt. Ellenben az iskola vezetősége a román nemzeti ruha állandó viselésére nevelte a román leányokat.¹¹⁴

Szülésznőképző iskolák

A Magyarország területén működő szülésznőképző iskolák állami jellegűek voltak. Ennek ellenére Nagyszebenben és Kolozsváron a román növendékek számára román nyelven adták

elő a tananyagot.¹¹⁵ A román növendékek száma 107 volt. Az említett két helységen kívül időnként másutt is voltak tanfolyamok. Így 1903-ban Déván az állami kórház nyitott egy kéthónapos téli tanfolyamot, mely elsősorban román tannyelvű volt. „Az iskolában a tanítási nyelv román – olvassuk a hirdetésben –, és csak ha szükség mutatkozna, akkor lenne magyar és német. Az összes falvak, melyekben nincsenek tanult bábák, küldjenek egyet oda tanulni, mert jó dolgot cselekednek” – buzdította román olvasóit a Hunyad megyei román hetilap.¹¹⁶

A román középiskolák felállítása és fenntartása

A kiegyezés korában a magyar állam területén öt román gimnázium működött. Ezek közül négy I-VIII. osztályos főgimnázium, egy pedig I-IV. osztályos algimnázium volt. A négy főgimnázium keletkezése sorrendjében: 1. a balázsfalvi görög katolikus román főgimnázium, 2. a belényesi görög katolikus főgimnázium, 3. a brassói Şaguna András görögkeleti főgimnázium, 4. a naszói alapítványi főgimnázium. Utóljára nyílt meg a brádi görögkeleti algimnázium.

E román iskolák, a naszói főgimnázium kivételével mind egyházi alapítások voltak. Legrégibb és legnagyobb jelentőségű a balázsfalvi főgimnázium volt, mert ez hatásában nemcsak a magyarországi, hanem a moldvai és havasalföldi románokra is kiterjedt. 1754-ben nyílt meg, s már félszáz esztendő múlva a román közművelődés igazi központjává lett.

Időrendben a belényesi – szintén görög katolikus – főgimnázium követte. Ezt a gimnáziumot Vulcan Sámuel nagyváradi román görög katolikus püspök 1828-ban alapította. Tíz év múlva már mint rendes főgimnázium működött. A brassói román főgimnázium szervezését Şaguna András akkori román görögkeleti püspök 1851-ben kezdte meg, 1865-ben bővült ki rendes nyolc osztályú tanintézeté. A naszói főgimnázium I. osztálya 1863-ban, a brádi algimnáziumé pedig 1869-ben nyílt meg.

Mikor tehát 1867-ben a magyar kormány átvette az ország vezetését, három román főgimnázium rendes keretek között működött, a naszói és brádi gimnáziumok pedig szervezés alatt állottak. A két utóbbi iskola szervezésének folytatását az uralomváltozás nem akadályozta, mert a naszói főgimnázium 1870-ben a VIII. osztályát is megnyitotta, a brádi algimnázium pedig az előző évben szintén megnyílt.

A román gimnáziumok fenntartása sok anyagi gondot okozott a fenntartóknak, holott a brassói főgimnázium kivételével mindegyik iskolának több ezer hold földbirtoka volt. Legszilárdabb anyagi alapokon nyugodott a balázsfalvi főgimnázium, melynek fenntartása a balázsfalvi román érsekség és a Sterca-Şuluţiu alapítvány együttesen közel tízezer holdnyi földbirtokának jövedelméből biztosítható volt. A belényesi görög katolikus főgimnázium a nagyváradi görög katolikus püspök hatalmas kiterjedésű, több mint százezer holdas birtokainak jövedelmére támaszkodhatott. A püspökség a birtokok jövedelméből ugyan elsősorban más célokra költött, de a 80-as évektől kezdve a főgimnáziumot is anyagi védőszárnyai alá vette. A naszói alapítványi gimnázium fenntartását a határörvidéki kulturális alapok összesen 12 254 holdnyi birtokai biztosították. A brádi algimnáziumnak szintén volt 2416 hold földbirtoka, amiből ha szerényen is, de fedezni lehetett a fenntartási költségek legnagyobb részét.¹¹⁷

Nem volt szilárd anyagi alapja a brassói Şaguna András főgimnáziumnak. Ennek fenntartását annak idején a brassói román egyházközség tagjai vállalták magukra rendszeresen megajánlott évi hozzájárulásukkal. Ám ezek az évi hozzájárulások nagyon rendetlenül, sokszor pedig egyáltalán nem folytak be. Ezért a brassói Szent Miklós román ortodox egyházközség Románia kormányához fordult támogatásért. Az egyházközség egykor a havasalföldi és moldvai vajdaktól birtokokat kapott. Most e román vajdák jogutódjától, azaz a román kormánytól rendszeres anyagi támogatást kért. A román kormány 1861-től kezdve rendszeresen folyósított egy

meghatározott évi összeget, s ebből fedezték a főgimnázium fenntartási költségeit. 1875-ben Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter 559/1875. számú rendeletével a romániai kormány évenként folyósított segély-összegének további elfogadását megtiltotta. Ennek ellenére tovább folyósították azt, csak hogy most már titokban. Ám 1898-ban az a titok is kiderült. A magyar kormány ekkor vizsgálatot rendelt el az iskola ellen. A vizsgálat kiderítette a tényállást és a romániai segélyezés részleteit. A magyar kormány ekkor megegyezést kötött a román kormánnyal a brassói iskolák további segélyezésének módjára nézve. A román kormány a Budapesti Magyar Központi Állampénztárban a brassói Szent Miklós egyház nevére járadék címletekben közel egy millió korona összeget helyezett el. Innen kapta meg a főgimnázium 1900-tól kezdve évi 38 000 lejes romániai segélyét, amelyet tehát a fenti megoldással maga a magyar kormány közvetített.¹¹⁸

A román középiskolák fenntartásához az ismertetett anyagi erők mellett még a tanulóknak juttatott sok ösztöndíj is hozzájárult. A román egyesületek, bankok és alapítványok évi segélyei, valamint a magyar állam pénztárából 1906 után folyósított rendszeres fizetékiegészítő államsegély szintén szaporította a fenntartási alapokat. A nagy román közművelődési célok szolgálatában álló vagyonok, mint a Gozsdu-alapítvány, a karánsebesi vagyonszösség és a kisebb meghatározott célú iskolai ösztöndíjalapok évenként sokszáz szegény sorsú román tanuló költségeit fedezték. Az 1906/07. iskolai évben például a belényesi görög katolikus román internátus növendékei majdnem felének teljesen, vagy 50 százalékban ingyenes volt; Brassóban pedig a diákasztal 45 étkező diákja közül 35-nek az ellátását fedezték alapítványokból. A többi román középiskolában is szép számú tanulóserreg kapott évenként kisebb-nagyobb összegeket.

A román tanári kar helyzete

Mindenféle iskola valódi értékét elsősorban a tanerők tehetsége és munkája határozza meg. A tanerők jó munkát azonban csak megfelelő körülmények között végezhetnek. Munkájuk értéke egyrészt a képesítésüktől, anyagi helyzetüktől, másrészt attól a szabadságtól függ, melyet a tanításban és nevelésben biztosítanak nekik. A magyarországi román tanárok helyzetének alakulását a magyar iskolapolitika és az iskolafenntartó román közösségek határozták meg.

A tanárok kiképzését 1883-ig teljesen az iskolafenntartók végezték. Úgy és olyan módon képezték tanáraikat, amint nekik tetszett. Mégpedig a görög katolikus tanárokat a balázsfalvi érsekség, a görögkeletieket pedig a szebeni ortodox érsekség szentszékének e célból létesített bizottsága képezte. Az így képezett tanárok közül az iskolafenntartók megfelelő szervei választották ki az általuk alkalmazandó egyéneket: mégpedig a brassói és a brádi gimnáziumoknál az iskolaképviseleti gondnokság, a görög katolikus iskolákban pedig a konzisztóriumok.¹¹⁹ A tanárok megválasztásához, alkalmazásához és véglegesítéséhez semmiféle előzetes vagy utólagos miniszteri engedélyre nem volt szükség. E téren azonban kivételt képezett a naszodi alapítványi főgimnázium, amelynek tanárait a fenntartó határőrvidéki alap bizottságának ajánlatára a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki.

A tanárok helyzetét az 1883:XXX. törvénycikk részben megváltoztatta. E törvény ugyanis előírta, hogy a jövőben az összes középiskolai tanároknak az egyetemi tanulmányok elvégzése után az állami tanárvizsgáló bizottság előtt kell vizsgát tenniük. Más szóval, amíg azelőtt a tanárok képzése az egyetem kikapcsolásával történt, az új törvény értelmében az csak az egyetemen volt megszerezhető. Román viszonylatban tehát 1883-tól kezdve a román tanárjelölteknek is a magyar egyetemen kellett oklevelet szerezniük. A román egyházak, elsősorban a görögkeleti, Roman Miron érsek útján tiltakoztak a törvény eme rendelkezése ellen, mert –

mint mondták – „kiveszi az egyház kezéből a középiskolai tanárok képezését”.¹²⁰ A törvény 70. §-a azonban módot adott arra, hogy a nemzetiségi tanárjelöltek egy bizonyos ideig anyanyelvükön telessék le a tanárképezítő vizsgát. Az említett paragrafusban ugyanis „a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmaztatik, hogy a jelen törvény hatályba léptét követő 10 tanév tartalma alatt, az illető felekezeti főhatóság indokolt előterjesztésére, a képezítő vizsgálatoknak egészben, vagy némely tantárgyakat illetően nem magyar tannyelven tarthatására engedélyt adhasson”. Minden tanárjelöltnek vizsgát kellett tennie magyar nyelvből és irodalomból, amint ezt a törvény a magyar uralom 16-ik évében előírta.

A középiskolai törvény a tanároknak és az iskoláknak bizonyos feltételek mellett az államsegélyt is biztosította. E feltételek lényege az államsegély nagyságával egyenes arányban növekvő állami ellenőrzés és irányítás volt. Mivel a román középiskolák egyrészt nem voltak az államsegélyre feltétlenül rászorulva, másrészt pedig nem akartak az államnak iskoláik vezetésébe nagyobb mérvű beavatkozási lehetőséget nyújtani, ezért egészen 1906-ig nem vették igénybe az államsegélyt. Ekkor érdekes körülmények között valamennyi román gimnázium megkapta a tanárok fizetésekiegészítő államsegélyét. A brassói Şaguna András főgimnázium értesítőjében az államsegély megadásának részleteiről szó szerint a következőket olvashatjuk:

„A román tanárok nem voltak megelégedve valamivel: hogy a hasonló fokú állami iskoláknál működő magyar kartársaik ugyanazon képezés mellett jobban voltak fizetve, és kevesebb tanítási órájuk volt. Ezen okból a román tanár nyilvánvalóan és érezhetően alacsonyabb helyzetbe került magyar kartársaival szemben. Azonban gróf Apponyi közoktatásügyi miniszter 1906-ban segítette a helyzetet azzal, hogy részben megszüntette a sérelmes okokat. Egy miniszteri rendelettel megállapította, hogy az összes középiskolát fenntartó egyházi főhatóságok minden feltétel nélkül, és az iskolák autonómiájának legcsekélyebb sérelme nélkül kérhetik tanáraik fizetésének kiegészítését oly módon, hogy ezek is oly mértékben legyenek fizetve, mint a hasonló fokú állami iskolák tanárai, akik fizetési osztályokba és fokozatokba voltak beosztva.

Miután a kérdést tanulmány tárgyává tették: az iskolai bizottságok és gondnokságok, úgyszintén a főegyházmegyei konzisztórium az 1906. október 30-án 10431. szám alatt oly értelemben és feltétellel határoztak a fizetésekiegészítés elfogadása tárgyában, hogy arról le lehet mondani bármikor – 1906. július 1-i kezdettel a brassói líceum és brádi gimnázium tanárai megkapták az állami fizetésekiegészítést. A kérdés azonban nem ment olyan könnyen keresztül a brassói iskolai szervezeteknél. Ezeknél egyes tagok részéről nagy ellenzésre talált azon okból, hogy a kormány az egyezés megkötése után rossz irányú befolyást fog gyakorolni az iskolák szellemére.

A közoktatásügyi minisztérium rendeletének szövegéből nem lehetett azt következtetni, mintha a kormány célja volna az iskolák autonómiájának megrontása, avagy hogy jobban kívánna beavatkozni iskoláink ügyeibe [...]. Igaz azonban az, hogy az adott segély Damokles kardjaként irányult a tanárok ellen, és ezeknek érezniük is kellett, hogy a kard ellenük is használható, s így nekik legalábbis körütekintőbbeknek kell lenniük. Azonban a tanárok tiszta érzésének és becsületének erőteljes bizonyítéka maradt, hogy iskoláink szelleme és légköre, valamint a tanárok magatartásának iránya sem változott a fizetésekiegészítés miatt alkalmazott rendszabályok következtében.”¹²¹

A többi román gimnázium tanárai ugyanilyen körülmények között kapták meg az állami fizetésekiegészítést. Így például a brádi gimnázium bizottsága egészen hasonló módon döntött az államsegély kérdésében. „Zarándi közéletünk vezetőiből álló gimnáziumi bizottság – olvassuk a beszámolóban – a gimnáziumi képviselőnek ajánlotta a fizetésekiegészítés elfogadását, minthogy a miniszteri utasítás a már érvényes törvényekkel egybehangzó, és az egyházi önkormányzatot ezzel kapcsolatban semmiféle új módon nem csonkítja. Az érseki konzisztó-

rium okt. 30-án elhatározta az elfogadást, de fenntartotta azt a jogát, hogy azonnal lemondjon róla, mihelyt az önkormányzat sérelmet szenvedne.”¹²²

Hasonlóképpen jutottak hozzá az államsegélyhez a többi román gimnáziumok tanárai is. Az így elnyert segélyt a magyar állam 1918-ig rendszeresen folyósította. Az öt román gimnázium tanárai összesen 426.860 korona fizetéskiegészítő államsegélyt kaptak, s mindezt, mint láttuk, az autonómia sérelme nélkül.¹²³

Apponyi Albert gróf közoktatásügyi miniszter tehát a magyarországi román középiskolák tanárainak anyagi helyzetében örvendetes és megnyugtató változást idézett elő. Ismertetett rendelkezéseinek végrehajtása után a román tanárok magyar kartársaik állami fizetésével teljesen egyenlő fizetést kaptak. A román tanárok más tekintetben is egyenlő jogokat élveztek a magyar állami tanárokéival. Őket is felvették a magyar állami nyugdíjalap kötelékébe, s így 30 évi szolgálat után a magyar állami nyugdíjpénztár terhére tisztességes megélhetést biztosító nyugdíjat kaptak. Magyar állami nyugdíjat kapott például az Astra elnöke is, Bârseanu András, a brassói gimnázium egykori tanára. A román tanárok magyar kartársaikkal együtt megkapták a vasúti féljegy váltására jogosító igazolványt. A román iskolák levelezései és kiadványai éppen úgy bélyeg-, illeték- és portómentesek voltak, mint a hasonló magyar felekezeti iskolák levelezései és kiadványai. A román tanárok a hadseregben való előmenetelük, nevezetesen a tisztí kinevezés kérdésében ugyancsak nem szenvedtek nemzetiségük miatt hátrányt, mivel ilyen irányú panaszokat az iskolai sérelmek között nem találunk.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyarországi román tanárokkal a magyar közoktatásügyi politika méltányosan és emberségesen bánt. Becsületos megélhetésüket, nyugdíjukat biztosította, s köztük és magyar kartársaik között semmiféle bántó megkülönböztetést nem tett. A román gimnáziumi tanárok helyzetük megjavulását éppen annak az Apponyinak köszönhatték, akiről a román sajtó bel- és külföldön egyaránt, mint a román iskolák hóhéjáról cikkezett. Megszilárdult anyagi helyzetükben a román tanárok nyugodtan folytathatták nagyromán szellemű iskolai munkásságukat, mely az egész magyar uralom alatt töretlen volt.

A román középiskolák belső szelleme

A magyarországi román középiskolák a román nemzeti eszme születésétől kezdve mindvégig a román nacionalizmus szolgálatában állottak. Történetük valósággal összeforrott a román nemzeti törekvésekkel. A balázsfalvi görög katolikus román főgimnázium tanárai – különösen Bărnuțiu és Barițiu – irodalmi, publicisztikai és politikai működésükkel a szó legszorosabb értelmében döntő befolyást gyakoroltak a magyarországi románok nemzeti és politikai fejlődésére. Semmiképpen sem túlzott hát a megállapítás, mely szerint a román középiskolák története ilyen vonatkozásban egyenlő a román nacionalizmus történetével.

A balázsfalvi főgimnázium, mint a legrégebb alapítású és a legjobb tanárokkal rendelkező román iskola, természetesen eleinte egyedül képviselte a román nemzeti és közművelődési mozgalmakat. Döntő hatását főleg 1834-50 között fejtette ki. Ebben az időben alakult ki az a hagyománya, melyet később más román középiskolák is átvettek s működésükben hűségesen követtek.

Miben állott ez a sajátos balázsfalvi hagyomány? Slavici román író szerint a balázsfalvi iskola munkásságának központi gondolata mindig az Erdélyre vonatkozó román jog bizonyítása és e jog politikai érvényesítésének szellemi előkészítése volt.¹²⁴ A román nép római eredetének, a történeti folytonosság elméletének (a kontinuitás, mely szerint a románok megszakítás nélkül laknak Erdélyben mint a dákok és rómaiak utódai) hangoztatásával mindig azt szerették volna bizonyítani, hogy a románoknak, s elsősorban csak nekik van joguk Erdélyhez, az Erdély feletti uralkodáshoz. Ezért hangoztatta Bărnuțiu balázsfalvi előadásában a természetjogot, ezért akarta

Cipariu Timoteusz kartársa kigyomlálni a román nyelvből mindazokat a szavakat, amelyek nem voltak tisztán latin eredetűek. Múltat és jelent e gondolatnak megfelelően akartak növendékeiknek, és újságaikon keresztül a román olvasóknak bemutatni.

A balázsfalvi iskola tanárainak e gondolata mellett a harmincas évek óta egy másik gondolat is jelentkezett, részben természetesen következve az elsőből. Ez a másik gondolat pedig a Kárpátokon túli románokkal való egység gondolata volt. A balázsfalvi román tanárok elejétől fogva szoros összeköttetésben voltak a bukaresti román nacionalizmus vezetőivel. 1836-ban a gimnázium két fiatal tanára, Barițiu és Cipariu Bukarestbe utaztak. Azért utaztak oda, mert – ahogy egy későbbi kartársuk írta – „akkor mindketten lelkesedő fiatal tanárok voltak, és mint olyanok, akiknek a romániai egyre erőteljesebb nacionalizmus felvillanásaival a legmélyebb összeköttetések voltak, vonzalmukban Romániát személyesen akarták megismerni”.¹²⁵ Ez az utazás döntő volt a balázsfalvi román iskola, de távolabbi vonatkozásban az egész magyarországi román nacionalizmus fejlődése szempontjából. A két fiatal tanár olyan bukaresti román vezető férfiakkal ismerkedett meg, akik ekkor már magukban hordozták az összes románok egy államban tervezett egyesülésének gondolatát. Mihelyt e gondolat 1838-ban Cămpineanu János román főnemes tervezetéseiből határozott politikai tervvé érett, megszületett az Erdély elszakítására készülő politikai irredentizmus.¹²⁶

Barițiu ekkor már Brassóban volt, mint tanár és az első román politikai hetilap szerkesztője, Balázsfalvával, régi kartársaival éppen olyan szoros összeköttetést tartott fenn, mint a bukaresti és moldvai román politikusokkal. Bizonyára ő közvetítette az 1838-ban először megnyilvánuló, a minden románok egyesülésére törekvő nagyromán gondolatot a balázsfalvi román iskola tanárai felé.

Tény az, hogy a balázsfalvi gimnázium román nemzeti szellemét és hagyományát a múlt század 40-es éveiben már a románok római eredete, Erdélyhez való joga mellett, az összes románok nemzeti egységének gondolata is képezte. Ettől kezdve a balázsfalvi gimnáziumban e hagyománynak megfelelően tanították a román irodalmat, történelmet, földrajzot, és mindazokat a tárgyakat, amelyeknek valamilyen módon kapcsolódtak a román nacionalizmus céljaihoz.

Ismeretes az a szerep, melyet Balázsfalva, Bărnuțiu az egykori balázsfalvi tanár és a balázsfalvi iskola tanítványai az 1848–49-es eseményekben játszottak. Bărnuțiu és hívei fordították szembe az erdélyi románokat a magyarsággal, ők sorakoztatták fel a románságot a Habsburgok mellett és Kossuth ellen, s az ő befolyásuk alatt lett az erdélyi román értelmiség egy része magyarelles gondolkodású. Bărnuțiu és hívei logikusan gondolkodtak, midőn Erdélyt a két román fejedelemséggel egyesíteni akarván e terv legfőbb akadálya, a magyarok ellen fordultak. Ezért ellenezték Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolását, mert ez az unió legalábbis kétségessé tette a román fejedelemségekkel remélt egyesülésre vonatkozó terv megvalósítását.

A balázsfalvi iskola román nemzeti szelleme tehát már 1848-ban a fenti gondolatokban nyilvánult meg. Mint láttuk, ezek a gondolatok – a románok a római nép leszármazottai; mint ilyenek Erdélyben a magyarok előtt ott laktak; Erdélyhez tehát több joguk van, mint a magyaroknak; Erdélyt egyesíteni kell a két román fejedelemséggel; e cél érdekében küzdeni kell a magyarok ellen, akik ezt az egyesülést meg akarják akadályozni – logikusan következtek egymásból.

Midőn az osztrák önkényuralom vége felé a brassói, naszódi, később a brádi gimnázium megnyitotta kapuit, a készen álló balázsfalvi hagyományokat átvették és a maguk módján tovább folytatták. A kiegyezéskor tehát valamennyi román gimnázium már egységes román szellemet képviselt. A tanárok nagy része Romániához tartozónak érezte magát, Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolását törvénytelen dolognak, a magyarokat pedig természetes ellenségeknek tekintette.

A legnagyobb román költő, Eminescu, midőn Balázsfalván és Belényesen rövid ideig tanult,¹²⁷ már a fenti szellemet találta. Közismert magyarellenes érzései minden bizonnyal e két gimnáziumban keletkeztek. Az erdélyi román szellem hatása alatt változtatta meg nevét Eminovici-ról Eminescura, s Slavicitól tudjuk, micsoda izzó nacionalizmus élt benne.

Ez az izzó román nemzeti szellem, mely a román gimnáziumokban uralkodott, természetesen nem változott meg a magyar uralom bevezetése után sem. A balázsfalvi főgimnázium értesítőinek tanúsága szerint a magyar kormány tíz éven keresztül, 1876-ig nem avatkozott bele az iskolában folyó oktatás és nevelés kérdéseibe.¹²⁸ A tanítás tehát 1867-től 1876-ig változatlanul az unió előtt kialakult keretek és formák között folyt tovább. A tanulók a román nemzeti szellem szempontjából legfontosabb tárgyakat, a történelmet és földrajzot a román nemzeti egység szellemében, „a tanár kéziratá” után tanulták. A gimnázium önkormányzatának megfelelően a tantárgyak anyagát az iskola vezetősége határozta meg. Míg tehát a magyar iskolákban a földrajz és a történelem Magyarország földrajzát és történelmét jelentette, addig a balázsfalvi román gimnázium tanárainak tanítása e tárgyakban leginkább Erdély és a két román fejedelemség, illetve a fejedelemségek egyesülése után már Románia földrajzának és történelmének ismertetésére irányult. 1867-től 1876-ig a balázsfalvi gimnázium tanárai és tanulói számára a földrajz „Erdély és a szomszédos országok földrajza”, a történelem pedig ugyanilyen módszerrel „Erdély és a szomszédos országok története” címen szerepelt.¹²⁹ Ezeket a tantárgyakat a II., III. és VIII. osztályban tanították.

Az elmondottak alapján világosan áll előttünk, hogy a balázsfalvi gimnázium értesítőinek tanúsága szerint a magyar uralom bevezetése után közel tíz éven át a gimnázium tanulóinak történelmi és földrajzi tananyaga elsősorban Erdélyt, és a szomszédos országok közül főleg Romániát foglalta magában. Azaz mind a tanárok, mind a tanulók előtt Románia volt az eszménykép: a román nép mint egységes nemzet szerepelt, melynek egyik része a Kárpátokon innen, Erdélyben, másik része a Kárpátokon túl, Romániában él. Magyarország – melynek pedig a románok 1867 után törvény szerint polgárai lettek – csak mint „szomszédos ország” szerepelt a történelmi és földrajzi anyag tanításában. Más szóval a politikai téren követelt erdélyi önkormányzatot a román tanárok a tantervben és tanításban gyakorlatilag megvalósították, mivel Erdélyt külön országnak, Magyarországot pedig szomszédos országnak tekintették, és ilyen értelemben tanították is.

A magyar állam román gimnáziumaiban folyó tanításba tehát a kiegyezés után még közel tíz éven át – a belényesi gimnázium kivételével – a magyar közoktatásügyi politika semmiféle beavatkozást nem gyakorolt. Ennek folytán a román tanárok működése teljesen nagyromán szellemű, magyarellenes volt. Az így nevelt diákok érzéseiket nemegyszer kifejezésre juttatták. Balázsfalván, május 15-én, az egykori román népgyűlés helyén ünnepeket és magyarellenes tüntetéseket rendeztek. 1868-ban a belényesi gimnázium diákjainak majálisán egy VIII. osztályos diák összetépte a magyar zászlót. Ugyanekkor a brassói román diákok az ottani majálisra román zászló alatt vonultak ki. E kisebb jelentőségű tettek mellett a román gimnáziumok szellemének irredenta voltát és magyarellenes jellegét leginkább az 1878-as tüntetések árulták el. Tudvalevően 1878-ban a román hadsereg elfoglalta Plevna várát a törököktől, és Románia ténylegesen, a nemsokára aláírt berlini békeszerződésben pedig jogilag is teljesen független állam lett. A magyarországi románok öröme óriási volt. Az ifjúság – különösen a dél-erdélyi megyékben, Brassóban, Szebenben, Balázsfalván – egyenesen várta a román hadsereg bevonulását Erdélybe. Azt hitte, Plevna eleste után a román hadak visszafordulnak és elfoglalják Erdélyt. Egész Balázsfalva egyetlen tüntető román sereggé változott, melyben a diákok és tanárok jártak elől. Naszódon a román gimnázium tanárai még jelentősebb tünteté-

seket rendeztek. A tanárok és diákok a városi tisztviselőkkel (mind románok voltak) együtt csapatokban végigjárták az utcákat, és román nemzeti dalokat énekeltek. Majd a gimnázium tanárai a román tömeghez lelkesítő beszédeket intéztek. Sőt, két naszódi román tanár, dr. P. A. Alessi és Popu Massimu, könyvet is írtak az orosz–török–román háborúról. A könyv óvatosságból Grazban jelent meg, bizonyára azért, mert nagyon heves támadásokat tartalmazott a magyarok ellen. A magyar közvélemény ugyanis törökbarát volt, amit a két román tanár, akik a magyar állam területén tanítottak, a következőképpen jellemezett: „A magyarok a legkifejezőbb rokonszenvi érzéseket táplálják és tanúsítják a törökök iránt, akikkel ázsiai eredetük, barbárságuk és a leigázott népekkel szemben tanúsított zsarnokságuk révén rokonságban vannak.”¹³⁰

A román gimnáziumok belső életében tehát a nagyromán szellem volt a döntő. Mivel a magyar kormány akkor még a magyar nyelvnek mint tantárgynak tanítását sem írta kötelezően elő (ez csak 1883-ban történt meg, tehát a magyar uralom 16-ik esztendejében), a magyar nyelvet egyetlen román gimnáziumban sem vették komolyan. Tanították ugyan, de inkább csak látszathoz, ha nem éppen csúfsághoz, hiszen törvény szerint nem volt kötelező. „A magyar nem volt veszedelmes, mert nem tanultuk – írta később Bogdan-Duica, az első világháború után a kolozsvári román egyetem tanára. – »Szegény nyomorult nyúl«-ról szóló olvasmányt heteken keresztül kínoztuk, csak a könyv szerzője és Feneşanu, a mi fekete tanárunk tudta, aki arcra ugyan fekete, de egyébként jó ember volt.”¹³¹ Ilyen módon a magyar nyelv nem okozott nagy gondot a brassói román gimnázium tanárainak és diákjainak. Balázsfalván hasonló volt a helyzet. Belényesen a nagyváradi tankerületi főigazgató az 1874/75. iskolai évben tett látogatása alkalmával megállapította a magyar nyelv elhanyagolását. Mivel mind a nagyváradi görög katolikus püspök, az intézet kegyura, mind pedig az iskola maga is segélyeket kapott a tanulmányi alapból, a tankerületi főigazgató javasolta a minisztériumnak, hogy a magyar nyelv elsajátítása érdekében rendelje el pár tantárgy magyar nyelven való tanítását. A közoktatásügyi minisztérium közölte a főigazgató véleményét a püspökkel, aki erre 1875. november 14-én kelt 1277. számú leiratában intézkedett a történelem és földrajz magyar nyelven történő tanítása felől, meghagyva a román nyelv szabad használatát. Így a belényesi gimnáziumban már az 1883. évi középiskolai törvény előtt erősebb állami ellenőrzés érvényesült, és a magyar nyelv tanításának nagyobb teret biztosítottak, mint a többi román gimnáziumban.

Az 1883. évi középiskolai törvény

A román gimnáziumok működése az 1883:XXX. törvénycikk rendelkezéseinek hatása alatt mindenütt egységesé vált. „A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről” szóló fenti törvény ugyanis részletesen szabályozta a nem magyar tannyelvű gimnáziumok működését. Ezekre vonatkozólag a törvény 7. és 8. §-a volt a legfontosabb. A 7. §-ba foglalt rendelkezés értelmében „a hitfelekezetek maguk határozzák meg az általuk fenntartott nyilvános középiskolák tannyelvét. Amennyiben ez nem a magyar, kötelesek a tannyelven és irodalmon kívül a magyar nyelv és irodalmának történelme mint rendes tantárgy tanításáról is gondoskodni, és pedig oly óraszámban, mely annak kellő elsajátítását lehetővé tegye. Ennek ellenőrzését végett kötelesek a magyar nyelv és irodalmának történelmére vonatkozó tantervet és órabeosztást a vallás- és közoktatásügyi miniszternek előlegesen bemutatni. A nem magyar tannyelvű középiskolákban a VII. és VIII. osztályban a magyar nyelv és irodalmának történelme magyar nyelven tanítatik, s a tantárgyból az érettségi vizsgálat is ezen a nyelven teendő. Az érettségi vizsgálat tekintetében e paragrafus rendelkezése az 1885. évi érettségi vizsgálatoknál lép érvénybe.”

A 8. § rendelkezései az iskolai önkormányzat mértékét szabályozták. Eszerint „a felekezetek által fenntartott tanintézeteknél a tantárgyakban az egész tanfolyam alatt elérendő végcél,

és a tanítandó ismeretek mértékét, a tanrendszert, tantervet és a tankönyveket az illető felekezeti főhatóság állapítja meg, és azt esetről-esetre a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bejelenti. A megállapított mérték azonban nem lehet kisebb, mint az, amely a közoktatásügyi miniszter rendelkezése és közvetlen vezetése alatt álló intézetekben alkalmazva van, és az illető intézetekre nézve csak a minimumot határozza meg.”

A törvény más rendelkezései a tanulókra és tanárookra vonatkozó fegyelmi eljárást, az államsegély elnyerésének feltételeit, valamint az állami felügyelet módjait szabályozták. Felekezeti gimnáziumokban a tanulók és tanárok fegyelmi ügyeit, a fegyelmi eljárást, a fegyelmi szabályzatokat az egyházi főhatóságok állapították meg. Ezeket és az esetleges változásokat azonban kötelesek voltak a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez tudomásulvétel végett felterjeszteni. Az állami felügyeletet az állam a tankerületi főigazgatók vagy miniszteri kiküldött biztosok által gyakorolja. A miniszter az iskolában használt tankönyveket felülvizsgálja, szükség esetén elkobozhatja, és ügyel arra, hogy az iskolai alapítványok céljuknak megfelelően használtassanak fel. A törvény 72. §-a megtiltotta, hogy a középiskolák külföldi államoktól, azok uralkodóitól vagy kormányától segílyt fogadjanak el.

A magyarországi román egyházak vezetői, a román sajtó és más román tényezők természetesen a középiskolai törvény ellen is hevesen tiltakoztak. Tiltakozásuk már akkor megkezdődött, midőn a törvényjavaslat szövege ismeretessé lett. – „Ismét dühöng Heródiás? János fejét akarja?” – idézett az aradi nagy román egyházi és iskolai folyóirat Chrysostomusból, a középiskolai törvény ellen írott cikke mottójaként. Elgondolása szerint Heródiás a magyar állam volt, aki Keresztelő János fejét, azaz ebben az esetben a román középiskolát, mint a román nacionalizmus fejét próbálta e törvénnyel az ország közoktatásába egységesen beleilleszteni. Miron Roman szebeni görögkeleti román érsek az egyház nevében tiltakozott a törvény ellen, mivel mint mondotta: „Az egyház mindig a román nyelv és nemzetiség védelmezője és pajzsa volt”. Tiltakozásában kifogásolta, hogy e törvény kiveszi az egyház kezéből a középiskolai tanárok képesítését, továbbá az állami szerveknek igen nagy beavatkozást biztosít a felekezeti középiskolákban.¹³²

A törvény elleni tiltakozás nemcsak a sajtóban, hanem román népgyűléseken is megnyilvánult. A román értelmiség tagjai Aradon, Balázsfalván, Brassóban és Szebenben tiltakozó gyűléseket rendeztek, és azokon éles kirohanásokat tettek a magyar kormány újabb „magyarosító” törvénye ellen. Ekkor öt román képviselő nyílt levelet intézett a román választókhoz. E levélben megnyugtatták román választóikat és felhívták őket, ne gyűlésezzenek és ne tiltakozzanak a törvény ellen, mert erre semmi okuk sincs. A nemzetiségek kívánságait a képviselőházban méltányolják, „a mi nemzetiségünket pedig ez a törvény nem veszélyezteti” – állapították meg.¹³³

A törvény végrehajtása igazolta a román képviselők fenti megállapítását. A román tiltakozás ugyanis nem annyira a magyar nyelv és irodalom tanításának elrendelése, mint inkább az állami ellenőrzés és a tanároknak a magyar egyetemen való képesítése ellen irányult. Mint láttuk, a magyar nyelvet – ha kissé komolytalan formában is – már azelőtt is tanították. A törvény újítása, mely szerint a magyar nyelv és irodalom a gimnáziumok VII. és VIII. osztályában magyar nyelven tanítandó, és e tárgyból az érettségi is magyar nyelven teendő le, nem jelentett különösebb megterhelést. Főként akkor nem, ha az eredmény ellenőrzése tárgyilagos módon történik. A románok tapasztalatból tudták, hogy minden az ellenőrzéstől függ. Nem tudhatták azonban, nem lesz-e szigorúbb ez az ellenőrzés, mint amelyet addig ismertek. Lelkiismeretük kissé nyugtalankodott, mert jól tudták, hogy egy alapos, szigorú, vagy éppen rosszindulatú állami ellenőrzés a román gimnáziumokat nagyon hamar tönkret-

heti. Alapos vizsgálat ugyanis könnyen kimutathatta volna az iskolák Romániából érkező segélyezését, a titkolt romániai irredenta kapcsolatokat, valamint a román diákok és tanárok magyarelles gondolkozását. Érthető tehát, ha idegesítette őket az új törvénynek az állami ellenőrzésre vonatkozó része.

Amint azonban az állami közegek első vizsgálatai lezajlottak, a kedélyek lassanként megnyugodtak. A hivatalos látogatások váratlanul jó hatással jártak. Különösen feltűnő volt a hivatalos látogatás jó következménye a brádi gimnázium fejlődésében. E nagyon szegényes viszonyok között élő iskola viszonyaira a magyar kiküldött ellenőrző biztosok közbelépése egyenesen jótékony befolyást gyakorolt. „A jóakarattal végrehajtott, lelkiismeretes ellenőrző látogatások – olvashatjuk erre vonatkozólag – a brádi gimnázium fejlődésére jót tevő befolyást gyakoroltak.” Az első ilyen látogatáskor, melyet az 1886/87. iskolai évben Veres nagyszabeni igazgató, magyar minisztériumi biztos tett, a beszámoló szerint „sem a létszám, sem a tanárok minősítése, sem fizetésük nem felel meg a törvénynek”. A következő kiküldöttek sikerült „jóakarattal tanácsaival és személyes közbelépésével” elérnie, hogy a gimnázium képviselőtestülete „megvalósítsa az idő szellemétől követelt javításokat”.¹³⁴

Természetesen ott, ahol a vizsgálat államellenes működést állapított meg, a következmények nem maradtak el. Így történt ez a belényesi görög katolikus gimnázium esetében. 1888. június 1-2. napjain Schlauch Lőrinc nagyváradi római katolikus püspök a bérnyelési szentség kiosztása céljából Belényesen tartózkodott. A püspök tiszteletére a középületeket, köztük a görög katolikus jellegű román gimnáziumot is fellobogózták magyar zászlókkal. Ám a gimnázium épületére kitérített zászlót, a magyar állam szimbólumát, Borgovan Vazul VI. osztálybeli tanuló egy napszámmal levetette és a csatornába dobta. Ezért a vallás- és közoktatásügyi miniszter a gimnázium tanári kara ellen vizsgálatot rendelt el. A vizsgálatot Beöthy Andor akkori bihari alispán mint ezzel megbízott kormánybiztos tartotta meg. A vizsgálat megállapításai alapján a nagyváradi görög katolikus egyházmegye vezetője Roşiu Tivadar, Lesian Vazul és dr. Ardelean János tanárokat állásukból áthelyeztette és más egyházmegyei hivatalokban alkalmazta. Borgovan Vazult a miniszter az ország összes középiskoláiból kitiltotta.

A magyar állam nemzeti szimbólumának fenti meggyalázása és a belényesi román gimnáziumban uralkodó magyarelles irányzatra büntetésképpen a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1889. július 22-én kelt 24335 sz. rendeletével a felső osztályokban az 1889/90. iskolai évtől kezdve a hittan, a román nyelv és irodalomtörténeten kívül az összes többi tantárgyak magyar nyelven való tanítását rendelte el. „A magyargyűlölettel szemben – írja a román krónikás ezzel kapcsolatban – mégis sikerült a gimnázium négy alsó osztályában továbbra is megtartani a román tannyelvet. Azonban a felső négy osztályban [...] a hittan és román nyelv kivételével az összes tárgyat magyarul kellett tanítani, megengedve didaktikai érdekből a román nyelv használatát is. Az elnyomók mégsem értek célra, mert a belényesi líceum továbbra is a román műveltség és felvilágosodás gócpontja maradt.”¹³⁵

Mint már láttuk, a brassói román gimnáziumnak is volt 1898-ban egy súlyosnak ígérkező vizsgálata a román kormánytól kapott évi segély miatt. Amint tudjuk, a vizsgálat még használt is a gimnáziumoknak, mert annak következtében az addig titkolt bukaresti segélyt 1900-tól nyíltan, a magyar kormány közvetítésével kapták meg. 1900 után a román gimnáziumok életében semmi új változás nem történt. Szellemük, igazgatásuk, önkormányzati jogaik a régebbi formában és keretek között érvényesültek. Az első világháború előtti másfél évtized alatt helyzetüket a következőképpen jellemezhetjük:

„A román középiskolákban a belényesi gimnázium felső tagozatát kivéve a tanítási nyelv a román volt. Naszódon magyarul tanították még a görögpótló anyagot.”¹³⁶ Az állam megkí-

vánta – olvassuk a brassói gimnázium évkönyvében –, hogy a magyar nyelvet az összes középfokú iskolákban tanítsák, a VII. és VIII. osztályokban a magyar irodalomtörténetet szintén magyar nyelven, továbbá azt is megkívánta, hogy a IV. és VIII. osztályban taníttassék a magyarok története.” Ezt azonban a tanulók anyanyelvükön tanulták. A román gimnáziumok tanulói tehát – a belényesi kivételével – minden osztályban csak egy tantárgyat tanultak számukra idegen nyelven (a magyar nyelvet és irodalmat), az összes többi tantárgyat anyanyelvükön tanulhatták.¹³⁷

A román iskolák önkormányzata az iskolák belső vezetésében, a tannyelv, tanterv meghatározásában, a tanárok és tankönyvek megválasztásában érvényesült. Még a középiskolai érettségi vizsga is teljesen az egyházi főhatóság vezetése alatt zajlott le. „Az érettségi vizsgálatokra – írja előbbi forrásunk – a közoktatásügyi miniszter biztosokat küldött azon férfiak közül, akikben teljesen megbízott és akik tudtak románul. Ezeknek csak ellenőrzési szerepük és tiltakozási joguk volt azokban az ügyekben, melyeket helyteleneknek vagy törvényteleneknek tartottak. Ezek egyetlen vizsgálati ügyiratot sem írtak alá. Az elnökség a főegyházmegyei konzisztórium megbízottját illette.”¹³⁸ A brassói főgimnáziumban ilyen módon a magyar uralom utolsó tíz esztendeje alatt összesen 417 érettségi bizonyítványt adtak ki, azaz évente átlag 41-et. A magyar iskolai hatóságok csak a törvény betartását ellenőrizték, máskülönben az egész vizsgát az iskola tanárai vezették, s a tanulók a magyar irodalom kivételével minden tárgyból anyanyelvükön érettségiztek.

A tankerületi főigazgatók a román iskolák ügyeiben egyenesen nem is rendelkezhettek, mivel a törvény szerint minden észleletükről a miniszternek tartoztak beszámolni. Ez utóbbi közölte az esetleges kifogást az iskolafenntartóval, aki saját szervei útján intézkedett, sőt a törvényeket is a miniszter az egyházi főhatósághoz intézett kéréssel indította el a végrehajtás útján. Minden iskolai dologban az iskolafenntartó egyházi főhatóságon keresztül történt a rendelkezés, nem közvetlenül az illető iskolánál.¹³⁹

Az önkormányzat más jogaival kapcsolatban a brassói román értesítő megállapítja: „Az 1883. évi XXX. törvénycikk alapján román ortodox egyházunknak autonóm jog adatott arra, hogy az állami törvény alapján képesített tanárokat megválaszthassa, hogy döntsön a tanítási nyelv fölött, az oktatás célja felől, a különböző fegyelmi ügyekben, a tanítási rendszer, a tanterv és a tankönyvek ügyében, de esetről-esetre köteles intézkedéseit tudomására hozni a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.”¹⁴⁰

A brassói román önkormányzati iskolák csak abban különböztek az állami iskoláktól, hogy „a tanítási nyelvük román volt és ezekben tanították a román nyelvet és irodalmat is, egyébként ugyanazon jogokkal bírtak, mint az állami iskolák”.¹⁴¹ A román iskolák tehát az államiakkal együtt magánvizsgálatokat tarthattak, s mindenféle további megkötöttség nélkül államérvényes bizonyítványokat állíthattak ki. A brassói és a balázsfalvi román főgimnáziumok évvégi értesítői (évkönyvei) általában mindig, így az 1913/14. iskolai évben is kizárólag román nyelvűek voltak. Amelyik román középiskola értesítője kétnyelvű volt – mint például a belényesi és a naszódi liceumé 1913/14-ben –, ott az értesítő román része mindig megelőzte a magyart, kiemelve ezzel is a tanulók anyanyelvének mint az iskola előadási nyelvének nagyobb fontosságát.

A középiskolák irredentizmusa

Kérdés most már: változott-e a román gimnáziumok belső szelleme az 1883:XXX. törvénycikk ismertetett végrehajtása után, azaz a nevezett iskolákban uralkodó irredenta, magyar-ellenes szellem enyhült-e valamit? Az összes adatok egybehangzó bizonyossága szerint a román iskolák szelleme továbbra is, az egész magyar uralom alatt ugyanolyan magyarellenes és

irredenta maradt, mint amilyen a törvény megszavazása előtt volt. Minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az iskoláknak biztosított és gyakorlatban is érvényesült önkormányzatot a románok a magyarság és a magyar állam ellen használták fel. A magyarellenes irredenta szellem táplálását szolgálták elsősorban a román nyelvi, irodalmi és történelmi órák. A tanterv, tankönyv és az óraszám megállapítása az iskolafenntartó főhatóság önkormányzati joga lévén, az iskolák vezetői e jogok érvényesítésével biztosították a román nép irodalmának és történelmének tanítását. E tárgyakon kívül a hittan, a földrajz és az ének, de a tanárok irredenta gondolkozása következtében majdnem valamennyi más tantárgy is alkalmas volt az irredenta szellem ápolására. A tankönyvek bevezetéséről csak utólag kellett a minisztériumot értesíteni. Ha valamelyik ilyen könyv magyarellenes szellemű volt, annak használatát a miniszter természetesen eltiltotta. De a tankönyv bevezetése és az eltiltás kimondása között legtöbbször évek teltek el, különösen az 1883-as törvény előtt, sőt nemegyszer azután is. A használatból kitiltott könyvek nagy száma bizonyítja, hogy milyen arányban használtak a románok magyarellenes tankönyveket. 1868-tól 1896-ig a magyar közoktatásügyi minisztérium az egész magyar állam területén összesen 160 tankönyvet és térképet tiltott ki az iskolai használatból. Ezek közül 13 Németországban, 10 Ausztriában jelent meg, 15 szlovák, 15 cseh, 12 szerb, 10 rutén – 80 pedig román nyelvű volt,¹⁴² – azaz a román iskolákban ez idő alatt annyi irredenta könyvet és térképet használtak, mint az összes többi nemzetiségek iskoláiban együttvéve. A kitiltott román könyvek legnagyobb részét Romániában adták ki, mégpedig elsősorban Bukarestben, továbbá Craiován és más városokban.

Az irredentizmus szelleme a brassói iskolákban (gimnázium, kereskedelmi és alreál) volt a legerősebb. Ennek tanárai majdnem mind részt vettek az ismertebb magyarellenes tevékenységekben. A brassói irredenta mozgalmak központja az ottani román kaszinó volt. 1894-ben a memorandum-per alkalmával az erdélyi megyékben izzóan magyarellenes román röpcédulák ezrei terjedtek el. A röpcédulákat Bukarestben nyomtatták, s a predeal határon át egy csomagban Brassóba vitték. Ott a csomagot Onițiu Virgilnek, a főgimnázium és az alreáliskola igazgatójának adták át, aki a kaszinóba vitte és ott szétszította annak tartalmát. A Bukarestben nyomtatott magyarellenes lázító román röpcédulák elterjesztését tehát Onițiu igazgató szervezte meg.¹⁴³

Onițiu igazgató tevékenysége nem volt elszigetelt jelenség. A többi román gimnázium tanárai szintén hasonlóképpen cselekedtek, valahányszor ilyen lehetőség adódott. Az irredenta cselekedetek, a romániai hatóságokkal folytatott kapcsolatok logikusan következtek abból a felfogásból, mely szerint az egységes román nemzet közművelődési központja Románia. „Ma a mi tekintetünk állandóan Bukarest felé irányul – írta a Tribuna 1885-ben –, s a mi legfontosabb törekvésünk az, hogy a kulturális formákat illetően ne távolodjunk el nálunknál műveltebb testvéreinktől, és hogy itt az ő szellemüket terjesszük [...], és ne higgye senki, hogy mi tagadjuk azokat a politikai következményeket, amelyekre ez az igazság vezethet.”¹⁴⁴ „Az egész nép [a román] kulturális életközpontja [...] természetszerűleg Romániában található” – állapította meg ugyanez a lap pár hónappal később. „Sohasem titkoltuk szeretetünket a Kárpátokon túli testvéreink iránt – folytatta –, sem megelégedésünket, mellyel a román állam megerősödését szemléljük, amely román állam végeredményben az egész román nép kulturális vonzási központja.”¹⁴⁵

Ez lévén a helyzet, a magyarországi román gimnáziumok tanárai természetszerűleg mindent megtettek Románia közművelődési szellemének tanítványaik között való terjesztésére. Amde ez a romániai szellem – mint láttuk – totálisan irredenta, és ennek következtében magyarellenes volt. A romániai felfogás szerint, a románok mint a büszke latin faj képviselői, magasan felette állanak a magyaroknak. A román nép egyik nagy érdeme a barbárok elleni harc. Ilyen barbárok a magyarok

is. A román történelem legdicsőségebb korszaka Vitéz Mihály vajda uralkodása, amikor is ez a vajda Erdélyt meghódította, és mindhárom fejedelemséget saját uralma alá vonta. A román nép történetének ezt a külső, romániai szemléletét a magyarországi románok is átvették. A román újságok éveken keresztül hirdették hasábjaikon a Vitéz Mihály vajda 1599-es gyulafehérvári bevonulásáról készült festményt a következő ajánlással: „A román nép egész történetében nincs nagyszerűbb nap annál, amikor Vitéz Mihály, miután meghódította Erdélyt, Gyulafehérvárra úgy vonult be, mint hódító és Erdély ura.”¹⁴⁶

A románok az erdélyi népek történetét kizárólag román nemzeti szempontok szerint értékelték. Ebben a szemléletben az erdélyi román nép úgy szerepelt, mint amely nemes származása ellenére a barbár magyarok elnyomása alatt nyög, akiknek zsarnoksága ellen a román nép folyton nemzeti felkelésekben tiltakozott. Csak az előbbieket logikus következménye volt az az abszolút hamis beállítás is, mely szerint a magyar nép összes nagyobb vezetői – Mátyás királytól Deák Ferencig – mind román származásúak voltak Dózsa Györggyel, Bethlen Gáborral egyetemben. A magyarországi román középiskolákban ezt a szemléletű történelmet tekintették igazi történelemnek, s a világi és magyar történelmi órák alatt is ezt tanították a román tanulóknak. A magyar középiskolákban természetesen nem ez a ferde szemlélet érvényesült, ezért a román újságok folyton hangoztatták: a magyarok meghamisítják a történelmet. Állandóan buzdították a román szülőket, hogy Naszódra, Balázsfalvára vagy Brassóba adják gyermekeiket iskolába. Ha nem is mind a nyolc osztályt, legalább a gimnázium VII. és VIII. osztályát végezzék valamelyik fenti román gimnáziumban, ahol a román tanuló „megismeri és megszereti a román irodalmat, valamint saját népének igazi történetét”.¹⁴⁷

Valóban, a román középiskolák egészen nagyromán szellemű műveltséget adtak a tanulóknak, mert hiszen a tanulók ott – a román fogalmazás szerint – „népünk igazi történetét” tanulták meg, márpedig ez – mint láttuk – irredenta és magyarelles történet volt. E sajátos, nagyromán szellemű „nemzetnevelés” érvényesülésére tág lehetőségek nyíltak a román iskolák önkormányzatában. Amint láttuk, az önkormányzati jogok közé tartozott a tanterv megállapítása. A román iskolafenntartó egyházak úgy állították össze, hogy az egész tantárgyak óraszámát a román tannyelvű iskolák sajátos szükségleteinek megfelelően módosult. Ennek következtében a román gimnáziumok tanárai a legtöbb tantárgyat nagyobb vagy kisebb óraszámokban tanították, mint a magyar tannyelvű gimnáziumokban szokásos volt. Ghibu összehasonlító táblázata szerint a balázsfalvi román és az állami magyar tannyelvű gimnáziumokban csak a hittan, fizika és szépírási tárgyaknak volt azonos óraszámuk. Az állami magyar gimnáziumokban például a magyar nyelvet 30, a latint 49, a görögöt 19, a földrajzot 10, a természetrajzot 8 órában tanították, míg a balázsfalviban a magyarra csak 27, a latinra 40, a görögre 13, a földrajzra 6, ellenben a természetrajzra 11 óra jutott. Eszerint a román tannyelvű gimnáziumban egyes tantárgyakat kevesebb órával, másokat pedig nagyobb terjedelemben tanítottak, mint a magyar állami gimnáziumban.¹⁴⁸ A román iskolák e kérdésben meglévő lehetőségeire jellemző, hogy a tantárgyak óraszámát a tanárok a helyi szükségletnek megfelelően, a tanári kar beleegyezésével saját maguk is felemelhették. Így cselekedett 1908-ban a naszódi román gimnázium görög nyelvtanára, aki az egyik osztályban a görög órák számát heti 2 órától 4-re emelte fel. A román tanulók azonban ezt az óraszámemelést felette rossz néven vették, és tiltakozásuk jeléül két napig sztrájkoltak.¹⁴⁹

Az 1906-ban elfogadott magyar államügyelvény semmilyen sem változtatta meg a román gimnáziumok belső szellemét. „Iskoláink szelleme és légköre, a tanárok magatartásának iránya semmilyen sem változott a fizetéskiegészítés miatt alkalmazott rendszabályok következtében” – állapította meg a brassói iskolák tanáraitól az iskolai értesítő krónikása.¹⁵⁰

Ez a szellem az első világháború előtti években ismét olyan módon jutott kifejezésre, mint annak idején Onițiu igazgatónál. 1912/13-ban a brassói román iskolák növendékei között

megszervezték a cserkészzetet. A cserkészek vezetői rögtön kapcsolatot kerestek Románia cserkészeivel. Megszerezték a romániai cserkészek nagy légiója parancsnokságának hivatalos közleményeit és kiadványait, mert azokhoz akartak alkalmazkodni. Szinte szó szerint követték a Tribuna harminc évvel azelőtt megállapított alapelvét, mely szerint a románok főképpen arra igyekeznek, nehogy eltávolodjanak romániai testvéreiktől. A romániai cserkészekkel a brassóiak akkor szervezték meg az összeköttetést, amikor az első világháború második évében Románia magatartása felette kétségessé vált, s amikor „a központi hatalmak amúgy is bizalmatlanul nézték Románia semlegességét” – írja a román krónikás.¹⁵¹

A brassói román diákoknak Romániával megszervezett összeköttetései 1916-ban megteremtették a maguk gyümölcsseit. Tudvalevőleg ekkor Románia belépett a háborúba, és Erdély határmenti vármegyéit gyorsan megszállták. Brassóba bevonultak a román csapatok. A gimnázium cserkészei azonnal jelentkeztek a román csapatok parancsnokainál és felajánlották szolgálataikat. Ettől kezdve Brassó egész román megszállásának ideje alatt ők voltak a legtevékenyebb román közbiztonsági szervek. „A rendőrségnél – olvassuk az értesítőben – árgus szemekkel ügyeltek a román hadsereggel szemben ellenséges idegen lakosság [magyar és német] mozgalmaira, rajtacsípték az összeesküvő sugdolózókat, bármilyen okosan és körültekintően viselkedtek is, és feljelentették a közrend felügyeletével megbízottaknak”. A városházi rendeleteket végrehajtották, segítettek Bogdan M., dr. Stere Stinghe és Papus tanáraiknak, akik Brassóban elsőként tették le a hűségüket I. Ferdinánd román királynak.¹⁵²

Amde a román csapatok csak pár hónapig tudták tartani Brassót, s azután vissza kellett vonulniuk Erdélyből. A brassói román középiskolák tanári kara így súlyos helyzetbe került. A pár hónapig tartó román megszállás alatt a tanári kar többsége sok diákkal egyetemben a visszatérni készülő magyar hatóságok előtt súlyosan kompromittálta magát. Mit fognak majd csinálni a „barbár” magyarok, mit csinál Apponyi miniszter az iskolával és tanáraival, akik olyan nyíltan és akkora buzgalommal teljesítették a román csapatok parancsnokságának rendeleteit? E kérdésektől gyötörve és a következmények miatt aggódva a román főgimnázium igazgatója, dr. Blaga József, tíz tanártársával a kivonuló román csapatokhoz csatlakozott és elhagyta Magyarországot. A főgimnázium és reáliskola tizenhét tanára közül csak három maradt a helyén, akik kevésbé kompromittáltak érezték magukat. Ezek valószínűleg szintén szorongva várták: mi lesz a büntetése az iskoláknak, melyek a magyar állam szempontjából a legsúlyosabb hazaárulás melegágyai voltak? Vajon be fogja-e zárni őket Apponyi? A román tanárok pár hónap múlva fellélegzettek, mert Apponyi nem záratta be az iskolákat, sőt hozzájárult ahhoz, hogy a Romániába szökött tanárok helyébe megválasztott új tanároknak továbbra is folyósítsák az államsegélyt, amely így valóban megmaradt egészen az 1918-as összeomlásig.¹⁵³ Az iskolák nyugodtan folytatták működésüket a visszatért magyar hatóságok uralma alatt, és a gimnázium az 1916/17. iskolai év végén húsz román tanulónak, 1917/18-ban pedig huszonnyolc-nak adott érettségi bizonyítványt.¹⁵⁴ A fenti tényekből megállapíthatóan a magyar kormány tehát nem állott bosszút a brassói román középiskolák tanárainak ismertetett magatartásáért.

A román gimnáziumok tanulói

A magyarországi román középiskolák nagyromán szelleme hatásában semmiféle korlátozást nem szenvedett, mert a tanszabadságnak megfelelően a román gimnáziumokba bárki beiratkozhatott. Bármilyen vallású, bármilyen fajú, akár magyarországi, akár Romániából való, román, magyar, német vagy zsidó lett legyen, felvehető volt a román gimnáziumokba. Ennek következtében a román középiskolák tanulói között a magyar uralom alatt mindvégig különböző vallású, nemzetiségű vagy éppen különböző államokból való tanulók is voltak. Sőt!

Egyes román középiskolák – így a brassói és balázsfalvi – a különböző országokból származó román tanulók valóságos találkozóhelyei lettek. „Román kulturális intézményünknek – olvassuk a brassói gimnázium értesítőjéből – más középiskolákkal szemben különös és kiváló jelleget adott földrajzi elhelyezkedése is, a régi határ mentén és közel fajunk központjához, úgy, hogy ezen Alma mater-be igyekeztek fajunk fiai a románok által lakott terület minden részéből [...]. A tanterv összeállításában és a tantárgyak előadásában nagyobb lévén a szabadság, az összes román tartományból jöttek tanulók Brassóba, nem lévén kötelezve olyan tantárgyak tanulására, melyeket nem tartottak szükségeseknek, aminő például a magyar nyelv a Romániából jött ifjakra nézve.”¹⁵⁵ Az idézett sorokat Clinciu János, a brassói főgimnázium egykori tanulója írta, aki tehát személyes tapasztalatok alapján számolt be a magyar törvényekben biztosított tanszabadságnak a román középiskolákban gyakorlatilag érvényesült valóságáról. A román középiskolák értesítői bőséges adatokkal bizonyítják e tanszabadságnak az összes iskolákban való korlátlan érvényesülését. A brassói főgimnázium 1895/96. iskolai évi értesítője szerint az iskolában tanult többek között Kertsch Christian Ploieștiből, Kraushaar Adolf Bukarestből, Fenéki György Brețcuból. A balázsfalvi román görög katolikus főgimnázium 1901/02. évi tanulói között voltak: Deac Aurel Poiana Arieșből, Astalus Joan Cergăul Micből, Cherestes Joan Vasas Santionából, Ciachi Alexandru Ostrovul Mareből, Fehér Joan Seplacról, Chelemen George Turdașul Românból, Csergedi Alex Blasból, Jozon Emil ugyanonnan, Mesaros Alex Turdaról, Pataky Emil Stoianaról, Bánfi Ștefan Somestelnicről, Halmágyi Ștefan Comana Inferioarából. A nevek tiszta magyar jellege bizonyítja, hogy ezek magyar származású, de már elrománosodott tanulók voltak. A helységnevek kizárólagos román használata pedig a román gimnázium vezetőségének korlátlan szerkesztési szabadságát bizonyítja. A balázsfalvi görög katolikus óvodában is zavartalanul járhattak német és zsidó származású tanulók, mint Wlwarth, Lözinger, Szinberg, Trencsiner, Heisikovits, Schmidt, Benedek, Harghes, Hajek, Schramm, Ambrus és Bartha. A felsőbb román leányiskola növendékei között pedig többek között Mezei Amália, Ricz Ottilia, Birtolon Emilia, Bretter Gizella, Halász Elena, Simon Ida, Stromayer Emma nevű nem román származású tanulók is voltak. Ez a jelenség mindenütt általános volt. A balázsfalvi gimnázium 1906/07. évi értesítője szerint az iskolának ebben az évben 440 görög katolikus vallású tanulója mellett 61 görögkeleti, két helvét hitvallású, két izraelita és hét magyar nemzetiségű tanulója volt. A román tanulók között négy olyan is volt, akik Romániából jöttek át a balázsfalvi gimnáziumba tanulni. Ugyanebben az évben a belényesi gimnázium 405 beiratkozott tanulójának megoszlása a következő volt: 203 görög katolikus, 143 görögkeleti, 16 római katolikus, 13 helvét hitvallású, 13 izraelita, összesen 346 román és 42 magyar. A brassói gimnáziumban pedig ekkor összesen 366 tanuló közül 335 görögkeleti, 18 görög katolikus, egy izraelita, kilenc romániai, egy oroszországi, egy pedig görögországi volt. Az alreáliskola 88 növendéke közül 16 romániai volt, a román nemzetiségű tanulók mellett pedig magyarok és izraeliták is tanultak. A brassói román felső kereskedelmi 95 növendéke között ugyancsak megtaláljuk a romániai illetőségűeket (tehát román állampolgárokat), összesen 12 tanulót, izraelita öt volt. Ebben az iskolai évben a magyarországi román középiskolák közül csak Brádon nem volt Romániából való tanuló, mert Naszódon szintén szerepel két romániai tanuló az iskolai értesítőben, ugyanott 12 magyar, hat német, hét izraelita volt a főgimnázium 276 növendéke között.

A felsorolt adatok félreérthetetlen tanúsága szerint a magyarországi román gimnáziumokban mindenféle fajú, nyelvű, vallású és illetőségű tanuló tanulhatott, mert a magyar közoktatási törvényekben biztosított tanszabadság élő valóság volt. Hasonlóképpen magától értetődött a magántanulók felvételének szabadsága. Az említett román értesítők szerint minden középis-

kolában voltak magántanulók. 1906/07-ben Balázsfalván 16, Belényesen 9, a brassói gimnáziumban 6, az alreáliskolában 2, a felső kereskedelmiben szintén 2, Brádon 7, Naszódon 10 magántanuló volt. Ezeket a román tannyelvű önkormányzati középiskolákban éppen úgy vizsgáztatták és államérvényes bizonyítványokkal éppen úgy ellátták, mint a magyar tannyelvű állami gimnáziumokban. A felvétel szabályait az iskolafenntartó állapította meg. Az igazgató e szabályok szerint járt el, s bárkit felvehetett, aki a román érdeket képviselő iskolafenntartó saját maga által felállított szabályainak megfelelően felvehető volt. Az állam e kérdésbe egyáltalán nem avatkozott bele.

Magyar tanulók elrománosítása

Így azután mindenki természetes dolognak tekintette azt, hogy a nagy magyar tömegek, magyar többségű helységek magyar szellemének hatása alatt már-már elmagyarosodó román szülők gyermekeiket a román gimnáziumokba írták be. Ezekben az iskolákban pedig a román gyerekek nemcsak visszanyerték román öntudatukat, hanem tüzes nagyromán szellemű, magyargyűlölettől csepegő román ifjakká változtak át. A román középiskolák nemcsak e kérdésben értek el sikereket. Saját népük magyarosodás veszélyébe került tagjainak megmentése mellett előmozdították és biztosították azon magyarok elrománosodási folyamatát, akik 1850 után az osztrák elnyomás alatt vegyes lakosságú területeken éltek: Szolnok–Doboka, Torda–Aranyos, Hunyad, Beszterce–Naszód, Arad, Szilágy és más vármegyék területén 1850-től 1900-ig a magyarországi románok 1906-os bukaresti kiállításán bemutatott táblázat szerint összesen 309 magyar falu románosodott el.¹⁵⁶ Ez az elrománosodás tehát nagyrészt a magyar uralom alatt játszódott le, s egész vidékek nemzetiségi képét megváltoztatta. Mint láttuk, a magyarság emez elrománosodási folyamatáról a Tribuna már 1885-ben elégedetten számol be, megállapítván, hogy „vannak falvak, sőt egész vidékek, amelyek nem voltak románok, ma pedig tiszta román lakosságuk van”.¹⁵⁷ Ezek között a falvak között volt az a hét Hunyad megyei román falu is, amely a 18. századtól kezdve románosodott el.¹⁵⁸ A magyar közvélemény, s maga a magyar kormány is jól tudta mindezt. Ennek ellenére sem a kormány, sem a közoktatásügyi miniszter nem gondolt arra, hogy az ilyen szülők gyermekeit a román középiskolákból kizárja és magyar tannyelvű iskolába kényszerítse. Ezért azután – mint láttuk – a balázsfalvi román gimnáziumban nyugodtan tanulhattak: Deac Aurél, Csergedi Sándor, Ciachi (Csáki) Sándor, Astalus János és társaik, akik pedig – görög katolikus vallásuk ellenére – mindnyájan magyar származásúak voltak. Románosodó érzéseiket teljesen megszilárdíthatták a magyar állam területén önkormányzati jogú, román tannyelvű gimnáziumokban, magyar államsegéllyel ellátott, irredenta érzésű tanárok nevelő hatása alatt.

A román gimnáziumok tanulói azonban nemcsak a tanárok előadásaiból szívták magukba a magyarelles irredenta szellemet. Az előadásokon kívül román faji öntudatukat az önképzőkörök és az ifjúsági könyvtárban lévő könyvek, leginkább azonban román heti- és napilapok erősítették. A balázsfalvi román gimnázium 1906/07-es értesítője szerint „az önképzőkör tagjai a gyűléseken kívül minden héten két órán át együttesen olvasták az önképzőkör által előfizetett hírlapokat és folyóiratokat”. Milyenek voltak ezek a lapok? Megtudjuk az ifjúsági könyvtárról szóló részből, melynek kimutatása szerint az ifjúsági könyvtárnak tizennégy kizárólag román politikai hírlap és folyóirat járt, melyek közül tíz a román királyságból való volt. E lapok között olvashatták például Iorga híres irredenta lapját, a Neamul Romănescet. A romániai lapok mellett a könyvtár ingyen kapta a Román Akadémia 22 kötetnyi kiadványát is. Ahol az ifjúsági könyvtár nem járatott ilyen lapokat, ott a tanári könyvtár bocsátotta azokat az ifjúság rendelkezésére.

kezésére. E lapok hatását könnyű elképzelni, ismervén azt a szélsőségesen gyűlölködő hangot, melyen a román újságírók általában a magyarokról és a magyar államról írtak.

A magyar kormány közoktatásügyi hatóságai nem szóltak bele a román gimnáziumok tanulóinak belső életébe. Milyen újságokat olvasnak, milyen diákruhát, diáksapkát stb. viselnek, az teljesen az ő dolguk volt. A román középiskolák internátusai néha valósággal visszhangzottak a magyarelles román daloktól. Ezt nem nagyon jelentették a miniszternek. Azt azonban igen, ha valaki jótéteményeivel a diákok ellátását előmozdította. Az egyik román hetilapban találjuk azt az érdekes hírt, mely szerint például 1908-ban Apponyi magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter levélben megköszöni Catarig Simion naszói román parasztnak és feleségének, hogy a naszói tanulók ellátására 1000 koronát adományozott.¹⁵⁹

A román középiskolák tanulóinak létszáma a magyar uralom alatt semmiféle nagyobb hullámzást nem mutat. Az adatok szerint az iskola tanulóerege általában ugyanazon foglalkozású rétegekből alakult ki. Legnépesebb volt a balázsfalvi főgimnázium, ahol a tanulók száma a magyar uralom utolsó másfél évtizede alatt folyton növekedett. Az 1906/07. iskolai évben 440 tanulója volt, 1913/14-ben már 559. Ebben az iskolai évben a brassói, naszói és balázsfalvi román főgimnáziumokban összesen 149 tanuló tett anyanyelvén érettségi vizsgát. Balázsfalva egymaga 64 érettségi oklevelet adott ki, nagy lévén tanulóinak létszáma. A nagyobb létszám esetében a román gimnázium párhuzamos osztályt állított fel, amihez sem előzetes, sem utólagos miniszteri engedélyre nem volt szüksége. A létszámból megállapíthatóan a román középiskolák nem voltak túlszűfoltak, pedig a közel 3 milliónyi románságnak nagyon kevés volt az öt román nyelvű gimnázium. A román szülők azért járatták leginkább magyar gimnáziumba gyermekeiket, mert ott biztosítva látták a magyar államnyelv teljes elsajátítását. Az 1918 utáni Nagy-Románia legismertebb vezetői, Maniu Gyula, Vaida Sándor, Goga Octavian, Ciorogariu Román, Cristea Miron, mind magyar felekezeti vagy állami gimnáziumokban végezték középiskolai tanulmányaikat. A román szerzők ismert kitételei az iskolák erőszakos magyarosítására, a román gyerekek román érzésének elfojtására vonatkozóan a fenti tényben érdekes cáfolatot kapnak. Ezek az iskolák bizonyára nem lehetnek olyan erőszakos magyarosítók, ha a belőlük kikerült román tanítványok között olyan román politikai hírességek is akadtak, mint az említett román közéleti férfiak.

Kétségtelen azonban, hogy a magyar közoktatásügyi politika nem járult hozzá a román középiskolák felállításához. A románok a kiegyezés után nemsokára Nagysomkúton, később pedig Karánsebesen akartak új román tannyelvű középiskolát felállítani. A kormány az erre vonatkozó kéréseket nem teljesítette, és – ami súlyosabb hiba volt – maga sem állított fel román tannyelvű állami középiskolát, noha az a nemzetiségi törvény 17. §-a értelmében kötelessége lett volna. Nyilvánvaló dolog, hogy a magyar iskolapolitika eme hibája a magyarságnak többet ártott, mint használt. Hiszen magyar szempontból is előnyös lett volna olyan román tannyelvű állami gimnázium felállítása, melyben a tantervet, tankönyveket és tanárokat az állam választja meg. A magyar kormány az új iskolák felállítását azért akadályozta, mert a már meglévő román értelmiség nyilvánvalóan irredenta szellemét is éppen elég veszélyesnek tekintette a magyar államra. Azonkívül pedig a meglévő román gimnáziumokban sem a tanulók felvétele, sem az új párhuzamos osztályok megnyitása nem volt korlátozva. Ennek következtében a románok jól felhasználhatták meglévő intézményeiket, s azokban sok ifjúnak adtak államérvényes bizonyítványt. A magyar nyelvű gimnáziumokba való felvétel ugyancsak nem ütközött akadályokba. A román ifjúság tehát akár anyanyelvén, akár az állam nyelvén hozzájuthatott az egyetemi és főiskolai pályákhoz szükséges tudáshoz, illetőleg e tudás megszerzését igazoló bizonyítványhoz. A román illetve a magyar tannyelvű gimnáziumokba járó román tanulók arányszáma természetesen időről időre változott. Az 1911/12. tanévben például a 4256 román

középiszkolás tanulónak mintegy 45%-a román, 55%-a pedig magyar tannyelvű középiszkolába járt.¹⁶⁰ Így a román értelmiségi osztály utánpótlása biztosítva volt. Az értelmiségi osztály tagjai a papi pályákra a román tannyelvű főiskolákon, más pályákra pedig magyar vagy német egyetemeken vagy főiskolákon készültek fel.

A főiskolai és egyetemi oktatás

A magyar állam területén 1867-től 1918-ig összesen hat román teológiai főiskola működött. Ezek közül három ortodox, három pedig görög katolikus jellegű volt. A három ortodox szemináriumban: Szebenben, Aradon és Karánsebesen, valamint a balázsfalvi és nagyváradai görög katolikus intézetekben román nyelven, a szamosújvári görög katolikus szemináriumban latin nyelven tanították a papjelölteket. A magyar állam – mint láttuk az egyházi fejezetben – egyáltalán nem avatkozott bele a román papképző intézetek belső életébe, így a román egyházi önkormányzat itt is a legteljesebb szabadságban érvényesült. Az állam-nyelv kérdésében például egészen az egyházi hatóságoktól függött: jónak látják-e annak a papjelöltjeik számára való előadását, vagy nem? A román egyházi hatóságok az államnyelv tanítását nem tartották szükségesnek, így a fenti papnevelő intézetekben a magyar állam nyelvét a magyar uralom egész ideje alatt nem is tanították.¹⁶¹ Ezzel szemben a román nyelv és irodalom rendes tantárgy volt.

A papnevelő főiskolák fenntartásához a magyar állam anyagilag hozzájárult. A görögkeleti szemináriumok az államsegélyből, a görög katolikusok pedig a Vallásalapból kaptak anyagi segítséget. A görög katolikusoknál a segítség gyakran a teológiai hallgatóknak adott ösztöndíjakkal állott. Így a Vallásalapból évente harminckét – a nagyváradai püspökséghez tartozó – román görög katolikus papnövendék teljes tanulási költségeit fedezték.¹⁶² Mivel a nagyváradai püspökségnek közvetlenül csak az első világháború előtt sikerült saját papnevelő intézetet szerveznie, a Vallásalap ösztöndíjával tanuló papnövendékei a magyar katolikus szemináriumokban tanultak. Ezek a növendékek 1912-ben a nagyváradai és ungvári katolikus intézetekben nagy botrány középpontjába kerültek. Nemzeti ünnep alkalmával nem voltak hajlandók a Himnusz elénekelni és tiszteletteljesen viselkedni. Midőn a magatartásuk miatt az intézetben egyre nagyobb feszültség keletkezett, a vezetőség a renitenseket kicsapta. – A román sajtó hetekig és hónapokig cikkezett az esetről, elhallgatva annak egyik legfontosabb tényét: tudniillik hogy ezek a román papnövendékek magyar állami ösztöndíjjal, magyar katolikus jellegű intézetekben mint vendégek tanultak, akiknek már csak az illendőség kedvéért is alkalmazkodniuk kellett volna a vendéglátó intézet hagyományaihoz.

A román teológiák általában a román szellem központjai voltak. Legnagyobb szerepet játszott közöttük a nagyszombati ortodox teológia és a balázsfalvi görög katolikus papnevelő szeminárium. Mindkettő a legtüzesebb nagyromán szellemet képviselte. A magyar kormány semmiféle ellenőrzést nem gyakorolva ez az intézetek működése felett, a papjelöltek irredenta szellemű nevelésére minden lehetőség megvolt. A balázsfalvi görög katolikus teológusok régi hagyományaiknak megfelelően időnként irodalmi esteken fejezték ki nagyromán érzéseiket. Az 1902 elején rendezett estély egyik műsorszámát természetesen az *Ébredj, román, álmaidból* című magyarellenes induló volt, mely – mint a román lapból olvashatjuk – „nemcsak Erdély, hanem az összes elnyomott és meggyötört románok visszhangja”.¹⁶³ De az ortodox teológusok sem maradtak el a görög katolikus kartársaik mögött. Időnként a szebeni, karánsebesi és aradi szemináriumban is sor került ilyen természetű megnyilatkozásokra. 1911 végén például Metes István papnövendék a karánsebesi ortodox szeminárium összes papnövendékei előtt kétórás előadásában ismertette Iorga Miklós román történetíró munkásságát. Iorga a magyarellenes román irredentizmus legismertebb képviselője volt, akinek lapját, a *Neamul Românesce*t még a magyar kormány is kénytelen volt az állam

területéről kitiltani. Metes természetesen nagy lelkesedéssel beszélt Iorgáról, s rámutatott azokra a tettekre, amelyekkel ő az összes románok érdekeit szolgálta, amiért is a magyarországi román fiataliságnak különleges szeretettel kell lennie iránta.

A teológiákon kívül más román főiskola a magyar állam területén nem volt. A románok már 1848-ban mozgalmat indítottak egy állami román egyetem felállítására érdekében, ám minden eredmény nélkül. Az osztrákok 1849-ben megígérték egy román egyetemnek Balázsfalván való felállítását, ígéretüket azonban nem tartották be. Midőn 1850-ben híre futott annak, hogy az osztrák kormány a megígért román egyetem helyett Szebenben egy német egyetem felállítását tervezi, ez ellen a románok tiltakoztak. Amint kifejtették, felfogásuk szerint a német egyetem felállítására veszélyes kísérlet a román nemzetiség közművelődési fejlődésének megakadályozására és a románok elnemzetlenítésére.¹⁶⁴ A német egyetem felállítására elmaradt, de az osztrák kormány a román egyetemre vonatkozó kérést sem teljesítette.

A kiegyezés után, a nemzetiségi törvény 19. §-a az országban divatozó nyelvek és azok irodalma számára tanszékek felállítására felől intézkedett. A budapesti egyetemen már 1862/63-tól működött egy román nyelvi és irodalmi tanszék, a későbbi nemzetiségi törvény szerint az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemen is felállították a román nyelv és irodalom tanszékét. Ennek első tanára Silași Gergely volt, aki magyar neve ellenére a legtüzesebb román nacionalisták közé tartozott. Budapesti kartársa és a millenniumig a tanszék tulajdonosa, Román Sándor országgyűlési képviselő, a bukaresti Román Akadémia tagja volt.

A magyarországi románoknak tehát külön román nyelvű egyetemük nem volt. Így a román hallgatók részint a kolozsvári vagy budapesti magyar, részint a bécsi és más német egyetemekre iratkoztak be. Ezek az egyetemeken a román hallgatók nemzeti érzésének ápolására érdekes lehetőségek voltak.

A román egyetemi hallgatók helyzetének alakulását a magyar egyetemeken a felvételi korlátozás teljes hiánya, a tanulási költségek fedezésére szolgáló anyagi lehetőségek, a nemzeti öntudat és érzés megnyilvánulásának szabadsága határozták meg. E három feltétel mellett a román nemzetiségű egyetemi ifjúság a magyar és német egyetemeken is szép fejlődést mutatott.

A budapesti és kolozsvári magyar egyetemeken a felvételt nem korlátozták. Felvételi akadályok, nemzetiségi numerus clausushoz hasonló megkülönböztetések nyomait a román panaszok között nem lehet találni. Akár orvosi, akár ügyvédi, vagy akár milyen más értelmiségi pályára minden megszorítás nélkül be lehetett iratkozni. Láttuk, hogy a románok a tanári pályára 1885-ig saját egyházi főhatóságuk e célra alkotott bizottsága előtti vizsgával nyertek képesítést. A román tanárjelölteknek tehát csak 1885 után kellett a magyar egyetemen végezniük, s a törvény hatálybalépésétől számított tíz éven keresztül még a tanárképesítő vizsgáikon is vizsgázhattak anyanyelvükön, miniszteri engedéllyel.¹⁶⁵ Ami más szóval azt jelenti, hogy a tanári pályára készülő román egyetemi hallgatóknak csak a magyar uralom 25. esztendejétől kezdve, 1893 után kellett idegen nyelven vizsgázniuk, amikor azután magyar nyelvtudásuk felől is kikérdezték őket. Más pályákon természetesen előbb szükségessé vált a magyar nyelven való vizsgázás. De a románok eleinte ezt is könnyen el tudták kerülni. Az orvosi tanulmányokat például a legtöbb román orvostanhallgató Bécsben, Párizsban, nemegyszer Bukarestben végezte, s a külföldön szerzett oklevéllel nyugodtan praktizált Magyarországon. Ennek 1898-ig nem is volt hivatalos akadálya, mert a külföldi oklevelek érvényét minden további lépés nélkül elismerték. 1898-ban Perczel belügyminiszter egy rendeletével bevezette a külföldi okleveleket nosztrifikáló magyar nyelvű vizsga letételének kötelezettségét.¹⁶⁶

A román hallgatók a magyar egyetemek tanárainak tárgyilagosságára ritkán panaszkodtak. Erre nem is volt sok okuk. Ha tanultak, mind Budapesten, mind Kolozsváron könnyen boldogultak, mindenféle nemzetiségi megkülönböztetés nélkül.

Másik érdekes kérdés: milyen anyagi erők állottak a román ifjak rendelkezésére egyetemi tanulmányaik elvégzése alatt? Nem akadályozták-e meg a románokat egyetemi tanulmányaik elvégzésében anyagi gondok, a sokat panaszott román szegénység?

A román hallgatók ösztöndíjai

A román egyetemi ifjúság anyagi tekintetben sokféle kedvező lehetőséggel rendelkezett. Eltekintve a román társadalmi rétegek lassú, de fokozatos anyagi megerősödésétől, ha a román hallgató hazuról szegény volt, különféle ösztöndíjlehetőségek mosolyogtak reá. Az ortodox vallásúak mindenképp előtt a Gozsdu-Alapítvány hatalmas anyagi ereje, a határőr-utódoknak a naszói és karánsebesi határőrbirtokok alapítványi jövedelme, a bankok, az Astra, az egyházak, a romániai egyesületek és néha az állam anyagi támogatása állott rendelkezésére. E lehetőségek között legbiztosabb volt az ortodox vallásúak részére a Gozsdu Alapítvány ösztöndíja. Gozsdu Manó, nagyváradi születésű román ügyvéd 1861-ben Krassó–Szörény vármegye főispánja, 1869-től magyar kúriai bírósági volt. 1869. november 4-én nagy vagyonából a görögkeleti vallású román ifjak ösztöndíjazására egy nevét viselő alapítványt hozott létre. Az ingatlan vagyon egy budapesti házból (az akkori Király utcában), egy rákosi villából, földekből és értékes részvényekből állott. Az alapítvány értéke napról-napra nőtt. Egyrészt a szóban forgó részvények emelkedtek, másrészt a Rákoson lévő villa és a hozzátartozó kert az Államvasutak számára szükséges lévén, azokat a valóságos 54 174 forintnyi ár helyett 125 000 forint értékben sajátították ki.¹⁶⁷ A gyors értékemelkedés következtében az alapítvány vagyona a századforduló idején már kétfélmillió forint körül járt. 1907. január 1-én 7 340 317 korona 73 fillér volt, és három budapesti, egy nagyváradi házba, továbbá értékes részvényekbe volt befektetve.

A végrendelező Gozsdu akarata értelmében a jövedelem, illetve a kamat 1/3 részét kellett görögkeleti román tanuló ifjak között ösztöndíjként kiosztani. Az alapítvány képviselője az örökösök rendelkezése szerint a román görögkeleti egyházfőkből és román világi előkelőségekből állott. A vagyont 1882. október 18-tól a nagyszombati érseki szentszék pénztára kezelte, mely egyúttal az alapítvány pénztára is volt. Ezzel szemben az alapítvány irodáját Budapesten állították fel. Ide kellett az ösztöndíjra pályázó tanulóknak az ösztöndíj elnyerésére vonatkozó kérvényeiket minden év augusztus hó 5-ig beküldeni. Ösztöndíjat kaphatott elemi, középiskolai, leginkább azonban olyan román főiskolai hallgató, aki görögkeleti egyháztagsága mellett szegénységét hivatalosan igazolta. Az ösztöndíj 60 forinttól 500 forintig terjedő összeg lehetett, aszerint, hogy milyen iskolába járt az ösztöndíjas. A már kiutalt ösztöndíjat évente négy részletben a budapesti iroda számvevője folyósította. Az alapítvány szabályrendelete nem kívánt túlságosan sokat az ösztöndíjasoktól: tanulmányai elvégzése és a görögkeleti román egyházhoz való hűség volt a legfontosabb, ezenkívül pedig a román nyelv és irodalom hallgatása ott, ahol azt előadták. Még bukás esetében is csak felfüggesztették az összeg további kiutalását. Ha a javító vizsga sikerült, akkor az ösztöndíj megmaradt. Csak másodszori bukás után vonták meg.

Az ösztöndíjak kiosztásában kialakult gyakorlat az volt, hogy a legtöbb ösztöndíjat a főiskolai hallgatóknak adták. Az alapítvány keletkezésétől az első világháborúig összesen mintegy háromezer román ifjú kapott Gozsdu-ösztöndíjat, ezeknek legnagyobb része főiskolai hallgató volt. Az 1906/07. iskolai évben 30 szigorló, 58 joghallgató, 20 orvosnövendék, 14 bölcsész, 14 technikus, 4 erdészeti és 2 állatorvos hallgató, 12 hadapród, 2 jegyzői tanfolyam hallgató, 1 kereskedelmi akadémiai és 1 keleti akadémiai hallgató, végül 17 középiskolai

hallgató szerepelt az ösztöndíjasok között. Eszerint tehát az 1906/07. iskolai évben 161 főiskolai és 17 középiskolai tanuló kapott összesen 71 786 korona 5 fillér értékű ösztöndíjat.¹⁶⁸

A Gozsdu-alapítvány mellett az első világháború előtti másfél évtized alatt a naszói határőrvidék úgynevezett „központi ösztöndíjalapja” évenként átlag 20-22 román főiskolai hallgatónak, a karánsebesi vagyonszövetség ugyanannyi erdészeti és más főiskolai hallgatónak adott ösztöndíjat. Az Astra nevű román közművelődési egyesület 1908-tól Kolozsváron 16 román egyetemi hallgatónak ingyen internátust tartott fenn, ezenkívül pedig más ösztöndíjakat is adott. A fenti ösztöndíj-lehetőségeket szaporították a román bankok közművelődési célokra adott évi segélyei, amelyek szintén tekintélyesek voltak. 1911-ben e bankok tiszta jövedelmük 4,75%-át, azaz 190 504 koronát fordítottak közművelődési célokra,¹⁶⁹ amelyek között az egyetemi hallgatók segélyezése is szerepelt. A két román egyháznak szintén volt segélyalapja, melyből egyetemi hallgatókat segélyezett. Mindezekon kívül pedig a román egyetemi hallgatóknak rendelkezésére állottak a romániai segélyek, amelyeket a román alakulatok részint nyíltan hirdettek és nyújtottak, részint pedig titokban adtak ma még ismeretlen módon és mennyiségben. Hosszú időn keresztül, még hírlapilag is minden következmény nélkül lehetett hirdetni a magyarországi román egyetemi hallgatóknak szánt bukaresti román ösztöndíjakat. A magyarországi román egyetemi hallgatók segélyezése céljából Bukarestben külön egyesület alakult, mely sajátos hivatását már nevében is hordozta, mert „A Kárpátokon túli országok román egyetemi hallgatóinak segélyezésére alakult Erdély-Társaság”-nak hívták.¹⁷⁰ Ez az alakulat évenként sok román egyetemi hallgató tanulmányainak teljes költségét fedezte. Ösztöndíjai ellenében kikötötte azt is, hogy az ösztöndíjasnak melyik egyetemen kell tanulmányait végeznie. A rendelkezésre álló ösztöndíjakat és a pályázati feltételeket magyarországi román napilapokban közölték. 1885 júniusában például megüresedett egy orvostanhallgatói ösztöndíj. Erre a Társaság hirdetést tett közzé a legismertebb magyarországi román napilapban, s felhívta a román ifjakat: pályázzanak. A pályázatot írásban a Társaság bukaresti központjába kellett címezni. Csak magyarországi román ifjak pályázhattak. Aki az ösztöndíjat elnyerte, az egy évre 1600 lejt kapott, mely összegből a bécsi egyetemen kellett orvostudományi tanulmányokat folytatnia.¹⁷¹

Slavici önéletírásából tudjuk, hogy a fenti Társaság mellett még a romániai Junimea nevű egyesület is adott segélyeket a magyarországi román egyetemi hallgatóknak. Slavici maga is huzamosabb ideig a Junimea havi segélyéből tartotta fenn magát. Először Eminescu segítségével kapott havi 12 aranyat, a későbbi segélyt pedig Negruzzi Jakob közvetítette. Slavici a Junimea segélyéből fedezte a bécsi egyetemen folytatott tanulmányainak költségeit.¹⁷²

Összefoglalva a magyarországi román főiskolai ifjúság ösztöndíj- és tanulmányi segélylehetőségeit, megállapíthatjuk, hogy az első világháború előtti években már 200-250 román egyetemi hallgató kapott évente minden tanulmányi (tandíj és ellátás) költség fedezésére elégséges ösztöndíjat. Hozzávetőlegesen ugyanennyi kaphatott kisebb-nagyobb segélyeket a bukaresti román egyesületektől, vagy magától a román kormánytól. Ezt egyelőre csak valószínűségi következtetés alapján lehet sejteni, mivel pontos adatok e téren a dolog természeténél fogva nem állnak rendelkezésre.

A magyar állam a román főiskolai hallgatók közül a papjelölteknek juttatott évi ösztöndíjakat. Így a római katolikus Vallásalap fedezte a nagyváradi román görög katolikus püspökség 32 papjelöltjének, valamint a lugosi püspökség 15 papjelöltjének tanulási költségeit.¹⁷³ Az ortodox teológiai tanulmányok elvégzése után évenként négy teológus magyar állami ösztöndíjjal mehetett kül- vagy belföldi egyetemre.¹⁷⁴

A magyarországi szegény sorsú román egyetemi hallgatók tehát végeredményben sokféle anyagi lehetőséget kihasználhattak tanulmányi költségeik fedezésére. Legnagyobb lehetőségük az évről-évre gazdagodó román társadalom anyagi segítsége volt. Ilyen körülmények között anyagi nehézségeiket aránylag könnyen legyőzhették, s minden erejüket tanulmányaik elvégzésére fordíthatták.

Milyen volt a magyar egyetemeken tanuló román hallgatók nemzeti érzése? Mennyiben volt rossz hatással a magyar egyetem a román hallgatók román érzéseinek alakulására? Mivel a román hallgatók főleg Kolozsváron és Budapesten végezték tanulmányaikat, ezért elsősorban a két egyetem lehetőségeinek megvilágítása szükséges. A bécsi egyetem kívül esvén a magyar államon, az ottani románok nemzeti lehetőségei nem tartoznak vizsgálódásunk körébe.

A román hallgatók helyzete a kolozsvári magyar egyetemen

A kolozsvári magyar egyetemen a dolog természeténél fogva kényesebb volt a román hallgatók helyzete, mint Budapesten. Kolozs vármegye lakóinak többsége révén román színezetű vármegyének számított. Viszont Kolozsvár városa maga 90-95%-ban magyar város volt, annál is inkább, mivel évszázadok óta itt működtek az erdélyi magyarság leghíresebb közművelődési és más jellegű intézményei. Ezért, de fekvésénél fogva is, az erdélyi magyarság fővárosának tekintették. Magyar jellegét az 1872-ben alapított magyar nyelvű egyetem még erősebben kidomborította. Ezzel szemben nyilvánvaló volt, hogy egy viszonylagos román többségű vidék gócpontja, s ezért sajátságos helyzete mintegy az egész erdélyi helyzetet jelképezte. Kolozsvár magyar lakossága a viszonylagosan román többségű megyében ugyanolyan helyzetben érezhette magát, mint az egész erdélyi magyarság, melyet a viszonylagos román többség hasonlóképpen körülölelt. Ezért a kolozsvári magyarság a legélénkebben reagált minden román nemzeti megmozdulásra, annál is inkább, mivel a kolozsváriak ismerték az Erdély elszakítására irányuló nagyromán terveket.

Ilyen körülmények között a kolozsvári egyetem román nyelv- és irodalomtanárának éppen olyan kényes volt a helyzete, mint a román hallgatóságnak. A román nyelv és irodalom tanszékét Silași Gergely töltötte be, aki minden román társadalmi megmozdulásban részt vett. 1873-ban, az egyetem megnyitása után nem sokkal már a kolozsvári román iparossegédek pártoló egyesületének elnöke lett.¹⁷⁵ Csakhamar összefogta az egyetemen tanuló román hallgatókat is, akik az ő irányítása és vezetése alatt román nemzetiségi alapon megszervezték a Julia irodalmi egyesületet. Az egyesület működése időnként a román sajtó hasábjain is dicsérő méltatásokat kapott, ami gyanakvóvá tette iránta a magyar közvéleményt. Mivel pedig az egyesület szellemi irányítója és vezetője maga Silași professzor volt, az egyesület működése által felébresztett gyanakvás hatványozott mértékben irányult az ő tevékenysége felé. Így többek között rossz néven vették tőle, hogy 1876-ban a Julia megnyitó ülésén a román hallgatóknak erős román nemzeti érzéssel telített beszédet mondott. Ezenkívül hibáztatták román nyelvű előadásaiért is, ami pedig egészen természetes dolog volt. Silași a miniszter, illetve a rektor figyelmeztetése után belátta, hogy a működésével szemben megnyilvánuló gyanakvás a Julia egyesületben vállalt vezető szerepével kapcsolatos, s ezért lemondott a Julia elnökségéről. Hivatalos lemondása azonban nem jelentette a diákegyesület iránti érdektelenségét, mert a Julia-t a háttérből továbbra is ő irányította. Ez természetesen kiszivárgott, s növelte a magyar közvéleménynek vele szemben már azelőtt is meglévő bizalmatlanságát. Mivel azonban mind a Julia egyesület, mind Silași ettől fogva körültekintőbbek voltak, az izgatottság lassanként elült, s 1884-ig a román hallgatók békében fejleszthették román nemzeti érzéseiket.

Az 1884. esztendő nagy jelentőségű fordulatot hozott a magyarországi román közvéleményben. Ekkor kezdte meg ugyanis működését a szebeni Tribuna nevű román napilap, melynek célja a magyarsággal békülni akaró románok elhallgattatása és a magyar állam románjainak a Romániával remélt egyesülésre való lelki előkészítése volt. E lap megindítását a román ifjúság irredenta vezérei elvben az 1871-es putnai nagy összejövetelen határozták el. A putnai gyűlés előtt nem sokkal történt az olaszok és németek egyetlen egységes birodalomban való egyesülése. „Közel volt a gondolat – állapítja meg a putnai találkozással kapcsolatban annak egyik előkészítője, Slavici –, hogy előbb vagy később meglesz az összes románok egyetlen államban való egyesülése is. Mi azon a véleményen voltunk, hogy ez az egyesülés a dolgok természetes folyamata révén történik majd meg [...]. De a fő dolog az volt, hogy készüljünk fel rá, amint felkészültek az olaszok és a németek.” A felkészülés céljait szolgálta többek között az 1884-ben alapított Tribuna napilap is, mint amelyik a román politikai egyesüléshez szükséges közművelődési egység érdekében küzdött.¹⁷⁶

A Tribuna a putnai „vívódások egyik következménye”-képpen jelent meg 1884. április 14/26-án Nagyszebenben. Első számától kezdve olyan harcias és magyarellenes hangot ütött meg, hogy arra a magyar és a román közvélemény egyaránt felfigyelt. Kolozsváron természetesen az erdélyi magyar közvélemény alakulására döntő fontosságú egyetemi magyar ifjúság háborodott fel legjobban a Tribuna hangján és követelésein. A lap első számától kezdve követelte Erdély autonómiáját, szidta a magyarokat, mert 1867 óta „barbárrá tették” az ország egy részét [Erdélyt],¹⁷⁷ vakmerően igazat adott ama szász megállapításnak, mely szerint a román ifjúság „államellenes szellemben nevelkedik”¹⁷⁸, s minden sorával igyekezett növelni a románok magyarellenes érzelmeit. Ez nem volt nehéz dolog. A románok napról-napra növekvő érdeklődéssel olvasták a Tribuna híreit, s nemsokára a kolozsvári románság közül is kezdett valaki helyszíni tudósításokat közölni a szebeni lap hasábjain. Ugyanekkor a Tribuna által hirdetett könyvek között megjelent a Silași könyve is, melyben a kolozsvári magyar egyetem román professzora a magyar tudósok felfogását igyekezett cáfolni.¹⁷⁹ Mindezek ismét felhívták a magyar egyetemi ifjúság figyelmét Silași tevékenységére és a Julia egyesületre. Csak egy szikra kellett, melytől a tűz lánggra lobbanjon, és ez a szikra a kolozsvári románok május 14-i ünnepi készülődéseiből röppent fel. A kolozsvári román egyetemi hallgatók és a helybeli román értelmiség vezetői 1884. május 14-én este összegyűltek a Biasini szállóban, hogy ott az 1848. május 15-i eseményről megemlékezzenek. Annak idején a románok e napon gyűltek össze Balázsfalván, ahol Erdély önkormányzata mellett foglaltak állást. Az 1848. május 15-i balázsfalvi román népgyűlés határozatai következtében fogtak fegyvert a románok az akkori magyar politikai rendszer ellen, és a Habsburgok mellett. Most 1884. május 14-én este a kolozsvári román egyetemi hallgatók a balázsfalvi népgyűlés napját akarták megünnepelni. Ezt a napot azelőtt is megünnepelték, s a magyarság akkor nem háborodott fel különösképpen miatta. 1884. május elején azonban friss szenzáció volt a nagyszebeni Tribuna kihívóan magyarellenes hangja. Midőn a lapban kolozsvári román beszámolók is kezdtek megjelenni, a magyar egyetemi ifjúság ezt kihívásnak tekintve, tüntetni kezdett. 1884. május 14-én este tekintélyes magyar diáktömeg vonult a román ifjúság régi vezére, Silași professzor lakása elé, s ott heves tüntetést rendezett. Az ifjúság tüntetett a Julia egyesület ellen, a Biasini szállóban ünneplő románok ellen, majd ismét Silași lakása elé akart vonulni, de ebben a rendőrség megakadályozta. A tüntetések napokig tartottak, s egyik alkalommal a magyar ifjúság Kolozsvár piacán ünnepélyesen elégette a Tribuna egy példányát. A végén a tüntetések szervezői ellen mind a rendőrség, mind az egyetemi tanács fellépett, s az együttes fellépés következtében a rend helyreállott.¹⁸⁰

A Julia egyesület és Silași professzor azonban a tüntetések hatása alatt még erősebb gyanakvás középpontjába került. Ennek az lett a következménye, hogy az egyesületet 1884-ben feloszlatták, Silași professzort pedig 14 évi működés után nyugdíjazták.

A kolozsvári magyar ifjúság általában a kolozsvári magyar közvélemény a Julia román diákegyesületet magyarellenesnek tekintette, ezért követelte annak feloszlását. Követelése a román hallgatók magyarellenes viselkedéséből magyarázható, hiszen az enyhén szólva fölötté tapintatlan volt. A magyar közvélemény a román hallgatókat magyar- és államellenes tevékenységgel vádolta, s hogy ez a vád indokolt volt, azt többek között a román diákságnak a memorandum-per idején kifejtett tevékenysége bizonyította.

1894-ben ugyanis a magyar államügyészség perbe fogta azokat a román vezetőket, akik két évvel azelőtt az alkotmány megtagadásával magyar állampolgár létükre Ausztria császárához adták be magyarellenes vádiratukat, s később e memorandumot hírlapilag is közzétették. Ekkor a kolozsvári magyar egyetem román hallgatói nagy jelentőségű politikai tevékenységbe kezdtek. Noha az egyetemi rendtartás szerint a hallgatóknak tilos volt politikai küzdelmeket szervezni, a román főiskolai ifjúság kiáltványt bocsátott ki, amelyben felhívta a népet: legyen szolidáris a vádlottakkal, mert azok ügye az ő ügye. A kiáltvány szerzői ugyanakkor utasították a szomszédos román falvak népét, hogy a per tárgyalása napján a vádlottak iránti együttérzés kifejezése céljából tömegesen vonuljon be Kolozsvárra. A kiáltvány szerzőinek további utasítása értelmében a távolabb fekvő községek népének a községek költségén delegátusokat kellett küldeniük. Ezenkívül minden román faluból csatlakozó és bátorító nyilatkozatokat kellett a vádlottakhoz küldeni, és a nyilatkozatok másolatát ugyanakkor a Tribuna szerkesztőségéhez eljuttatni. A két román egyház papjait pedig felkérték: ismertessék a memorandum-per jelentőségét a román nép előtt Tamás vasárnapján a templomban, s kérjék Istent az igazság ügyének segítésére.

A fenti kiáltványokkal felfegyverkezve a kolozsvári magyar egyetem 42 román hallgatója elindult a Kolozsvár környéki román falvak népének megagitálására. Mindenütt lendületes, tüzes beszédek tartottak, s a per napjára ők vezették be a román parasztság tömegeit Kolozsvárra. Működésük sikeréről a román sajtó lelkes közleményekben számolt be. Ez azonban a kolozsvári magyar egyetem vezetőségét is fegyelmi eljárás megindítására kényszerítette, s az egyetemi tanács a rendtartás 80-94. §-i alapján a román egyetemi hallgatókat a vizsgáktól eltiltotta. Ekkor az érdekelt hallgatók a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fellebbeztek. A fellebbezés Bánffy miniszterelnök közbelépésére sikerrel járt. Az egyetemi hallgatókat reverzálissal jogaikba visszahelyezték és a fegyelmi eljárást megszüntették.¹⁸¹

A Julia egyesület feloszlása nem szüntette meg az egyetem román hallgatóinak román nemzeti szellemben való további önképzését. A feloszlásnak nem is ez volt a fő célja, hanem a magyar- és államellenes céllal működő szervezet megszüntetése. Ám a feloszlátott szervezet helyett nemsokára új alakulat keletkezett. Amint a háború után egyik román alminiszter visszaemlékezéseiben megállapítja, a kolozsvári román diákok „módját lelték, hogy a kolozsvári »Román Kaszinó« leple alatt titokban újra megalakíthassák egyesületüket”.¹⁸² Az új egyesület magyar szempontból természetesen veszedelmesebb volt, mert titokban működén, nem lehetett ellenőrizni.

A kolozsvári magyar egyetem román hallgatói az első világháborút megelőző évtizedekben nagyobb összeütközések nélkül élték a maguk román nemzeti életét. A Román Kaszinóban rendszeresen összegyűltek, megvitatták román érdekeiket és erősítették nemzeti öntudatukat. Az utcán, szórakozóhelyeken, s az egyetemen belül is egymás között román nyelven beszéltek. Megtörtént azonban, hogy egyik-másik magyar egyetemi hallgatónak nemigen tetszett a román

beszéd, különösen ha nagyon hangos és feltűnő volt. Ilyenkor kisebb-nagyobb összeütközések keletkeztek. 1911-ben például az egyik tanteremben néhány román egyetemi hallgató románul beszélt és román újságot olvasott. Az újságokban, a román sajtó akkori tónusának megfelelően – láttuk, milyen hangon írtak általában a román lapok –, túl erős kifejezések voltak a magyar állammal szemben. A román hallgatók hangos román beszédét és a román újság olvasását az egyik – román forrásunk szerint „zsidó-magyar” – egyetemi hallgató rossz néven vette és tiltakozott ellene. Szó szót követett, vitatkozás, majd általános verekedés keletkezett. A román hallgatókat megverték, és követelték az egyetemi vezetőségtől, hogy az egyetemen belül tiltsa el a román nyelv használatát. Ám a magyar hallgatók kívánságát az egyetem vezetősége nem teljesítette. A rektor magához hívatta a verekedő magyar hallgatókat, szigorúan megdorgálta őket, a románokat pedig megdicsérte, mondván: „Önök megmutatták, hogy ismerik jogaikat igazuk van, midőn azokat védelmezik. Mindenféle támadást meg fogok tiltani ez ellen.”¹⁸³

A román hallgatók helyzete a budapesti egyetemen

Míg a kolozsvári egyetemen az általános erdélyi helyzet következtében a fent ismertetett feszült viszony alakult ki a román és a magyar ifjúság között, addig a budapesti egyetemen nyugodtabb volt a légkör. Budapest nagyváros lévén, az itteni román ifjúság nemzeti mozgolódása csak mérsékelt érdeklődést keltett. Viszont Magyarország fővárosában a román hallgatók is kevésbé feltűnően viselkedtek. A budapesti egyetemen a román nyelv és irodalom első tanára – mint említettük – Román Sándor képviselő és lapszerkesztő volt. Román a sajtóban és a magyar képviselőházban egyaránt heves harcot folytatott a magyarság ellen, a román nemzet érdekében. Többször követelte Erdély önkormányzatát, s a kiegyezés utáni években szenvedélyesen küzdött a monarchia federalizálásáért, azaz a meglévő alkotmány megváltoztatásáért. Az állam alkotmánya elleni izgatás miatt 1870-ben egy évi államfogházra ítélték. Büntetését Vácott le is töltötte. Miközben a váci államfogházban ült, megbetegedett. Ekkor egészsége helyreállítása céljából Horváth Boldizsár magyar igazságügyminiszter hatheti szabadságot adott neki.¹⁸⁴ Kiszabadulása után folytatta az egyetemen tanári működését. A sajtóperben való elítélését és a váci államfogházat sem az egyetem vezetősége, sem a közoktatásügyi minisztérium nem tartotta összeegyeztethetetlennek az egyetemi tanársággal. Ennek bizonyosságul Románt 1872-ben véglegesítették mint a budapesti egyetem rendes tanárát. Ettől kezdve élete végéig háborítatlanul teljesítette a román nyelv és irodalom tanszékén hivatását.¹⁸⁵

A budapesti román egyetemi hallgatók nemzeti érzéseiket a „Petru Maior” nevű olvasóegyletükben fejlesztették. Az egyesület még az 1867-es kiegyezés előtt, az osztrák önkényuralom alatt keletkezett. Alapszabályait azonban a Helytartótanács akkor nem hagyta jóvá. A kiegyezés után erre vonatkozó kérésüket a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez terjesztették fel. Első felterjesztésük sikertelen volt, mivel az alapszabály 5. §-a szerint az egyesületnek nem egyetemi hallgató rendes tagjai is lehetnek. A magyar minisztérium csak abban az esetben volt hajlandó az alapszabályok jóváhagyására, ha ezt a paragrafust módosítják. Az egyesület vezetői a végén ezt valóban megtették, s az így módosított alapszabályokat a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1873. január 29-én jóváhagyta. A jóváhagyás után az egyesület élete zavartalanul folyt egészen a memorandum-per korszakáig. A tagok lapot adtak ki, felolvasásokat tartottak, és összefüggéseiken a román kérdés minden vonatkozását megvitatták. Az 1891/92. iskolai évben az egyesület kiadta Pop Ghiță Horia című művét, melyben a szerző az 1784-es román parasztlázadás hőstét magasztalta. A román hallgatók lassan-lassan belesodródtek a román politikai mozgalmakba. Nemcsak az egyesület helyiségében, hanem egyes vendéglők elzárt különszobáiban is politikai célú felolvasásokat és vitákat

rendeztek. A memorandum-per utáni feszült légkörben az egyesület eme tevékenysége nagyobb feltűnést keltett. Emiatt a magyar belügyminisztérium 1895. december 29-i 17-24. számú leiratában az egyesület működését felfüggesztette, és vizsgálatot rendelt el annak megállapítására, hogy az egyesület mennyiben lépte túl az alapszabályokban meghatározott célját és hatáskörét.

A vizsgálat a fenti tényeket kiderítette. Ezért a belügyminisztérium egy ideig habozott az egyesület további működésének engedélyezése kérdésében. Végül is a magyar nemzetiségi politikában akkor felülkerekedett békülékenyebb hangulatnak megfelelően, 1896. július 9-én a felfüggesztést hatályon kívül helyezte, s az egyesület új alapszabály ismét megkezdhetette működését.¹⁸⁶

További működése 1918-ig a román nemzeti mozgalmak minden jellemző vonását magán viselte. A magyarsággal szemben zárkózott, irredentizmusában gyakran egészen nyílt, s ilyenkor a magyar állammal szemben leplezetlenül ellenséges magatartást tanúsított. Világosan látszott ez az 1912. április végén tartott ötvenéves jubileumi ünnepség alkalmával. Ekkor a bécsi, csernovici és más városokból való románok jelenlétében lelkes szavakkal méltatták az egyesület munkájának jelentőségét. Az egyesület tagjainak igazi szándékait egészen nyíltan kifejezte egyik tagja az 1912 szeptemberében Craiován megtartott második román diákkongresszuson. Az újságolvasók a sajtó beszámolóiból értesülhettek arról, hogy e kongresszuson a szomszédos országokban élő összes román diákok kiküldöttei részt vettek. A magyarországi egyetemi hallgatókat Stoica Vazul budapesti egyetemi hallgató képviselte. Az újságokban közölt beszámoló szerint Stoica hosszú beszédet mondott, melyben méltatta a magyarországi román egyetemi hallgatók munkásságát. Összehasonlította a „Petru Maior”-t a bécsi román diákegyesülettel, a „România Jună”-val, s a végén ama reményének adott kifejezést, hogy „sokkal hamarabb, mintsem gondolnánk, meg fog valósulni a román elem álma: az összes románok egyesülése”.¹⁸⁷ Stoica Vazul ekkor a budapesti román egyetemi hallgatók „Petru Maior” körének elnöke volt.¹⁸⁸ A körnek ebben az időben egy három szobából álló könyvtára volt. Az egyesület célja – a félévről készült jelentés szerint – „a nemzeti szeretet ébrentartása és azzal kapcsolatban az összes románokkal való lelki egység létesítése”.¹⁸⁹ A „Petru Maior” tehát mindvégig hűségesen képviselte a budapesti egyetem román hallgatói között az irredenta román szellemet. Ebben budapesti románok is segítettek. Az egyetem román tanszékén ekkor tanító Siegescu professzort ugyan a román közvélemény renegátnak minősítette, de az egyetem magántanára, dr. Popovici József a diákok teljes bizalmát bírta. Ennek következtében ő volt a kör egyik szellemi irányítója.

A millennium előtt a budapesti egyetemen a román nyelv és irodalom tanárán kívül még volt egy román nemzetiségű tanár. Itt működött ugyanis egy ideig Babeş Viktor, az ismert román bakteriológus mint az egyetem rendkívüli tanára. Tanszéke és laboratóriuma volt. 1887-ben meghívták tanárnak a bukaresti egyetemre. Távozását egyes román körök fájlták, mások ellenben egyenesen szükségesnek tekintették. Slavici, a Tribuna főszerkesztője kijelentette, hogy számára ez egyenesen elvi kérdés, Babeş nem maradhat Budapesten, hiszen Bukarestbe kell mennie, ellenkező esetben nem tekintik őt románnak. „Noha Budapesten tanszéke és bakteriológiai laboratóriuma van”, mivel a román élet központja Bukarest, ide kell átköltöznie.¹⁹⁰ Csak természetes, hogy amíg Babeş Budapesten tartózkodott, a román egyetemi hallgatók egyik szellemi eszményképe volt. A budapesti egyetemen tehát a román nemzetiségű diákok az egész magyar uralom alatt külön nemzeti alapon szervezett egyesület keretein belül művelhették magukat és készülhettek arra a hivatásra, amelyet a román társadalomban akartak betölteni. A magyar egyetemi hatóságok nem akadályozták az egyesület működését, mely az 1896-os rövid szünet kivételével háborítatlanul folyt egészen az 1918-as összeomlásig.

[Összefoglalás]

Áttekintve a magyarországi román iskolaügy széles mederben folyó fejlődését, az olvasó érdekes képet alkothat magának. Mint láttuk, a magyarországi román tanulóknak minden fokú iskolában megvolt a lehetőségük a román műveltség elsajátítására. Elemi és néhány középfokú saját iskolában, a teológiaiakon az államtól teljesen független módon, a magyar egyetemen tanuló ifjak pedig saját nemzeti egyesületeikben vehették át és fejleszthették az előbbi nemzedékek sajátos román műveltségét. Az oktatási szabadság teljes tiszteletben tartása révén a tanulók oda iratkoztak, ahova akartak, s így az anyanyelvükön való tanulást minden akadály nélkül elnyerhették. Egyidejűleg az idegen származású friss románok (magyarok) gyermekeinek is biztosítva volt a román nemzetiség további megtartása, azaz a románosodás, az asszimilálódás joga a magyar állam területén. A vegyes nemzetiségű falvakban a magyar kisebbség tovább olvadt bele a románságba. Apponyi 1907:XXVII. törvénycikk 18. §-ban volt ugyan rendelkezés az ilyen magyar gyermekek anyanyelvükön való oktatásának biztosítására, de ezt a rendelkezést – mint láttuk – nem hajtották végre.

A román iskolák fenntartását részint a román társadalmi osztályok gazdasági ereje, részint Románia titkolt vagy nyílt anyagi segítsége, vagy a magyar állam segélye biztosította. Az államsegély ellenében az elemi iskolákban öt tantárgyat miniszteri tanterv szerint, de a tanulók anyanyelvén kellett tanítani, míg a középiskolák államsegélye semmiféle követelményt nem vont maga után.

A tanítók és tanárok hosszú időn keresztül a magyar közoktatásügyi hatóságok beavatkozásától szabadon fejthették ki működésüket. Irredenta és magyarellenes szellemű magatartásuk ellenére államsegélyt kaptak és magyar kortársaik jogaival egyenlő jogokat élveztek.

A magyar állam az 1879., 1883. és 1907. évi iskolai törvényekkel rendelte el a magyar nyelvnek mint tantárgynak az elemi és középfokú iskolákban való tanítását. Az első törvényt csak 1907 után hajtották végre teljesen, s ekkor is mindössze 1913-ig tartott az új rendelkezések szigorúbb megvalósítása. Ettől kezdve a magyar nyelv tanításának mértéke évről-évre csökkent.

A román iskolák az elemi, közép- és felsőfokon egyaránt az egész magyar uralom alatt irredenta és államellenes szellemet sugároztak szét a román társadalom rétegeibe. A magyar állam e szellem csökkentése és megakadályozása érdekében írta elő a magyar nyelv tanítását, azért követte el azokat a hibákat, melyek közül a legismertebbek: az állami elemi iskolák és szakiskolák magyar tannyelvének kizárólagossága, új román középiskolák felállításának megakadályozása, tiszta magyar nyelvű középfokú állami oktatás stb. A magyarellenes irredenta szellem gyengítését célozta Apponyi törvénye, mely a román iskolákban a tanulók magyar hazafias nevelését akart biztosítani. Ez volt a célja az 1906-os bukaresti kiállítás hatása alatt megszavazott amaz intézkedésnek is, mely szerint a magyar címet és zászlót a román iskolákban ünnepek alkalmával ki kellett tűzni. Apponyi szorgalmazta új állami iskolák felállítását is, anélkül azonban, hogy a román felekezeti és magyar állami iskolák versenyébe erőszakosan beavatkozott volna.

A magyar állam fenntartása és területének szellemi védelme érdekében hozott intézkedések azonban nem vezettek célra. Soha nem lehetett érzéseket erőszakkal megváltoztatni. Apponyi intézkedései a román hírverés ügyes módszerei segítségével külföldön olyan látszatot keltettek, mintha azok a legdurvább és legerőszakosabb magyarosítás érdekében hozattak volna. Amidőn a románok Apponyi intézkedései ellen ilyen ügyes harcot folytattak, ugyanakkor jól tudták, hogy az összes szomszédos államokban sokkal rosszabb a románok közművelődési helyzete. Szerbiában, Bulgáriában, Oroszországban egyetlen román tannyelvű iskola nem volt, s

éppen a román sajtó számolt be róla, hogy a németek milyen intézkedéseket tettek a lengyelek és franciák kizárólagos német nyelven való iskoláztatására.¹⁹¹ A lengyel iskolákban a német közoktatásügyi politika még a vallás tannyelvűül is a német nyelvet írta elő, s hasonló módon igyekezett maga Románia is különféle nemzetiségeit elrománosítani. Romániában a lakosság egyhatodát kitevő nemzetiségeket a román kultúrpolitika minden nemzetiségi jogra való tekintet nélkül kizárólagos állami román tannyelvű közoktatással akarta elrománosítani.

Eltérően a kizárólagos államnyelven történő oktatástól, az osztrák uralom alatti Bukovinában voltak román iskolák. Az osztrákok papíron több jogot biztosítottak a román tannyelvű iskoláknak. Mint azonban az egyik román újság helyzetrajzából láthatjuk, az osztrák közoktatásügyi politika is mindent megtett a román nyelv háttérbe szorítására és a német nyelv fontosságának növelésére. Mivel burkolt módon, finomabb eszközökkel dolgozott, kevesebb zajt csapott, mint például az Apponyi-féle politika, éppen ezért a román cikkíró véleménye szerint is, román szempontból talán még veszélyesebb volt.¹⁹²

Összehasonlítva tehát a magyar iskolapolitikát és a magyarországi románok iskolaügyi helyzetét a szomszédos államok iskolapolitikájával és az ottani románok iskolaügyi helyzetével, megállapíthatjuk a le nem tagadható tényeket. A magyar közoktatásügyi politika kétségkívül több jogot adott a románok anyanyelvi oktatására, mint a szomszédos országok kormányai. Azonban a román iskolák irredenta szellemét látva, a magyar érdekek védelmében kénytelen volt olyan intézkedéseket hozni, amelyek végeredményben nem érték el céljukat, és a magyarságnak többet ártottak, mint amennyit használtak.

A román közművelődés iskolán kívüli szervei

A magyarországi román társadalom közművelődési szükségleteit az iskolán kívül a román egyesületek, a román színházi előadások és a román sajtó elégítették ki. A román közművelődés e háromféle szerve tartotta meg, erősítette és fejlesztette a román társadalom felnőtt tagjainak román nemzeti öntudatát. Az egyesületek közül legnevezetesebbek voltak: az Astra, az Aradi Román Népművelő Nemzeti Egyesület, a Máramarosi Román Népművelési Egyesület, továbbá a fogarasi Progresul nevű egyesület és a Román Színházalapszerzési Társulat. Ezenkívül 1907 körül volt mintegy 25 nőegyletük, 113 dal- és zeneegyletük és 33 olvasóegyletük (kaszinók). A román sajtót ugyanebben az időben 49 lap képviselte, melyek közül 20 politikai, 4 társadalmi, 6 egyházi és iskolai, 4 szépirodalmi, 8 gazdasági, 4 élclap és 3 szaklap volt. A román nyelvű színjátszás ügyét a magyarországi román műkedvelő társulatok és Románia színtársulatai szolgálták.

Az Astra

Az Astra volt a magyarországi románok legnagyobb jelentőségű társadalmi egyesülete. Nevét első teljes elnevezésének rövidítéséből, az Asociațiunea Transilvană szavak betűinek összevonásából nyerte. 1861-ben, tehát még az osztrák abszolutizmus uralma alatt szervezték meg. Az egyesület kezdeményezője Pușcariu János későbbi magyar kúriai bíró volt, megszervezői pedig az akkori két román egyház vezetői: báró Șaguna András és Sterca-Șuluțiu Sándor. Az engedélyezés iránti első kérelmüket Lichtenstein Frigyes herceg, erdélyi kormányzó nem teljesítette, mert amint leiratában kifejezésre juttatta, nem tartotta megengedhetőnek „egy kizárólagos nemzeti egyesület létesítését”, mert véleménye szerint „a tervbe vett egyesület [...] kizárólag nemzeti törekvéseket lenne hivatva szolgálni, ami által pedig a románok egész nyíltan szeparatizálni akarnák magukat a velük együttélő többi nemzetiségektől”. A kormányzó

utasítása alapján az egyesületet megszervezni akaró román vezető férfiak átdolgozták a tervezett alapszabályokat, s – mivel az új alapszabályok 4. §-a szerint az egyesületnek bármilyen vallású és nemzetiségű egyének tagjai lehettek – az egyesület alapszabályait végre jóváhagyták. Az egyesület első alapszabályainak 2. §-a szerinti célja „a román nép közművelődésének különböző ágakban való előmozdítása: tanulmányművek kidolgozása és kiadása, a különböző tudományi és művészeti szakágakra szánt jutalmak és ösztöndíjak és más hasonlók által”. Mindjárt a megalakuláskor a közgyűlés az egyesület első tiszteletbeli tagjául moldvai, havasalföldi és bukaresti román közéleti nagyságokat választott meg. Köztük volt Bărnăuțiu Simion iași-i egyetemi tanár, Brâncovan Bibescu herceg, dr. Câmpean Péter berlini lakos, Lăureanu A. Tr. bukaresti egyetemi tanár, Maiorescu János szintén bukaresti egyetemi tanár, dr. Papiu Ilarian moldvai államtitkár, néhány magyar, és általában olyanok, akik a román közművelődés érdekében valamelyes feltűnő tevékenységet fejtettek ki. Az említett tiszteletbeli tagok között Maiorescu, Lăureanu és Papiu ismeretesek voltak ama tervekről, amelyek 1848 óta hivatalosan is felbukkantak Erdélynek a két román fejedelemséggel való egyesítésére.

Az egyesület tulajdonképpeni munkássága a magyar uralom első éveiben szilárdult meg. Ettől kezdve háborítatlanul terjeszkedett, és lassanként működésének hatása az összes magyarországi románokra szétsugárzott. Eleinte csak három szakosztálya volt, de ezek a szakosztályok nehezen tudták munkásságukat megkezdeni. 1877-ben, a Balázsfalván megtartott közgyűlésen határozták el az egyes szakosztályok megszervezését. Ez azonban csak papíron történt meg. Igazi működésük tulajdonképpen 1895 után indult meg. Attól kezdve, de különösen a századforduló után, már öt szakosztály működött. Ezek a következők voltak: 1.) irodalmi szakosztály, 2.) történelmi szakosztály, 3.) tudományos szakosztály, 4.) iskolai szakosztály, 5.) gazdasági szakosztály. A szakosztályok mindenike meghatározott működést fejtett ki. Az irodalmi szakosztály népkönyvtárakat szervezett és népies kiadványokat bocsátott az olvasók rendelkezésére. Foglalkozott a román helyesírás kérdésével, és javaslatot tett a bukaresti Román Akadémiának a helyesírás végleges megállapítására. E javaslata alapján a Román Akadémia 1904-ben valóban véglegesen megállapította a minden románokra érvényes román helyesírás szabályait. A történelmi szakosztály tanulmányozta Magyarország románlakta vidékeinek helységneveit, és 1903-ban pályázatot hirdetett a magyarországi románlakta megyék földrajzi és helynévi szótárának megírására. 1906-ban a szótár összeállításával Moldován Szilveszter és Togán Miklóst bízta meg, akiknek együttes műve 1909-ben meg is jelent.¹⁹³ A tudományos szakosztály 1903-tól kezdve megrendezte a vetítógéppel illusztrált népszerű felolvasásokat. Ezeknek keretében felkért előadók városokban és falvakban román történelmi, népművészeti és más vonatkozású vetített képeket mutattak be a román hallgatóságnak. 1906-ban például Moța szászvárosi ortodox esperes a környékbeli román falvak templomaiban tartott előadásokat, amelyeknek során a vetítógép vásznán bemutatta a hallgatók előtt Románia királyának és királynéjának képeit.¹⁹⁴ A gazdasági szakosztály összeállította a magyarországi román földművelők életmódjára vonatkozó adatokat, tanulmányozta a gazdasági ismétlődő iskolák kérdését. Foglalkozott még a kivándorlás és a szocializmus kérdésével, később pedig a falvak gazdasági színvonalának emelésére egy gazdasági előadót alkalmazott.

Az Astra eme szakosztályainak működésén kívül más eredményeket is elért. Nagyszebenben felállított egy polgári leányiskolát. 1895-től 1904-ig megszervezte és megíratta az első román nyelvű enciklopédiát, amely három nagy kötetben 1904 végén jelent meg. Az enciklopédiának 172 fizetéses munkatársa volt, közülük 90 Romániából való. Az Astra ennek az enciklopédiának a megírásával bebizonyította, hogy nagyobb kezdeményező ereje és kultu-

rális lehetősége van, mint a szabad román királyság bármelyik közművelődési alakulatának, a Román Akadémiát kivéve.

Az Astra egy másik alkotása volt a nagyszebeni román Nemzeti Ház felépítése. Ezt 1897-ben határozták el, és felépítése 1905-ben fejeződött be. A felépítés költségeit közadakozásból fedezték. A Nemzeti Házat 1905. augusztus 19-én, az egyesület nagyszebeni közgyűlésének alkalmával nyitották meg. Ekkor az Astra az újonnan megnyitott épületben nagyszabású román etnográfiai, történelmi és kulturális kiállítást rendezett. A kiállítás tárgyait és adatait kölcsönözték oda az 1906-os már ismertetett bukaresti kiállítás céljaira.

1907 után az Astra munkássága évről-évre nagyobb lendületet vett. Szaporodtak az anyagi alapjai is. Anyagi ereje ebben az időben több mint félmillió korona értékű volt, s ezt az erőt újabb megajánlások és alapítványok állandóan növelték. Az első világháború előtt, 1912-ben megtartott közgyűlésén olyan adatokat ismertetett, melyekből az egyesület munkásságának elismerése méltó lendülete állapítható meg. 1912-ben összesen 13 022 tagja volt, ezek között rendes, tiszteletbeli, alapító, pártoló stb. tagok. Jellemző, hogy a pártoló tagok legnagyobb része – 144 közül 115 – Romániából való volt. A választmányi jelentés szerint 1911-ben 67 fiók volt, ezek összesen 714 népszerűsítő előadást tartottak. Ezeket az előadásokat 150 000 ember hallgatta végig. Az előadások közül 218 kulturális, társadalmi, erkölcsi és vallásos tárgyú volt, 112 az Astrával és hivatásával, 137 gazdasági, történelmi és földrajzi, 86 pénzügyi, 15 nyelvi és irodalmi, 26 ipari és kereskedelmi, 29 egészségügyi, 42 pedig jogi természetű kérdésekkel foglalkozott. Az előadók legnagyobb része a lelkészek, tanítók és ügyvédek közül került ki. Az egyesület gazdasági előadója 45 községben összesen 87 népszerű előadást tartott. Ezenkívül két Raiffeisen-szövetkezetet hozott létre, Alsópiánban szőlészeti tanfolyamot, a lelkészekkel pedig gyümölcsészeti tanfolyamot tartott. 18 fiók írás-olvasási tanfolyamot szervezett, e tanfolyamokon összesen 430 román analfabétát tanítottak meg írni-olvasni. Egyes fiokok különféle kiállításokat rendeztek. Mások a kerületi közgyűlések alkalmával a földműves tagok között több ezer füzetet osztottak ki. Az egyesületnek 1911 végén 442 népkönyvtára volt. E könyvtárakban összesen 26 335 könyvet tartottak nyilván. A népkönyvtárak számára népszerű munkákat adtak ki, mégpedig az 1911. esztendőben 15 000 példányt. Kimondottan az ifjúsági könyvtárak számára írott kiadványokból 11 961 példányt adtak el. Az egyesület könyvtárát a bukaresti Román Akadémia könyvtárának szabályrendelete alapján rendezték. Az 1911. év végén az Astrának összesen 958 587 korona 31 fillér értékű vagyona volt. A vagyon az előző évhez képest több nagy alapítvánnyal növekedett. Ezek között nem kis összeget képviselt Stroescu Vazul újabb 10 000 koronás ajándéka a kolozsvári egyetem román hallgatói részére létesítendő könyvtár céljára.¹⁹⁵

Amint az adatokból kiderül, a magyarországi Astra ugyancsak szép tevékenységet fejtett ki a magyarországi román közművelődés szolgálatában. Nyilvánvaló dolog, hogy ez a szép fejlődés és munkásság csak megfelelő szabadság mellett volt lehetséges. Amint az egyesület fejlődését áttekintjük, valóban megállapítható az egész magyar uralom alatt élvezett egyszerű lehetőség. A magyar állam a kiegyezéstől fogva nemcsak a korlátlan szervezkedési joggal, hanem cselekvően is előmozdította az egyesület fejlődését. Évente 400 forinttal támogatta az Astra munkásságát, s ezt az évi segítyt egészen 1899-ig az egyesület köszönettel fel is vette. Ekkor a dévai közgyűlésen az egyesület vezetői kimondották, hogy a segítyt többé nem kérik, mert az állam az eddigi segítyt is bizonyára azért adta, hogy „beleavatkozzék a mi kulturális dolgainkba is”.¹⁹⁶ Ennek ellenére, közvetlenül az első világháború előtt az egyesület gazdasági előadója mégis elfogadta a magyar földművelésügyi miniszter anyagi támogatását, mellyel az az Alsópiánban rendezett szőlészeti tanfolyam költségeit magára vállalta.¹⁹⁷

Az egyesület működését és fejlesztését tehát a magyar állami hatóságok általában jóakarató támogatásban részesítették. A magyarellenes osztrák abszolútizmus ideje alatt hozott alapszabályok 1895-ig változatlanul érvényben maradtak, s a magyar belügyminiszter ez idő előtt nem is érdeklődött felőlük. Ekkor egy per kapcsán az alapszabályokat felterjesztették a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, aki azután a miniszterelnökkel egyetértésben felhívta az egyesület központi választmányát, hogy az egyesület elnevezését és az alapszabályok némely kifejezéseit az új közjogi helyzetnek megfelelően változtassa meg. Az egyesület 1897. március elején Nagyszebenben tartott rendkívüli közgyűlésén az alapszabályok címéből az erdélyi szót kihagyta, s némely változtatásokkal a régi alapszabályokat kibővítve felterjesztette jóváhagyásra. Az új alapszabályokat már ugyanazon év augusztus 13-án jóváhagyták. Ennek értelmében az Astra most már Magyarország összes románlakta vidékeire kiterjesztette működését. Az alapszabályok 2. §-a szerint az egyesület célja most sokkal nagyobb területre kiterjedő tevékenység gyakorlását ölelte fel. Új megfogalmazása így hangzott: „[...] a román nép művelődésének előmozdítása, különösen tanulmányok és búvárlatok kezdeményezése; irodalmi, tudományos és művészi tárgyú közlemények kiadása népkönyvtárak, múzeumok és más gyűjtemények által, továbbá különféle tudományos, művészeti és iparágakban pályá- és ösztöndíjak adományozása; kiállítások, nyilvános előadások és felolvasások rendezése; iskolák és internátusok létesítése, vagy a már létezőknek segélyezése; tudományos szakosztályok létesítése szakelőadók szervezése és mindazon törvényes vállalkozások által, melyek a hazai románok irodalmát és szellemi, valamint közgazdasági tekintetben való művelődését előmozdíthatják”. Amint e rendkívül kibővített célkitűzésből megállapíthatjuk, az egyesület valójában egy tudományos és népszerű román nemzeti akadémia feladatait vállalta és teljesítette. Hatalmas jelentősége és elvégzett munkájának a román népre gyakorolt hatása különösképpen meglátszott azokon a nagygyűléseken, melyeket időnként egyik-másik magyarországi városban rendezett. Ezek közül leghíresebbek voltak az 1905-ös Nagyszebenben, az 1910-es Désen és az 1911-es Balázsfalván tartott közgyűlések. 1905-ben szentelték fel a nagyszebeni román Nemzeti Házat, 1910-ben pedig Désen a Szolnok–Doboka megyei románság nemzeti öntudata szempontjából rendeztek nagy jelentőségű közgyűlést. E közgyűlés alkalmával a dési magyarok előzékeny magatartást tanúsítottak az Astra iránt. A közgyűlés céljaira a vármegyei vezetőség átengedte a vármegyei házyagytermet, a magyarok pedig elszállásolták a közgyűlésre érkező román vendégeket.¹⁹⁸ 1911-ben a balázsfalvi nagygyűlésen valóságos túntetészámba menő román felvonulásokat rendeztek. Ekkor volt ugyanis az Astra megalapításának ötvenéves jubileuma. Egy teljes évig tartott a nagygyűlés előkészítése. Mintegy hatezer vendég vett részt a nagygyűlésen: ott voltak az érsekek, romániai vezető politikusok, közöttük Iorga Miklós, a magyarellenes irredentizmus legismertebb képviselője. A három napig tartó ünnepek alatt „sehol sem látszott más életjel, mint román” – állapítja meg a hivatalos beszámoló. A magyar kormány előzékenyen hozzájárult az ünnepség tiszta román keretek között való megrendezéséhez, sehol még egy csendőrt sem lehetett látni, mert a rendezőség maga alkalmazott román rendfenntartó közegeket. Ezt a rendezőség nevében maga a hivatalos kiadvány szerzője is megköszönte a kormánynak, mert, amint írta, „Balázsfalva utcáin az ünnepélyek alatt nemigen lehetett csendőrt látni,” és így a román ünnep valóban egy tökéletes román nemzeti megmozdulás látványát nyújtotta.¹⁹⁹

Az egyesület fiókjainak szervezésénél itt-ott időként előfordult, hogy valamelyik vidéki hatóság nem akarta a helyi fiók megszervezését engedélyezni. Ilyenkor azonban a minisztérium közbelépett, és a fellebbezésnek helyt adva, hozzájárult a törvényben biztosított szervezési jog gyakorlati érvényesítéséhez. Így történt például a gyergyóbékási Astra-tagozat megszervezé-

sénél is. Az alapításhoz bemutatott alapszabályokat a főszolgabíró visszautasította, s a visszautasítást a főispán is jóváhagyta. Midőn az Astra főtitkára a betiltást a miniszterhez megfellebbezte, a miniszter helyt adott a fellebbezésnek, és így a Székelyföld szélén, közvetlen Románia határszomszédságában is megalakulhatott 1912-ben az Astra-tagozat.²⁰⁰ Ezekről az apró helyi incidensektől eltekintve, az Astra munkásságát és tevékenységét a magyar uralom alatt a hatóságok sehol sem akadályozták. Az Astra nagyon sok erdélyi románt megtartott román nemzeti öntudatában, és az első világháború utáni beismerések szerint irredenta szellem hatást gyakorolt az erdélyi románságra. II. Károly román király 1936-ban Balázsfalván megállapította, hogy „ez a kulturális egyesület már vagy ötven évvel ezelőtt minden határt eltörölt az összes románok között [...]. Az Astra tegnap az egyesülést készítette elő.”²⁰¹

Más egyletek

A többi egyesületek is mindenütt a román nemzeti érdekeket szolgálták. Akár az aradi, akár a máramarosi egyesület működését nézzük, mindkettő a román nép közművelődése és egyes román társadalmi rétegek támogatása érdekében buzgólkodott. Működésüket zavaró magyar hatósági intézkedésekről adatokat nem találni. Alapszabályaikat a magyar hatóságok minden hosszabb huzavona nélkül jóváhagyták. Ahol valamit kifogásoltak, ott a megfelelő módosítás megejtésével együtt sem volt egy-két évnél hosszabb időre szükség a törvényben előírt jóváhagyás megszerzéséhez. A kaszinók, nőegyletek ugyancsak a fenti nemzeti célok érdekében működtek. E szervezetek belső életét csak az 1920 után megjelent román művekből ismerjük. Ha a kaszinók működése általában olyan volt, mint a brassói kaszinóé, akkor nyilvánvaló, hogy ezekben a kulturális egyesületekben is a legszélsőségesebb irredenta tevékenységet fejtették ki. A brassói kaszinóról írott összefoglaló munka adatai szerint a kaszinóban mind a falakon elhelyezett képek, mind a tagok működése a Romániával való legteljesebb lelki egységet bizonyította. A kaszinóban nem a magyar állam uralkodójának képe volt kitéve, hanem Károly román fejedelemé, mégpedig ezzel a felírással: „A románok ura” (Domn al românilor). Károly fejedelem képe mellett a kaszinó falait Traian, Decebal és legfőképpen Vitéz Mihály vajda képe díszítette, ez utóbbi lévén a – krónikás megállapítása szerint – „nemzeti egységünk szimbóluma”. A hatóságok félrevezetése érdekében a kaszinó vezetői mindig hangsúlyozták, hogy politikával nem foglalkoznak. Ennek ellenére állandóan azzal foglalkoztak, mégpedig nemcsak a magyarországi, hanem a romániai politikai eseményekkel is. 1880-ban, mikor a Brătianu román miniszterelnök ellen megkísérelt merénylet sikertelenül végződött, megmenekülése alkalmából a kaszinó tagjai egy díszalbumot küldtek neki. 1894-ben a memorandum-per előestéjén a kaszinóban bizalmas összejövetelt rendeztek, amelyen 103 tag vett részt, és megállapodtak a szükséges lépések (tiltakozó és lázító röpiratok terjesztése) tekintetében. 1910-ben a kaszinó küldöttséget menesztett Maiorescu Titu román államférfi, később Románia miniszterelnöke 70-ik születésnapja megünneplésére.

A kaszinóba csak olyanokat vettek fel, akik tudtak hallgatni. Midőn az egyik román fiatalembert először vezették be a kaszinó helyiségébe, Axente Sever, a híres 1848-as népbíró, Nagyenyed elpusztítója, ezzel fogadta: „De aztán tudjad, amit itt hallottál, azt nem hallottad, és amit láttál, azt nem láttad. Megértetted?”²⁰² Érthető ezek után a román kaszinók vonzóereje és a román irredentizmus terjesztése érdekében végzett munkásságuk nagy jelentősége.

A román színelőadások

Az egyesületek munkája mellett a román közművelődés fejlődése szempontjából nagy szerepet játszottak a román színelőadások is. Ezek a kiegyezés után kezdődtek meg. Itt-ott műkedvelő társulatok adtak elő különféle darabokat több lelkesedéssel, mint hozzáértéssel. A magyar állam románjainak ekkor sem állandó színházuk, sem állandó színtársulatuk nem volt. De Romániából gyakran jöttek át ottani román színtársulatok vendégszereplésre. Így már a kiegyezés utáni első évben, 1868-ban Pascaly Mihály, az egyik legismertebb román színész, járta be társulatával Magyarországot románlakta vidékeket. Brassóban, Szebenben, Aradon, Temesváron, Lugoson és Oravicán tartott előadásokat, melyekre a románok nagy tömegekben gyűltek össze. 1870-ben Millo Mátyás, ugyancsak bukaresti színész rendezett tizenkét tagú társulatával Brassóban, Szebenben, Aradon és Oravicán román nyelvű színelőadásokat. Előadásait a magyar hatóságok sehol sem akadályozták, sőt Kolozsváron, az erdélyi magyarság közművelődési központjában, ingyen engedték át a magyar színház épületét a román nyelvű előadások számára, noha az alapító oklevél szerint a színházban csak magyarul lehetett előadást tartani.²⁰³ A következő években is megismétlődtek a bukaresti színészek előadókörútjai. Ionescu román dalszerző éveken át járta a román falvakat, és mindenütt óriási lelkesedéssel fogadták. Ezek a színelőadások sok „elidegenedett román” térítettek vissza ősi nemzetükhöz – állapítja meg egyik román író Erdélyről szóló munkájában.²⁰⁴ A későbbi évek folyamán kissé megritkult a bukaresti társulatok vendégszereplése, de a századforduló után újra sűrűbb lett. 1902 után egy általános belügyminiszteri engedély alapján bármelyik magyarországi vidéki városban lehetett ilyen vendégszereplő előadást tartani. Ezekben az években különösen Bârsan Zakariás bukaresti színész rendezett nagysikerű előadásokat. 1908-ban brassói előadását ideiglenesen betiltották, mert 1907-es engedélye már lejárt. De a minisztériumhoz küldött kérése alapján nemsokára újból megengedték az ország területén való játékát.²⁰⁵

1913-ban újból nagy vendégszereplés indult meg a magyarországi románlakta területeken. Ekkor a bukaresti Román Nemzeti Színház tizennégy tagú társulata kapott engedélyt az ország területén való vendégszereplésre. Tizenhét városban összesen 47 előadást tartottak. Még túlnyomóan magyar többségű városokban is rendeztek előadást, melyre a környék románsága óriási tömegekben áramlott be. A magyar helyi hatóságok legtöbb helyen, így például Nagyváradon, azzal támogatták a bukaresti román színészek vendégszereplését, hogy átengedték a városi színházakat a román nyelvű előadások céljaira. Ezek az előadások az egykorú román krónikás megállapítása szerint „a legfontosabb román közművelődési tüntetést” képezték, „amely megmozgatta a szíveket, és a román nyelv, a román élet iránt még nagyobb szeretetet ébresztett”.²⁰⁶

A bukaresti vendégszereplők előadásain kívül az egész magyar uralom alatt mindenféle és állandóan tartottak műkedvelő színelőadásokat. Ezeket részint egyetemi, részint középiskolai ifjak, sok helyen a helyi értelmiség tagjai, a falvakban pedig a falusi műkedvelők tartották. A kolozsvári román egyetemi hallgatók műkedvelő társulata a kiegyezés utáni korszakban hét év alatt különféle erdélyi városokban negyven színházi előadást tartott. Másutt a középiskolások tartottak ilyen előadásokat.²⁰⁷ 1904-ben a román színelőadások száma városokban és falvakban egyaránt sokkal nagyobb volt, mint az előző esztendőben.²⁰⁸ Ekkor már a műkedvelő előadásokat egységesen rendezték és irányították az egész országban. Az egységes irányítást a már említett Román Színházalap-szerzési Társulat vette a kezébe, és azt főleg az általa adott ösztöndíjakkal, Bukarestben kiképzett román színészek által gyakorolta. Az 1906-os román műkedvelő előadásokat – szám szerint 167-et – 122 községben Bârsan Zakariás szervezte meg és irányította egységesen.²⁰⁹ Ezek az előadások a magyar uralom egész hátralévő

ideje alatt zavartalanul folytak le, és nincs adat arra vonatkozólag, hogy ezeknek engedélyezése valahol is hatósági akadályba ütközött volna.

A magyarországi románok vezetői 1870-ben egyesületet alapítottak, melynek célja az állandó román színház felépítéséhez szükséges anyagi erők megszerzése volt. Az egyesület alapszabályait a magyar belügyminisztérium 1871. május 10-én jóváhagyta, és így kezdte meg működését a Román Színházalap-szerzési Társulat. Ez a társulat hosszú működése alatt az állandó Román Színház felépítése céljára közel fél millió korona összeget gyűjtött, ám az egész magyar uralom alatt nem nagyon szorgalmazta a színház felépítését. Bizonyára azért, mert a román színielőadások ügyét a műkedvelők és a bukaresti színészek szereplései a románok számára előnyösebben szolgálták.

A román sajtó

A magyarországi románok nemzeti érdekeinek és közművelődési értékeinek képviselője és védelme szempontjából a román sajtó minden kétséget kizáróan döntő szerepet játszott. Végeredményben a román sajtó volt az az igazi nagyhatalom, amely a magyarországi román tömegeket egységesen irányította, és a sajátos román érdekek védelmében egységesen felsorakoztatta. Ezért a magyarországi román sajtó jelentősége óriási. Az első román politikai hetilap egy volt balázsfalvi tanár, Barițiu György alapította Brassóban 1838-ban. Ez volt a híres *Gazeta Transilvaniei*. Az 1848-as izgalmas időkben új román hetilapok keletkeztek. Ezeknek egy része nemsokára megszűnt. Az abszolutizmus elején keletkezett a román görögkeleti egyház híres orgánuma, a *Telegraful Român*, míg az abszolutizmus vége felé új politikai hetilapok kezdtek meg működésüket. Ezek azonban rövid idő múlva megszűntek. 1884-ben megindult az első román politikai napilap, a nagyszebeni *Tribuna*.²¹⁰ Ugyanekkor alakult át a brassói *Gazeta Transilvaniei* napilappá. Ezután gyorsan alakultak meg a különféle természetű román heti- és napilapok.

A román sajtó különféle lapjai többé-kevésbé egységesen képviselték a magyarelles irredenta román szellemet. Amint Maniu Gyula 1923-ban megállapította, „nagyreszt a román sajtónak kell köszönnünk azt, hogy a volt leigázott területeken megőrizhettük a nemzeti és politikai hagyományokat, a román nyelvet és közművelődést, a nép lelkét a nemzeti követeléseknek szentelhettük”.²¹¹ Mindezek természetesen csak a magyar államban biztosított előzetes cenzúra nélküli sajtószabadság segítségével voltak lehetségesek, amint azt a következő fejezetben látni fogjuk.

A román sajtó anyagi erőinek kérdése ma még egészen nem deríthető fel. Egyes lapokról már határozottan tudjuk, hogy azok költségeit Romániából kapott pénzzel fedezték. Másokról ezt csak gyanítjuk, de pontos adatokkal még nem lehet bizonyítani. A román sajtótörténet különben is még a kezdet kezdetén jár. Annyi azonban bizonyos, hogy sok román politikai újság csak előfizetéseiből nem tudta magát fenntartani. Ennek következtében kívülről jövő támogatásra szorult. A híres nagyszebeni *Tribuna* deficitjét eleinte a romániai liberális, később pedig a romániai konzervatív párt segélyeiből fedezték.²¹² Hasonlóképpen romániai pénzekből fizették ki azokat az összegeket, melyeket a román újságíróknak a sajtóperekben rájuk rótt büntetések fejében kellett fizetniük. A magyarországi román nemzeti párt hivatalos lapjairól mindenki tudta, hogy annak költségeit a párt azokból az összegekből fedezi, melyeket a bukaresti kormányok bocsátottak a párt rendelkezésére. Gyakran a sajtóból is meg lehetett állapítani valamely magyarországi lap romániai anyagi támogatását. Így például a *Poporul Român* című román néplapot a román Kultúrliga bukaresti fiókja Bihar, Szatmár és Máramaros vármegyék román népe részére 70 példányban rendelt meg.²¹³ Más lapokat a román bankok,

vagy esetleg egyéb gazdagabb román nagyságok támogattak. Előfizetésből nagyon kevés román lap élt meg. Talán ezek közé tartozott az oly sokszor idézett szászvárosi Libertatea, amely tízéves működés után több mint tízezer példányban jelent meg, s népies illusztrált kiadványai, mint a Foaia Interesantă, még ennél is nagyobb példányszámban keltek el.²¹⁴

E román lapok politikai, kulturális, társadalmi vagy gazdasági jellegűek voltak, s mind egy-egy különleges kérdéscsoporttal foglalkoztak. Az állam és a magyarság iránt azonban legtöbbször egységes magatartást tanúsítottak. Ezt a magatartást az ismertett román irredentizmus határozta meg, s ennek következtében mindig magyarelles jelleget ölt. Noha ezt mindenki tudta, a magyar állam – mint látni fogjuk – az állampolgári jogok között a románság számára is igen széles körű sajtószabadságot biztosított.

A szomszédos államok kultúrpolitikája

Míg a magyar államban élő románok közel 3000 román nyelvű elemivel, fél tucatnyi román gimnáziummal, fejlett román nacionalista sajtóval és virágzó román egyesületekkel rendelkeztek, a szomszédos országok uralkodó körei nemzetiségeik anyanyelvű kultúráját könyörtelenül elnyomták. Románia, a cári Oroszország, és a balkáni államok területén élő nemzetiségek anyanyelvű kultúrája úgyszólván semmiféle fejlődési lehetőséget nem kapott a számára idegen állam vezetőitől.

Nézzük először a román királyság nemzetiségeinek kulturális helyzetét. A román kormány a magyarországi felekezeti iskolák rendszerétől egészen elütő iskolarendszert szervezett. Román állampolgárok gyermekei számára csak kizárólagosan román nyelvű oktatás volt lehetséges. Az iskolák óriási többsége egységes román nyelvű állami iskola volt. A román kormány ezenkívül hozzájárult bizonyos magániskolák felállításához. Ez utóbbiak kétféleképpen lehettek. Az első csoportba olyanok tartoztak, amelyekben teljesen románul tanítanak. A román tanítványok iskolákba román alattvalók gyermekei is felvehetők. De az iskolák kötelesek az állami tantervhez igazodni. A tanítóknak az állami iskolák tantervével azonos képzésüknek kell lenniük. – A magániskolák másik csoportját azok az iskolák alkották, melyekbe román alattvalók gyermekei nem vehetők fel. Itt az oktatás lehet idegen nyelvű is. Ám a román nyelv, földrajz és történelem román nyelven, a hivatalos tanterv alapján tanítandó. E tárgyakat csak született román, állami képzésű tanító taníthatja, akinek azonban rendelkeznie kell a román közoktatási minisztertől kapott személyre szóló engedéllyel. Az ilyen magániskolákban az igazgató képzését és román nyelvi tudását írásban és szóban külön igazolni tartozik. Csak ezután foglalhatja el igazgatói állását, melyben az iskolai hatóságok előtt személyileg felelős az iskolában törtétekért.

A román állami kultúrpolitika sovinizmusára jellemző, hogy a magyar csángók és a bolgárok részére még ilyen erősen korlátozott jellegű magániskolát sem engedélyezett. A magyarul beszélő csángók gyermekeinek, akár csak a dobrudzsai bolgár gyermekeknek, tiszta román nyelvű elemi iskolába kellett járniuk. A kizárólagos román nyelvű oktatásnak a románosítás volt a célja. Ez vezette a román kormányt akkor is, midőn a görög eredetű gyermekek részére Dobrudzsában engedélyezett görög magániskolákat 1905-ben, mondvacsinált ürüggyel bezáratta.

A román kormány hasonló sovinizmust tanúsított a nem román nyelven megjelenő újságok kérdésében is. A csekély számú idegen nyelven kiadott újságok között volt egy magyar és egy görög nyelvű hetilap. A Bukarestben megjelenő magyar hetilap katolikus jellegű volt, minthogy Romániában a római katolikusok többsége a magyar csángók közül került ki. A magyar nyelvű hetilapot azonban Haşdeu román író egy cikkében azzal vádolta, hogy magyar nemzeti alapon áll

és propagandát csinál a magyar nemzeti eszmének. A cikk megjelenése után a román posta Moldva magyarlakta területén többé nem kézbesítette a lapot. Ezzel az intézkedéssel a moldvai csángókat megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy az egyetlen magyar lapot anyanyelvükön olvashassák.

A görögül írott hetilap még rosszabb sorsra jutott. 1906-ban a román kormány minden indoklás nélkül betiltotta. Az Iris néven szereplő görög újság ezután nem jelenhetett meg Románia területén. Átköltözött Magyarországra, ahol megjelenése semmiféle akadályba nem ütközött.²¹⁵

Magyarországon és Románián kívül a cári Oroszország területén élt a legtöbb román. Számuk megközelítette a milliót. Nemzeti kultúrájuk azonban a teljes oroszosításnak volt alávetve. A cári rendszer ugyanis semmiféle román iskolát, román lapot nem tűrt meg az orosz birodalomba kebelezett Besszarábia területén. „A mai Besszarábia egész területén nem létezik egyetlen román iskola sem” – írta a magyarországi román lap 1912-ben. „Nincsen sem világi, sem vallásos, sem állami vagy magániskolájuk, se falvakban, se városokban [...]. Az orosz állam nem engedélyezi még a legalacsonyabb fokú román nyelvtanfolyamot sem az ottani elemi vagy középiskolákban [...]. Nem tűnnek el semmi olyasmit, ami megteremthetne valamelyes moldvai nemzeti kultúrát. Nincs egyetlen igazi román napilap sem, amely hozzájárulna a román kultúra felemelkedéséhez, vagy védelmezné testvérei ügyének igazságát.”²¹⁶

Egy bukaresti román napilap pár héttel később összehasonlította a magyarországi románok helyzetét a besszarábiaiakéval. Ez utóbbiak sorsát a legsötétebb színekkel ecsetelte. Rámutatott arra, hogy lényegileg a magyar és orosz uralom alatt élő románok helyzetében alig lehet közös vonást találni. Míg az osztrák–magyar Monarchiában élő románok harcai azt bizonyítják, hogy „ők mint nemzet élnek”, a cári Oroszország románjainak „síri csendje azoknak nemzeti apátiáját” mutatja. „Úgy látszik, halotti szemfödél takarja a besszarábiai román nemzetet. Pontos számukat nem lehet tudni. Panaszuk nem jut el a román sajtóba. Sorsukat nem is lehet összehasonlítani az Ausztria–Magyarországon élő románokéval. Ez utóbbiak hatalmas elemet képeznek, gazdaságilag és kulturálisan folyton fejlődnek. Nemzeti érzésük fejlettebb, mint a szabad Romániában élő románoké.”²¹⁷

Természetesen egyes román szakértők, egyetemi tanárok és tudósok jól ismerték a besszarábiai helyzetet. Közülük is kiemelkedett Constantin Stere iasi-i román professzor, aki besszarábiai származású volt. Ő képviselte a román közvéleményben azokat, akik az orosz terjeszkedést nagyobb veszélynek tartották, mint a monarchiában élő románokat fenyegető magyar „elnyomást”. Stere időnként felhívta a figyelmet az Oroszországban élő románok sorsára. Mint aki a cári orosz rendszert saját tapasztalatából ismerte, tisztában volt az orosz nemzetiségi politika lényegével és módszereivel. 1913 januárjában érdekes cikket írt erről. Cikkében egy esetleges osztrák–magyar–orosz háború valószínű lehetőségeivel és következményeivel foglalkozott. A világsajtó és ennek nyomán a román közvélemény is valószínűnek tartotta a két katonai szövetség összecsapását, a Monarchia és a cári Oroszország közeli háborúját. Az orosz sajtó időnként rokonszenvvel írt a Monarchia felosztását követelő nemzetiségi igényekről, köztük a magyar uralom alatti románok Romániához való csatlósáról. Stere élesen szembeszállt ezekkel az orosz sajtó által biztatott román „nemzeti profétákkal”. „Az erdélyi románok – írta többek között – ezer esztendeig tartó magyar uralom után is megőrizhették nemzeti egyéniségüket, és a győzelem minden reményével folytathatják harcukat.” De mi lenne a helyzet orosz győzelem esetén? „A szlávizmus győzelmes hullámaival szemben népünk sorsa nem lenne kétséges.” Az orosz nyelvet „bevezetnék a közoktatásba, közigazgatásba és az igazságszolgáltatásba”. 45 000 értelmiségi románt Ázsiába deportálnának. Az országra halálos csönd telepedne.²¹⁸

A balkáni államokban élő románok kulturális helyzete sem volt jobb, mint a besszarábiaiaké. Bulgáriában és Szerbiában közel félmillió román élt. Ez utóbbi állam területén

számuk elérte a 300 ezret. „Még egyetlen egy román iskolájuk és gyülekezetük sincs” – írta a Românilul nevű román újság 1912-ben.²¹⁹ A szerb kormány megakadályozza őket abban, hogy Romániába menjenek dolgozni, mert onnan esetleg román nemzeti érzésekkel térnének vissza. A román érzés és román kultúra tilos a számukra. „Ők boldogok lennének, ha olyan uralom alatt élneek, mint az erdélyiek”. A román parasztok már sokszor akartak román iskolát létesíteni, de a szerb kormányok mindig megakadályozták szándékuk valóra váltását. Covecievici szerb prefektus 1896-ban nagy hajtóvadászatot indított a román könyvek ellen. Jaj volt annak, akinél román könyvet talált. Mindezt a szerb kultúra egyeduralmának további biztosítása érdekében teszik. A román nyelvet cigány nyelvnek nevezik, és mindenütt ki akarják irtani. Az iskola, az egyház és a közigazgatás elszerbesíti a románokat. Román kulturális eszközök hiányában ezt a tervet maholnap végre is hajtják.²²⁰ A román érzés megnyilvánulását kegyetlenül büntetik. A negotini rendőrség veréssel torolja meg a román nemzeti érzés kifejezését. Isacova faluban „egy román parasztot a rendőrség nyomorékká vert, mert házában megtalálták Károly király és felesége arcképét”.²²¹ A magyar uralom alatt élő románok jól tudták, hogy Magyarországon semmi bántódás nem éri azokat, akik otthonukban kifüggesztették a román uralkodó pár arcképét.

[Összefoglalás]

Az elmondottakból világosan kitűnik az a mérhetetlen különbség, ami a magyarországi románok nemzeti kultúrája és az orosz–szerb–bolgár államokban élő testvéreik kulturális helyzete között mutatkozott. Míg az orosz és balkáni államok románjai egyetlen román iskolát sem tarthattak fenn, egyetlen nemzeti szellemű román lapot sem adhattak ki, addig a magyarországi románoknak közel 3000 román nyelvű elemi iskolájuk, virágzó középfokú és az államtól függetlenül vezetett teológiai oktatásuk volt. Román nyelvű elemi és középiskoláikat névleg egyházak tartották fenn. Valójában fenntartásukhoz a román bankok és társadalmi intézmények, valamint a román állam és a romániai gazdag magánosok is jelentős anyagi áldozatokkal járultak hozzá. A magyar törvények tiltották ugyan a külföldi anyagi támogatás elfogadását, de sokszor nemcsak elnézték, hanem, például a brassói román iskolák esetében, hivatalos államközi megállapodással biztosították annak rendszeres kifizetését.

A magyar államban élő románok számarányuknak megfelelően több román középiskolát, sőt román egyetemet is igényeltek. Ezeknek felállításához a magyar állam nem járult hozzá, mert a meglévő román elemi, közép- és főiskolai oktatás mindvégig éles állam- és magyarellenes szellemben működött. A román tanítók és tanárok a magyar állam és a magyar nép elleni gyűlöletre, a Romániához való tartozás érzésére nevelték a román tanulókat. A magyar kormányok ennek tudatában sem nyúltak erőszakhoz a román iskolák ellen. Az elemi iskolákban a kiegyezés után 12 évvel, a középiskolákban csak 16 évvel később kezdték tanítani a magyar nyelvet mint tantárgyat. A román teológiákon a dualizmus korában a magyar nyelvet egyáltalán nem tanították, pedig a teológiák fenntartásához a magyar állam jelentős államsegélyt adott. Az elemi és középiskolák tanterveit a magyar nyelv tanítását nem vették komolyan. Az 1879-es törvényt csak az Apponyi-féle törvények hatása alatt hajtották végre egészen. Az 1906-ban Bukarestben rendezett irredenta tüntetésre válaszképpen megszavazott Apponyi-féle törvények szigorúbb előírásai nagyrészt papíron maradtak, akárcsak az 1916-os román támadás miatt kidolgozott úgynevezett kultúrzone terve. Ezek az agresszív román irredentizmus csökkentésére tervezett defenzív lépések hatástalanok voltak, és külföldön sokat ártottak a magyar államnak.

A magyar oktatásügy vezetői évtizedeken keresztül hagyták tanítani a magyar nyelvet egyáltalán nem ismerő román tanítók százait. Még az első világháborút közvetlenül megelőző

évtizedekben is több mint száz olyan tanító oktatott, aki egy árva szót sem tudott magyarul. Ennek ellenére, társaikkal együtt ők is részesültek az állami tanítókat megillető jogokban: kérésre fizetéskiegészítő államsegélyt, vasúti féljegyre jogosító igazolványt és állami nyugdíjat kaptak. Román nemzeti érzéseikért, irredenta vagy magyarelles magatartásukért, politikai mozgalmakban való részvételükért néha csak enyhe megrovásban részesültek, legtöbbször azonban semmiféle komolyabb hátrányt nem szenvedtek. Még az 1906-os bukaresti irredenta szereplésük sem váltott ki szigorú megtorlást, amint hogy büntetés nélkül maradt ama tanítók magatartása is, akik 1907-ben a hivatali eskü letétele után a Himnusz intonálása alatt ülve maradtak. E tények bizonyossága szerint a magyarországi közoktatásügyi kormányzat a román tanítók és tanárok iránt mindvégig megértő és humánus magatartást tanúsított.

A román teológiai és egyetemi hallgatók román nemzeti nevelését az államtól nem ellenőrzött teológiai tanárok és román nemzeti diákegyesületek biztosították. Ellátási költségeiket a milliós Gozsdu Alapítvány, román egyházi és társadalmi ösztöndíjak, valamint a román királyságból jövő segélyek fedezték. A román teológiák nagy összegű államsegélyt kaptak. Ennek ellenére a teológiai tanárok oktató munkája éppen olyan irredenta szellemű volt, mint az ugyancsak államsegélyt élvező középiskolai tanároké. A román egyetemi hallgatók felvételét semmiféle felvételi vizsga nem korlátozta. Magyarelles magatartásuk közismert volt.

A román iskolán kívüli művelődését a különféle román egyesületek és a cenzúramentes román sajtó lapjai irányították. Legnagyobb hatása az Astra egyesületnek volt, amely ugyancsak irredenta szellemű munkásságát az ország egész románlakta területén akadálytalanul végezhetette.

A román iskolák és a román kultúra elnyomásával vádolt magyar államban a román analfabéták száma viszonylagosan kisebb volt, mint a „szabad” román királyságban. Az első román enciklopédiát a magyarországi románok adták ki Nagyszebenben. 1906-ban a bukaresti kiállításon a magyarországi románok kétszer annyi dalárdával léptek fel, mint a román királyságbeliek. Tehát a magyarországi románok román kulturális szempontból is sok tekintetben jobban álltak, mint a román királyság románjai.

Jegyzetek

1. Ghibu: Viața, 106.
2. Uo.
3. MS XXXI. köt. 30.
4. DS 85/1925.
5. BŞ 1877. 10.
6. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája IV. 34-41. Román ortodox anyaegyházköz-ség 1867 volt (Ghibu: Viața, 28).
7. Ghibu: Viața, 108.
8. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter évente közzölt jelentései, összevetve Ghibu: Viața, és az ugyanazon szerzőtől szerkesztett Anuarul pedagogic. 1913, valamint a Protocolul Congresului Național Bisericesc din Sibiu 1916 adataival.
9. PC 1916. 163.
10. BŞ 1878. 406.
11. LB 1902 19. és 26. sz.
12. RB 1908. 7. sz. Școala din Feldru.

13. Ghibu: Viața, 108.
14. TR 1898. 129. sz. O frumoasă armonie.
15. LB 1913. 15. sz. Glas de durere din Secuime.
16. TR 1898. 109. sz. Un dar școlar.
17. TB 1912. február 10.
18. LB 1914. 15. sz. Din Cața.
19. Memoriei Prea Fericitului Patriarh Miron 16.
20. PC 1916. 133, 163. Date statistice sumare.
21. AS 1924. 11, 234.
22. PC 1916. 139, 152.
23. PC 1916. 156-157.
24. DP 1912. szeptember 7.
25. Uo.
26. PC 1916. 142-151. Raportul general.
27. Ghibu: Viața, 114.
28. BȘ 1877. 98.
29. BȘ 1879. 50-51.
30. BȘ 1879. 217-218.
31. BȘ 1883. 39. sz. Examinare din limba maghiară.
32. Barna: România nemzetiségi politikája, 62-64.
33. RB 1906. október 14./27. 41. sz.
34. RB 1908. 7. sz. Școala din Feldru.
35. RB 1908. március 15./28.
36. TB 1912. február 8.
37. PC 1916. 152-153.
38. PC 1916. 153. Suma ajutoarelor la salar.
39. Ghibu: Viața, 118-120.
40. Uo. 120-123.
41. TB 1885. október 17./29. 237. sz.
42. BȘ 1877. 98.
43. TR 1898. 72. sz. Foaia pedagogică.
44. BȘ 1878. 406-407. Către țara românească.
45. Barna: România nemzetiségi politikája, 43-47. Raport asupra proiectului de organizațiune generală a învățământului public alapjân.
46. KI 1906-11. 442. sz. 326.
47. LB 1902. 35. sz. Unele-altele; továbbá LB 1902. 27. sz. Ucazul lui Wlassica.
48. MS XXXI. köt. 330.
49. Dariu: Arion.
50. Dariu: Carte, 168. Az 1881-i kiadás előszavában a szerző a módszert is körvonalazta. Azt ajánlotta, hogy a tanító először magyarázza meg a szöveget a gyermekeknek, s csak azután tanítsa meg nekik az ének dallamát. Az idézett énekek szövege a gyűjtemény 1., 11., 21., 32. és 57. sz. alatt található. A 21. sz. Vivat Romania, a 28. sz. La armata română, a 29. sz. România liberă; az 57. sz. alatt olvashatjuk az idézett Să trăiască című ének szövegét.
51. Băilă.
52. TB 1885. 241. sz.
53. BȘ 1893. 403.
54. LB 1902. 31. sz. Din viața reuniunilor învățătorești.
55. A kiállításról az 1906. augusztus–szeptemberi magyar és román lapok egyaránt részletes beszámolókat közöltek. Ezek alapján foglalkozott a kiállítással Barna: Magyar tanulságok, valamint Barna: România nemzetiségi politikája. Az adatok ez utóbbi műben közölt román lapszemléből valók.
56. LB 1906. 44. sz. Un vis.
57. A 1906. szeptember 10./23. sz. Barabás: România nemzetiségi politikája, 168.

58. KI 1906-11. 75. 421. sz. Miniszteri indokolás.
59. KN VIII. köt. 364-417.
60. PC 1916. 101-103.
61. PC 1916. 105-107.
62. LB 1907. 37. sz. Mormântul lui Iancu încununat.
63. Uo. Jurământul învățătorilor noștri. A cikk írója (minden bizonnyal az egyik esküt tett tanító) a Himnusz intonálását beszámolójában „teljes szemtelenségnek” nevezi.
64. Barna: Románia nemzetiségi politikája, 68-69.
65. LB 1908. 12. sz. Dreptul limbii române.
66. LB 1908. 14. sz. Așa ne bate Dumnezeu.
67. LB 1910. 40. sz. Osînda nimicită.
68. Ghibu: Școala, 43.
69. PC 1916. 145-146.
70. AP 1913. 166.
71. AP 1913. 169.
72. TR 1912. augusztus 23./szeptember 10. Circulară. A román ortodox tanítók ez évi konferenciájára a fenti rendeletben a szentszék több kérdést tűzött ki. Egyik ilyen kérdés megtárgyalására vonatkozólag a következő utasítást közölte: A román és magyar nyelv viszonya (kapcsolata) a mi iskoláinkban. (Kapcsolat [viszony] a román és magyar nyelv között a mi iskoláinkban.) Az első, előadási nyelv és tantárgy, a második csak tantárgy. A mi iskoláink nem kétnyelvűek. A román nyelv tananyagát, mint tantárgyat nem tárgyalják magyar nyelven is. Más tantárgyak tananyagát először románul tárgyalják és csak azután, a magyar órákon magyarul is, röviden, tömör összefoglalásokban.
73. Magyar fordítását közölte és értelmezte Barabás: Az erdélyi és magyarországi román egyházak, 51.
74. TR 1912. szeptember 4./17. În atențiunea învățătorilor noștri.
75. Ghibu: Viața, 107.
76. PC 1916. 154.
77. PC 1916. 162.
78. Ghibu: Viața, 119-120.
79. *RB. Dușmanii școlăii confesionale din Rodna Veche.
80. Ghibu: Viața, 116-117.
81. LB 1909. 14. sz. Corespondența.
82. RO 1912. május 5./április 22. Lauda comunei românești Cața.
83. GT 1912. 150. sz.
84. AP 1913. 166.
85. A nagyszebeni román ortodox érsekség konzisztóriumának 1910. október 28-án kelt 11433 sz. rendelete Barabás: Az erdélyi és magyarországi román egyházak, 52-53.
86. RO 1902. 229. sz. Adunarea generală a învățătorilor din jurul Gherlei.
87. Ghibu: Școala, 67.
88. Uo.
89. RO 1913. augusztus 24. Magyar fordítását közli Papp [1932] 174.
90. LB 1910. 8. sz. Pajura ungurească zvîrlită în pârau.
91. RO 1912. június 17./30. Amintiri.
92. Ghibu: Școala, 54-67.
93. LB 1907. 41. sz. Apponyi grăește.
94. Poslušnicu 455-477 szerint Porumbescu e szerzeményét „az egyesülés himnuszának” nevezték.
95. PC 1916. 95-119. Reprezentațiunea în afacerea cu revizuirea art. de lege XXVII. din 1907. Román–magyar párhuzamos szöveggel van közölve úgy, amint 1915-ben felterjesztették. A magyar szöveget idézi Magyarai 65-74.
96. Triteanu: Școala. Részletes kivonatban Barabás: Az erdélyi és magyarországi román egyházak, 55-57. Valamennyi e kultúrzónára vonatkozó adat e kivonatból való.
97. Haret 96, 100, 103.
98. TB 1884. 6. sz.

99. Uo.
100. TB 1885. szeptember 29./október 11. 222. sz.
101. BŞ 1891. 317.
102. KI XXII. köt. 59.
103. LB 1911. 48. sz. Spargerea şcolii de stat din Santindreş.
104. LB 1913. 41. sz. Din Paloş.
105. LB 50. sz. Din Sîngeorzul Român.
106. Uo.
107. LB 1908. 37. sz. Trădătorii se arată.
108. LB 1909. 35. sz. Oameni rătăciţi.
109. LB 1911. 20. sz. Lucruri slabe.
110. Ghibu: Viaţa, 123-124.
111. DP 1912. szeptember 7.
112. Ghibu: Viaţa, 111-114, 132-133.
113. Uo. 167.
114. DI 1906. július 10./23. Vö. Barabás: Románia nemzetiségi politikája, 127.
115. Ghibu: Şcoala, 83.
116. LB 1903. 30. sz. Şcoala de moşit în Deva.
117. Az adatok az egyes iskolák különböző évekre kiadott értesítőiben közölt anyagból és a magyarországi irodalmakat felsoroló címtárakból vannak összeállítva.
118. Bărseanu és AL alapján.
119. Ghibu: Şcoala, 136-148.
120. BŞ 1883. 65-66.
121. Vö. Barabás: Az erdélyi és magyarországi román egyházak, 32-38.
122. LB 1906. 51. sz. O întîmpinare.
123. Ghibu: Şcoala, 80.
124. Slavici: Români, 80.
125. CCR 1925. január.
126. Panaitescu 63-106.
127. Slavici: Amintiri, 47.
128. Programa. A következő években is ugyanilyen címen.
129. Uo. Minden iskolai évben 1875-öt bezárólag a két tárgy megnevezése: „Geografia Transilvaniei şi a Țărilor Îvecinate”, továbbá „Istoria Transilvaniei şi a Țărilor Îvecinate”. Az 1875/76-os iskolai évben szerepel először „Magyarország földrajza” (Geografia Ungariei) a tantárgyak között, de a történelmet még ebben az évben is kéziratról tanították.
130. Puşcariu S. 25-28.
131. LB 1903. 5. sz. Cronica literară.
132. BŞ 1883. 65-66.
133. BŞ 1883. 116. O epistolă.
134. LB 1902. március 30./április 12. 16. sz. Gimnaziul român gr.-ort. din Brad.
135. TBCM II. 990.
136. Ghibu: Viaţa, 136.
137. AL 1925. XVII.
138. AL 1925. XVIII.
139. Ghibu: Viaţa, 116-117.
140. AL 1925. XVII.
141. AL 1925. XVIII.
142. GT 1897. január 24./február 5. 18. sz.
143. Colan 106.
144. TB 1885. május 29./június 10. 120. sz.
145. TB 1885. augusztus 24./szeptember 5. 192. sz.
146. UNI 1912. október 12. Un frumos tablou.

147. LB 1902. július 20./augusztus 2. 32. sz.
148. Ghibu: Viața, 136 Barabás: Az erdélyi és magyarországi egyházak, 32.
149. RB 1908. 12. sz.
150. AL 1925. XCIV.
151. AL 1925. XXIV., XXIX., LXIX.
152. AL 1925. XCCCI.
153. AL 1925. XXIV., XXIX., LXIX.
154. AL 1925. XCCCI.
155. AL 1925. 43.
156. A kiállítás eme táblázatát közölte és magyarázta Barabás: Románia nemzetiségi politikája, 136-137.
157. TB 1885. 240. sz. Chestiunea naționalităților.
158. Pușcariu I. 37.
159. RB 1908. 42. sz.
160. Ghibu: Școala, 78-79.
161. Uo. 84.
162. TB 1912. február 23.
163. TB 1911. december 28.
164. TBCM II. 851.
165. 1883:XXX. törvénycikk 70. §.
166. CP 1900. XV.
167. Pușcariu I. 167.
168. *Analele fundațiunii Gozdu, továbbá CP 1908. 150-152. Ce e românesc în Budapesta.
169. RE 1913. április 12.
170. Societatea Transilvania pentru ajutorul studenților români din țările de peste Carpați.
171. TB 1885. június 1./július 1. 138. sz.
172. Slavici: Lumea, 75.
173. TB 1912. február 23-i száma és a görög katolikus egyházi szemlézetek szerint.
174. Roșca: Monografia Institutului seminarial, 249-251.
175. OSE 1931. 322.
176. Slavici: Amintiri, 115.
177. TB 1884. 15. sz.
178. TB 1884. 13. sz.
179. Silași Vö. TB 1884. 15. sz.
180. TB 1884. 7/20.
181. CU 1929. május 16. Memorandistii.
182. AD 1932. március 15. (Pop Ghiță alminiszter cikke.)
183. LB 1911. 16. sz. Au românii drept să vorbească românește la universitatea din Cluj?
184. Lupaș: Contribuțiuni, 20.
185. Ghibu: Școala, 89.
186. Albrecht.
187. Jakabffy: Adatok, 132-134.
188. RO 1913. április 12. Vö. Jakabffy: Adatok, 198-199.
189. RO 1913. április 12.
190. TB 1887. 65. sz. O chestiune de principiu.
191. TB 1912. február 16./29. Români în Basarabia RO 1912. 233. sz. LB 1906. 47. sz. Pilda Polonilor.
192. RO 1912. október 5./18. Germanizarea școlilor primare din Bucovina.
193. Moldovan – Togan.
194. LB 1906. 21. sz. Prelegerile economice.
195. Jakabffy: Adatok, 163-173.
196. CP 1900. 106.
197. GT 1912. október 5./18. Economie.
198. LB 1910. 39. sz. Singurul adevăr.

199. Serbările 422.
200. RO 1912. március 3./16. 51. sz. Scrisoare din Bicz.
201. Foaia Noastră 1936. szeptember 27. Idézi Tóth 9.
202. Colan 106-109, 162.
203. Breazu: Matei Millo, 202.
204. Slavici: Românii, 63.
205. LB 1908. 8. sz. Bârsan oprit și iarăși îngăduit.
206. LB 1913. 46. sz. Teatrul Românesc al fruntașilor artiști din București pe la noi CP 1914. 88.
207. Breazu: Matei Millo, 199.
208. CP 1904. 122.
209. CP 1907. 113.
210. Összefoglalóan Bíró: Tribuna.
211. AU 1923. március 2.
212. Breazu: Literatura Tribunei, 31.
213. RO 1912. február 18.
214. LB 1912. 1. sz. Zece ani.
215. Barna: România nemzetiségi politikája, 17-18, 47-50.
216. RO 1912. október 17./30. Starea socială a românilor basarabeni.
217. AD 1912. decembrie 10. Jakabffy: A románok, 10-11.
218. GT 1913. 9. és 10. sz. Perspectivetele războiului Austro-Rus și România.
219. RO 1912. október 21./november 3. 233. sz.
220. UN 1913. január 11. Jakabffy: Adatok, 181-182.
221. GT 1913. január 3./16. Românii din Serbia.